

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Διπλωματική εργασία:

*«Όψεις της ελληνικής πεζογραφίας τη δεκαετία του
1830».*

Εποπτεύων Καθηγητής: κ. Α. Πολίτης

Επιμέλεια:

Μανωλόπουλος Νίκος
Τομέας Νεοελληνικών και Βυζαντινών Σπουδών

ΡΕΘΥΜΝΟ

2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>A. Εισαγωγή.....</u>	σελ. 2-4
<u>B. Η γέννηση του είδους κι ο ρόλος των μεταφράσεων.....</u>	σελ. 5-14
<u>Γ. Οι επαφές με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία.....</u>	σελ. 15-81
<u>Γ.1. Ρομαντικές συγκλίσεις κι αποκλίσεις.....</u>	σελ. 15-31
<u>Γ. 2. Το “ant prodesse ant delectare” της ελληνικής πεζογραφίας και οι «υπερήφανοι» ανταγωνισμοί.....</u>	σελ. 32-51
<u>Γ. 3. Η πολιτική διάσταση των έργων: οι ακραίες εκδηλώσεις και οι «σιωπηλοί» μάρτυρες.....</u>	σελ. 52-81
<u>Δ. Το αναγνωστικό κοινό και η «επικράτηση» της ποίησης.....</u>	σελ. 82-96
<u>Ε. Αντί Επιλόγου.....</u>	σελ. 97-103
<u>ΣΤ. Βιβλιογραφικός Οδηγός.....</u>	σελ. 104-107

A. Εισαγωγή.

Είναι γεγονός ότι η δεκαετία που ακολούθησε της Ελληνικής Επανάστασης έφερε ριζικές αλλαγές στην ελληνική κοινωνία σε πολιτικό/κοινωνικό επίπεδο, αλλά και σε λογοτεχνικό. Οι Έλληνες, ύστερα από τέσσερις περίπου αιώνες οθωμανικής κατοχής, καλούνται να υπερασπιστούν τα κεκτημένα του ένοπλου Αγώνα τους, να διαχειριστούν την ελευθερία τους, να αποκόψουν τους δεσμούς, που μέχρι τότε είχαν με την Ανατολή, και να οικοδομήσουν ένα νέο, σύγχρονο κράτος, στηριζόμενο -εν πολλοίς- στα αστικά πρότυπα της αναπτυγμένης Δύσης.

Ταυτόχρονα, η νέα αυτή πραγματικότητα και η στενή, ως ένα βαθμό, επαφή με την Ευρώπη, άνοιξε νέες προοπτικές στη λογοτεχνία, η οποία προεπαναστατικά εκφραζόταν κυρίως μέσα από την ποίηση, αλλά και τις πεζογραφικές –μεμονωμένες όμως- απόπειρες του Ρήγα και του Στ. Δημητριάδη. Η απουσία εγχώριου μυθιστορήματος, υπό την έννοια και το περιεχόμενο που προσέδιδαν σ' αυτό οι ευρωπαίοι συγγραφείς, την ώρα που το είδος διέτρεχε στην Ευρώπη περίοδο ακμής, άρχισε να προβληματίζει τους Έλληνες λόγιους, οι οποίοι ξεκίνησαν να την αντιλαμβάνονται ως καλλιτεχνική ανάγκη που άμεσα έπρεπε να καλυφθεί.

Η ανάγκη, όμως, για εγχώρια πεζογραφία επέφερε διενέξεις και ανταγωνισμούς μεταξύ των πρώτων μυθιστοριογράφων, που κάνουν την εμφάνισή τους, ακριβώς, αυτή τη δεκαετία. Μέσα από τους προλόγους των έργων τους και τις προκηρύξεις των υπό έκδοση μυθιστορημάτων τους διεκδικούν -ο καθένας με το δικό του τρόπο και για τους δικούς του λόγους- την «πατρότητα» του είδους στα νεοελληνικά γράμματα.

Οι πρόλογοί τους είναι ενδεικτικοί των προθέσεών τους. Η υπεράσπιση της ηθικής, η κριτική των πολιτικών επιλογών της εξουσίας, η εξύψωση και η ανάδειξη της αρετής ως το απαύγασμα της ανθρώπινης ύπαρξης, ο -ενδεχόμενος- θρησκευτικός προσηλυτισμός του αναγνωστικού κοινού, η απεικόνιση της κοινωνίας με «όπλο» τη σάτιρα, είναι μερικές μόνο από τις επιδιώξεις των συγγραφέων. Κι όλα αυτά προβαλλόμενα είτε με το ντύμα του Ρομαντισμού (υπό τη σκέπη, συχνά, του Διαφωτισμού) είτε με τα πρώτα σημάδια άρσης και αμφισβήτησης του «ορμητικού» αυτού κινήματος.

Ο βασικός τους στόχος είναι ένας: να διδάξουν και νουθετήσουν τους αναγνώστες τους (πολλές φορές, μάλιστα, τους πολιτικά υψηλά ιστάμενους αναγνώστες τους), να τους προφυλάξουν από ενδεχόμενες κοινωνικές διολισθήσεις, να τους υποδείξουν το λάθος, ώστε να αντιληφθούν την αναγκαιότητα και να εκτιμήσουν το ηθικά ορθό, να στηλιτεύσουν κοινωνικές και πολιτικές συμπεριφορές και νοοτροπίες, ενώ, παράλληλα, να τους προκαλέσουν -μέσω της ανάγνωσης- πληθώρα συναισθημάτων, που θα ικανοποιούν τα, υπό διαμόρφωση εκείνη την εποχή, νέα αισθητικά τους κριτήρια. Με άλλα λόγια, δηλαδή, στοχεύουν στην πλήρωση του διαφωτιστικού ιδεώδους, του τερπνού και, ταυτόχρονα, ωφέλιμου αναγνώσματος, με την απαραίτητη, όμως, θρηνητική διάθεση, έκρηξη στα συναισθήματα και υπερβολή στην έκφραση, που επιτάσσει ο ρομαντισμός. Βέβαια, η παρερμηνεία αυτής της στόχευσης (κυρίως όσον αφορά την έννοια του τερπνού) από ορισμένους συγγραφείς (αλλά και μεταφραστές) αποτέλεσε τη βασική αιτία καταδίκης του μυθιστορήματος από μερίδα λογίων, με αποτέλεσμα το είδος να πέσει σε δυσμένεια.

Δίπλα, και σε συνάρτηση, με την πλημμυρίδα των μεταφράσεων ευρωπαϊκών μυθιστορημάτων, που θα ξεκινήσει να πραγματοποιείται αυτή τη δεκαετία, πέντε είναι οι συγγραφείς που θα καταπιαστούν με το νέο λογοτεχνικό είδος και θα εκδώσουν, μέσα στη δεκαετία του '30, τα μυθιστορήματά τους. Οι τέσσερις απ' αυτούς είναι Έλληνες, ενώ ο ένας Άγγλος. Πρόκειται για τους Π. Σούτσο (*Ο Λέανδρος*, Ναύπλιο, 1834), Α. Σούτσο (*Ο Εξόριστος του 1831*, Αθήνα, 1835), Ι. Πιτζιπίο¹ (*Η Ορφανή της Χίου*, Ερμούπολη, 1839), και Γ. Παλαιολόγου (*Ο Πολυπαθής*, Αθήνα, 1839). Ο Άγγλος συγγραφέας είναι ο προτεστάντης κληρικός Samuel Sheridan Wilson, μισσιονάριος, μέλος της London Missionary Society (L.M.S), ο οποίος θα εκδώσει στη Μάλτα, στα 1835, το μυθιστόρημά του με τίτλο *Το Παλληκάριον*.

Πέντε, λοιπόν, οι συγγραφείς, πέντε και τα υπό εξέταση μυθιστορήματα. Ξεκινώντας ο καθένας από διαφορετική αφετηρία κι

---

¹ Υιοθέτησα τη γραφή που προτείνει ο Δ. Τζιόβας στην εισαγωγή του στο Ι. Πιτζιπίος, *Η Ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής*, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1995, 9, λόγω του ότι ο συγγραφέας υπογράφεται συνήθως, προφανώς για λόγους αρχαιοπρέπειας, Ιάκωβος Γ. Πιτζιπίος. Συχνά, όμως αναφέρεται κι ως Πιτζιπιός, αλλά και ως Πιτσιπιός.

ορμώμενος από διαφορετικά κίνητρα, θα προσφέρουν στο αναγνωστικό κοινό της εποχής τα πρώτα δείγματα της πεζής δημιουργικής λογοτεχνίας του νεόδμητου ελληνικού κράτους.

Τα πράγματα, όμως, δεν είναι τόσο απλά. Παρά τις όποιες επιθυμητές για την έρευνα ομαδοποιήσεις, τα πέντε μυθιστορήματα παρουσιάζουν σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ τους, γεγονός που μαρτυρά και τις διαφορετικές οπτικές θέασης των συγγραφέων τους για το θέμα της πεζογραφίας και της λογοτεχνίας, γενικότερα. Επιχειρώντας να εντοπίσουμε το μέγεθος των επιδράσεων, που δέχονται οι πρώτοι Έλληνες πεζογράφοι από την ευρωπαϊκή πρωτοπορία, σε πολιτικό, ιδεολογικό και λογοτεχνικό επίπεδο, θα προσπαθήσουμε να ιχνηλατήσουμε και ν' αναλύσουμε, στο βαθμό του δυνατού, τις αποκλίσεις, που σημειώνονται μεταξύ των πρώτων μυθιστορημάτων, θέτοντας, παράλληλα, ερωτήματα κι αναζητώντας απαντήσεις για τις βαθύτερες επιθυμίες κι επιδιώξεις των συγγραφέων (όπως αυτές διαφαίνονται μέσα από τα έργα τους), για την απόφασή τους να καταπιαστούν μ' ένα είδος που δεν είχε πρόσφατη παράδοση στα ελληνικά καλλιτεχνικά δρώμενα, για τον τρόπο με τον οποίο πραγματεύτηκαν τα θέματά τους, αλλά και για το κατά πόσο πέτυχαν τους μεγάλοπνοους στόχους τους. Κοντά σ' αυτά, και για να σχηματίσουμε μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα, θα σχολιάσουμε την υποδοχή των έργων από το αναγνωστικό κοινό της εποχής, συνδέοντάς την με τις μετέπειτα καλλιτεχνικές ενέργειες των συγγραφέων. Ας ξεκινήσουμε, λοιπόν, τη μελέτη για τις όψεις της ελληνικής πεζογραφίας τη δεκαετία του '30.

B. Η γέννηση του είδους κι ο ρόλος των μεταφράσεων.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1830, η ελληνική κοινωνία καλείται να ανταποκριθεί σε δυσκολίες που μέχρι πρότινος της ήταν παντελώς αδιάφορες, αν δεν αγνοούσε και την ύπαρξή τους ακόμα. Δυσκολίες τις οποίες έθεταν τόσο η νέα πραγματικότητα, που επέφερε η Επανάσταση, όσο κι εξωγενείς παράγοντες, που δεν εντάσσονταν στην εσωτερική της λειτουργία. Οι σημαντικότερες απ' αυτές αποτυπώνονται στους τομείς της πολιτικής και της ιδεολογίας. Στην πολιτική κονίστρα, η εμφύλια διαμάχη μεταξύ καποδιστριακών και συνταγματικών παίρνει δραματικές διαστάσεις (με κορύφωση τη δολοφονία του κυβερνήτη). Οι Μεγάλες Δυνάμεις, λόγω των μεταξύ τους ανταγωνισμών, προσπαθούν να σφετεριστούν οπαδούς στο εσωτερικό του κράτους, ώστε να εξυπηρετήσουν με πιο αποτελεσματικό τρόπο τα αλλότρια συμφέροντά τους. Παράλληλα, οι θεωρίες του J. P. Fallmerayer, για την καταγωγή των Νεοελλήνων, δημιουργούν νέα προβλήματα, στην προσπάθεια διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης.

Πράγματι, πολύ γρήγορα ο ενθουσιασμός και η ελπίδα, που γέννησε ο Αγώνας, θα εξελιχθούν σε προβληματισμό και συγκρατημένη αισιοδοξία για ορισμένους, ενώ για κάποιους άλλους σε άκρατη απελπισία, κυρίως λόγω των πολιτικών επιλογών του νέου κυβερνήτη. Η άσκηση της εξουσίας από τον Καποδίστρια θεωρήθηκε από μερίδα των Ελλήνων ιδιαιτέρως συντηρητική, που ευνοούσε όσους την αποδέχονταν κι έστρεφε τα πυρά της σ' όποιον την αμφισβητούσε. Υπήρχε η εντύπωση ότι η Κερκυραϊκή Κυβέρνηση είχε ξεχάσει τους απλούς αγωνιστές της Ανεξαρτησίας και πριμοδοτούσε ανθρώπους ακατάλληλους για τα υπουργικά και, γενικότερα, τα κρατικά αξιώματα.

Στα 1833, όμως, τα πράγματα αρχίζουν να αλλάζουν. Η έλευση του Όθωνα και της Αντιβασιλείας θα επαναφέρουν την αισιοδοξία στους κόλπους των Ελλήνων, που έσπευσαν να χαιρετίσουν το νέο τους βασιλιά, εναποθέτοντας πάνω του όλες τις ελπίδες τους για το μέλλον του νέου κράτους, αντιλαμβανόμενοι ότι η έλευσή του θα τερμάτιζε τις εμφύλιες διαμάχες, που δύο χρόνια τώρα βρίσκονταν σ' εξέλιξη. Όπως θα φανεί και παρακάτω, οι πανηγυρισμοί για τον Όθωνα συνοδεύονταν κι από την πεποίθηση ορισμένων ότι ο βασιλιάς θα παραχωρήσει Σύνταγμα, ακολουθώντας φιλελεύθερη πολιτική.

Ταυτόχρονα, η επιλογή του νέου βασιλιά προσέφερε διέξοδο στους ανταγωνισμούς των Μεγάλων Δυνάμεων, που δεν επιθυμούσαν να δουν το ελληνικό βασίλειο πλήρως ενταγμένο στο χώρο επιρροής κάποιας Δύναμης. Άλλωστε, η επιλογή του Όθωνα υπήρξε, αποκλειστικά, δική τους υπόθεση. Η Αγγλία γνώριζε πολύ καλά, πως το κοινό θρήσκευμα των Ελλήνων με τους Ρώσους θα αποτελούσε πλεονέκτημα στα χέρια των τελευταίων για την εκπλήρωση του διακαούς πόθου τους, για έξοδο στη Μεσόγειο θάλασσα, τον κατεχοχόν χώρο οικονομικών κι εμπορικών της συναλλαγών. Έτσι, επουδενί δεν επιθυμούσε να επιλεγεί ένας βασιλιάς ορθόδοξος στο θρήσκευμα, που θα ήταν, ουσιαστικά, φερέφωνο της ρωσικής πολιτικής και θα ενεργούσε σε βάρος των δικών της οικονομικών συμφερόντων. Για το λόγο αυτό, η επιλογή του καθολικού Όθωνα ικανοποιούσε τις προσδοκίες της (κοινές στον τομέα αυτό με τους Γάλλους), ενώ περιόριζε τις επεκτατικές βλέψεις της Ρωσίας, η οποία, έπειτα από πιέσεις, αναγκάστηκε να συμφωνήσει.

Την άφιξη του Όθωνα θα τη χαιρετήσουν, μεταξύ άλλων, αρκετοί λόγιοι, οι οποίοι θα σπεύσουν να αφιερώσουν τα έργα τους στο νέο βασιλιά. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Α. Σούτσου, ο οποίος με το *Πανόραμα της Ελλάδος*, αφενός ενημερώνει τους αναγνώστες του για τις πικρές του εμπειρίες από την καποδιστριακή διακυβέρνηση, αφετέρου, με την περίφημη «Επιστολή προς τον βασιλέα της Ελλάδος Όθωνα», εμφανίζεται δίχως αμφιβολίες για το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας στα χέρια της νέας πολιτικής αρχής: «Όλοι σε πανηγυρίζουν... άεργος θα στέκω μόνος; Βασιλεύ, σε φέρω δάφνας δροσεράς του Ελικώνος. [...] Νέος, άρχεις Κράτος νέον και ανήλικον ακόμα· με το σώμα σου θ' αυξήση και του Κράτους σου το σώμα.[...] Εις τον ορίζοντά μας ήλθες· έφυγεν η αναρχία, κ' έπαυσε της διχονοίας, των παθών η τρικυμία».²

Βέβαια, δε θα είναι μόνο ο Σούτσος, που θα εκφράσει τις ελπίδες του για τον πρώτο βασιλιά του νεοελληνικού κράτους. Θα ακολουθήσουν κι άλλοι λόγιοι. Εκείνο, όμως, που αρχίζει, δειλά, να διαφαίνεται, εξαιτίας, ακριβώς, των θετικών εξελίξεων στο πολιτειακό, είναι μία πνευματική κίνηση, που δεν είχε κάνει την εμφάνισή της προεπαναστατικά, με τόση ένταση και παλμό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αγγέλου: «Με τη δημιουργία του νέου

---

² Α. Σούτσος, *Το Πανόραμα της Ελλάδος ή συλλογή ποικίλων ποιημάτων*, Λειψία 1835, 79-80.

ελληνικού κράτους γεννιέται και ένας ολόκληρος καινούριος κόσμος. Κόσμος ποικιλόμορφος, αντιφατικός και απείθαρχος, γνήσιος όμως, γεμάτος προσδοκίες και φαντασιώσεις. Καινούριες πλέον σχέσεις θα δημιουργηθούν. Ο κόσμος αυτός έχει νέα δικά του προβλήματα, έχει διεκδικήσεις, έχει απαιτήσεις και σε όλη αυτή την ένταση που δημιουργείται θέλει να δώσει διέξοδο. Θέλει να συζητήσει δημόσια τα ζητήματά του».³ Μέρος αυτής της προσπάθειας, σίγουρα, θ' αποτελέσει η λογοτεχνία. Ποια, όμως, λογοτεχνία και, κυρίως, με ποια μορφή;

Είναι γεγονός ότι η ποίηση, στα χρόνια του Αγώνα, είχε την πρωτοκαθεδρία στα καλλιτεχνικά δρώμενα της εποχής. «Τα χρόνια της Επανάστασης ήταν τα χρόνια της ποίησης· καινούρια ρεύματα, καινούρια ονόματα, ριζικά διαφορετικές προτάσεις», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Α. Πολίτης.⁴ Οι Έλληνες λόγιοι, μέσω του στίχου, έβρισκαν τις λογοτεχνικές διεξόδους έκφρασης των συναισθημάτων τους, που σχετίζονταν, κυρίως, με την εξύμνηση του ηρωικού φρονήματος των αγωνιστών, ενώ, παράλληλα, με τις επιδράσεις της ποιητικής μορφής του Byron, άρχισαν σιγά-σιγά να έρχονται σ' επαφή με το επαναστατικό -για τα δεδομένα της εποχής- κίνημα του ρομαντισμού, το οποίο θα συνεπάρει στη δίνη του την ελληνική καλλιτεχνική δημιουργία την επόμενη δεκαετία και θα τη διατηρήσει στην τροχιά του για τα επόμενα πενήντα χρόνια.

Μόλις, όμως, τελειώσει ο πόλεμος κι επέλθει κάποια σχετική ηρεμία, οι Έλληνες διανοούμενοι θα αισθανθούν την έλλειψη της πεζογραφίας. Γνώστες, οι περισσότεροι, των ευρωπαϊκών λογοτεχνικών υποθέσεων, αντιλήφθηκαν πως «ο δρόμος προς την Ευρώπη» περνά -και- μέσω της λογοτεχνίας, όχι μόνο της ποίησης, αλλά και της πεζογραφίας, πεδίο στο οποίο οι ίδιοι δεν είχαν μέχρι τότε, ουσιαστικά, επιδοθεί. Το κενό φάνταζε μεγαλύτερο απ' όσο έδειχνε. Η πεζογραφία δεν ήταν είδος που το είχαν καλλιεργήσει οι ένδοξοι πρόγονοι και *τα λιγοστά έργα που είχαν φτάσει ως τους νεότερους ούτε το υψηλό φρόνημα του κλασικού ελληνισμού εκπροσωπούσαν ούτε συνιστούσαν*

---

³ Γ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, επιμ. Α. Αγγέλου, Εκδ. Εστία[NEB], Αθήνα 2000, 104*.

⁴ Α. Πολίτης, «Η μετάφραση της *Κορίννας* στα 1835», στο *Από τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, επιμ. Ν. Βαγενάς, Εκδ. Π.Ε.Κ, Ηράκλειο 1997, 205.

αξιοσημείωτο γλωσσικό πρότυπο.⁵ Χωρίς ουσιαστικούς, εγχώριους πάτρωνες και με το μυθιστόρημα να βρίσκεται στην ακμή του στην Ευρώπη, οι Έλληνες λόγιοι αντιλήφθηκαν ότι προς δυσμάς έπρεπε να αναζητήσουν τα πρότυπά τους, για να οικοδομήσουν τον πεζό λογοτεχνικό τους λόγο. Άλλωστε, προς τη Δύση είχε το βλέμμα στραμμένο ολόκληρο το ελληνικό βασίλειο, στα πλαίσια της ανασυγκρότησής του.

Η πνευματική, λοιπόν, κίνηση αυτή τη δεκαετία δε θα λείψει· στο χώρο, όμως, του μυθιστορήματος θα είναι αρκετά περιορισμένη, σε σχέση μ' εκείνη που σημειώνεται στην ποίηση την ίδια εποχή. Μέσα σ' αυτή τη δεκαετία θα γραφτούν τα πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα, πέντε στον αριθμό, ενώ θα γίνουν και δεκατρείς μεταφράσεις ξένων μυθιστορημάτων,⁶ στις οποίες είναι χρήσιμο να σταθούμε, για να κατανοήσουμε καλύτερα, αφενός, τα κίνητρα των εγχώριων μυθιστοριογράφων, αφετέρου, για να σχηματίσουμε μία εντελέστερη εικόνα της υποδοχής του είδους στον ελληνικό χώρο.

Ασφαλώς, οι μεταφράσεις θα παίξουν ειδικό ρόλο στη διαμόρφωση της ελληνικής πεζογραφίας από τη δεκαετία του '30 κι έπειτα. Για ορισμένους μελετητές, μάλιστα, φέρουν το κύριο βάρος αυτής της διαμόρφωσης.⁷ Πράγματι, οι δεκαετίες του 1830 και 1840 υπήρξαν, ιδιαίτέρως, παραγωγικές σ' αυτόν τον τομέα. Μία σειρά έργων, τα περισσότερα απ' αυτά best sellers στις χώρες τους, μεταφράζονται για πρώτη φορά στα ελληνικά και δίνουν το έναυσμα για την πρωτότυπη, εγχώρια, δημιουργική πεζογραφία. Ήδη, στα 1830 μεταφράζεται το έργο του Fenelon *Αι τύχαι Τηλεμάχου* (1699), σε δύο διαφορετικές μεταφράσεις· η μία με τον παραπάνω τίτλο και η άλλη υπό τον τίτλο *Τα κατά Τηλέμαχον*. Πέντε χρόνια αργότερα, μεταφράζεται η *Κορίννα* (1807) της κυρίας ντε Στάλ, ενώ το 1836 τα έργα των Saint Pierre *Τα κατά Παύλον και Βιργινίαν* (1787) και Lesage η *Ιστορία του Ζιλβλά Σαντιλάν* (1715-1735). Προς το τέλος της δεκαετίας, και πιο συγκεκριμένα στα 1838, θα ολοκληρωθεί η μετάφραση των *Τελευταίων επιστολών του Τζιάκοπο Όρτις* (1802) του Foscolo και του έτερου έργου του Lesage, *Ο χλωός διάβολος* (1707).

---

⁵ *Ο.π.*, 205.

⁶ Για το θέμα, βλ. Σ. Ντενίση, *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1850-1880)*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1994, 23.

⁷ Α. Πολίτης, *ό.π.*, 216.

Από την παραπάνω μεταφραστική δραστηριότητα μπορούμε να συνάγουμε ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα. Πρώτα απ' όλα το αυτονόητο: το κενό της πεζογραφίας αρχίζει να καλύπτεται. Δίπλα στην εγχώρια πεζογραφία κάνει τη δυναμική του εμφάνιση το μεταφρασμένο μυθιστόρημα. Δεύτερη διαπίστωση: οι μεταφράσεις αρχίζουν να παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην εξέλιξη του ελληνικού μυθιστορήματος (άποψη, η οποία ενισχύεται κι από το γεγονός ό,τι στην επόμενη ακριβώς δεκαετία, και πιο συγκεκριμένα «στα πρώτα πέντε χρόνια της δεκαετίας του '40, οι μεταφράσεις θα είναι περισσότερες από εκείνες ολόκληρης της δεκαετίας του '30»⁸). Και μία τρίτη παρατήρηση, που σχετίζεται με τις επιδιώξεις του νέου λογοτεχνικού είδους: τα έργα, που μεταφράζονται, δε φαίνεται να επιλέχτηκαν τυχαία. Αντίθετα, λόγω και της καλλιτεχνικής τους αξίας, υποδεικνύουν την πρόθεση των μεταφραστών να φέρουν σ' επαφή το υπό διαμόρφωση ελληνικό αναγνωστικό κοινό με μία παλαιότερη λογοτεχνική παραγωγή, αλλά και μ' έργα δοκιμασμένα από το χρόνο. Η όψη του ωφέλιμου αναγνώσματος αρχίζει να διαγράφεται.

Διττός, λοιπόν, ο ρόλος της μετάφρασης, όπως διττός κι ο χαρακτήρας της. Η μετάφραση ανοίγει δρόμους, δηλώνει (αν κι όχι πάντοτε) αναγνωστικές προτιμήσεις, συνεπικουρεί στην εγχώρια πεζογραφία. Αντιλαμβανόμενος το μικτό ρόλο της μετάφρασης, ο Αγγέλου θα οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι: «η μετάφραση του μυθιστορήματος είναι λαχτάρα γνωριμίας με τον τρόπο ζωής και σκέψης ενός άλλου λαού· κατά δεύτερο λόγο επιθυμία γνωριμίας με την λογοτεχνική παραγωγή του. Το πρότυπο μυθιστόρημα έρχεται να συμπληρώσει την ίδια αυτή λαχτάρα. Μέσα από αυτό ο αναγνώστης θα αντιπαραβάλλει τη δική του, προσωπική αντίληψη κι εμπειρία για τον τόπο του και τους συγχρόνους του, προς την αντίληψη κι εμπειρία που προέρχεται από έναν, κατά τεκμήριο, ικανό κι έμπειρο τεχνίτη που μπορεί και να βλέπει και να κρίνει τα ίδια πράγματα, είτε και να ανοίγει και να προσφέρει καινούριες απόψεις».⁹

Ασφαλώς, ο λόγος είναι για τις «καλές» μεταφράσεις, για εκείνες που έγιναν από ικανά κι άξια χέρια, κι αφορούν σημαντικά έργα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Απέχουμε, σχεδόν, δύο δεκαετίες από τις επιθέσεις που θα

---

⁸ Σ. Ντενίση, *ό.π.*, 26.

⁹ Α. Αγγέλου, *ό.π.*, 89*.

δεχτεί το είδος για διαφθορά των νεανικών και γυναικείων συνειδήσεων, που θα οδηγήσουν το είδος σε ανυποληψία. Οι φωνές δυσπιστίας εναντίον του μυθιστορήματος θα αρχίσουν να ακούγονται, όλο και πιο έντονα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1840, όταν παρατηρείται μία στροφή στο δρόμο που ακολουθούν οι μεταφράσεις. Από τα 1845 κι έπειτα, πραγματοποιείται μία μετακίνηση του ενδιαφέροντος από έργα παλαιότερα σε νεότερα, μέχρι και σύγχρονα, ενώ, ταυτόχρονα, εντοπίζεται μία διολίσθηση από το ωφέλιμο, που ήταν επιδίωξη των μεταφράσεων των πρώτων δεκαπέντε μετεπαναστατικών χρόνων, προς το τερπνό.

Ας μην προτρέχουμε όμως. Οι μεταφράσεις, που θα πραγματοποιηθούν κατά την πρώτη δεκαετία του ελληνικού κράτους, και, κυρίως, η μετάφραση της *Κορίννας* θα προκαλέσουν μία, άνευ προηγούμενου, συζήτηση γύρω από το θέμα της λογοτεχνίας, και του μυθιστορήματος ειδικότερα. Αρχίζει να διαφαίνεται ένας προβληματισμός στις εφημερίδες της εποχής για το κατά πόσο, στην Ελλάδα του 1835, έχει θέση η λογοτεχνία, υπό την έννοια της φαντασίας κι όχι της δημοσιογραφίας (με την οποία, εν πολλοίς, ταυτιζόταν κατά τις πρώτες δεκαετίες του ελληνικού βασιλείου), γεγονός που σημειώνεται για πρώτη στα ελληνικά γράμματα.

Η συζήτηση (ουσιαστικά πρόκειται για διαμάχη μεταξύ των αρθρογράφων) ανακινεί σωρεία θεμάτων. Εκείνο, όμως, που πρέπει να σχολιάσουμε πρώτιστα είναι η ένταση και το πάθος (βασικό χαρακτηριστικό της εποχής) με το οποίο επιδίδονται στην υπεράσπιση ή στην καταδίκη της λογοτεχνίας. Ο Α. Πολίτης, σχολιάζοντας τη συζήτηση γύρω από τη μετάφραση της *Κορίννας*, θα παρατηρήσει ότι στο βάθος της διαμάχης *διακρίνουμε τη ζωτική ορμή της εποχής, τη βούληση για μια καινούρια κοινωνία, την πίστη στις δυνατότητες να πραγματοποιηθεί. Όλα είναι φρέσκα στην Αθήνα του 1835, γλώσσα, θεσμοί, άνθρωποι, καταστάσεις· καμία αποτυχία δεν τους βαραίνει ακόμα, καμία προοπτική δεν τους φαίνεται απροσπέλαστη. Δεν έχουν προλάβει να νιώσουν ούτε τις εγγενείς δυσκολίες του λιλιπούτειου κράτους ούτε τους εθνικούς ανταγωνισμούς των άλλων βαλκάνιων ούτε την πυκνή σκιά που θα έριχναν σύντομα οι μελέτες του*

*Φαλμεράγιερ. Οι εμφύλιες διαμάχες μπορούσαν να θεωρηθούν περασμένες.*¹⁰

Ο πολιτειακός, λοιπόν, ενθουσιασμός περνά στην λογοτεχνία και την θέτει στην υπηρεσία της κοινωνίας. Οι αντιδικίες των αρθρογράφων -υπό αυτή την έννοια- μπορούν να εκληφθούν ως τεκμήριο ζωτικότητας μιας κοινωνίας, η οποία βρίθεται από ενέργεια κι από διάθεση για συνέχεια.

Ταυτόχρονα, όσο κι αν οι συντάκτες των άρθρων υποστηρίζουν ή αρνούνται τη χρηστικότητα της λογοτεχνίας, η διαμάχη τους δεν ανέδειξε την αποστροφή τους προς το καθαυτό είδος του μυθιστορήματος. Αντίθετα, φαίνεται να το αποδέχονται, μολονότι στα ελληνικά, τουλάχιστον, δρώμενα μόνο η έκδοση του *Λεάνδρου* έχει σίγουρα ολοκληρωθεί, ενώ ο *Εξόριστος του 1831* -ίσως- να βρίσκεται ακόμα στο *περί τα ιδιωτικά έργα* τμήμα του Βασιλικού Τυπογραφείου στην Αθήνα, όταν είχε ξεκινήσει η συζήτηση.¹¹ Η πρώιμη αποδοχή του είδους, προφανώς, στηρίζεται στην, από πρωτότυπο, ανάγνωση ξένων μυθιστορημάτων (καθώς η γλωσσομάθεια των αρθρογράφων θα πρέπει να θεωρείται αυτονόητη), ενώ, παράλληλα, σημειώνεται την ώρα που δεν έχει ξεκινήσει ακόμα η πλατιά κυκλοφορία των μεταφράσεων, η οποία θα οδηγήσει στη ρητή απόρριψη του μυθιστορήματος από την επόμενη, ακριβώς, δεκαετία.

Θα πρέπει, όμως, να ξεκαθαρίσουμε κάτι· η απόρριψη του είδους θα πραγματοποιηθεί από την πλευρά της διάνοησης κι όχι του αναγνωστικού κοινού, το οποίο φαίνεται να αγκάλιασε τις μεταφράσεις (κυρίως των γαλλικών) μυθιστορημάτων. Οι έρωτες, οι περιπέτειες, τα πάθη, και οι ματαιότητες, που εντοπίζονται στις σελίδες των έργων αυτών, κέντρισαν το ενδιαφέρον του κοινού, που έσπευσε να αγοράσει ακόμα και πολύτομα έργα προκειμένου να ικανοποιήσει τη φαντασία του, αφήνοντας στο βάθος το διδακτισμό. Στα 1841, λοιπόν, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Α. Πολίτης, εμφανίζεται στο προσκήνιο ένα διαφορετικό κοινό, λιγότερο λόγιο, λιγότερο σπουδασμένο, λιγότερο απαιτητικό στις λογοτεχνικές του επιλογές, αλλά πιο

---

¹⁰ Α. Πολίτης, «*Κορίννα*, ή περί πεζογραφίας λόγος. Αθήνα, 1835. Σχολιάζοντας στις εφημερίδες τη μετάφραση του Ε. Α. Σίμου», *Μνήμων*, 23 (2001= Νοε.2002), 140.

¹¹ Δεν κατάφερα να εντοπίσω την ακριβή ημερομηνία έκδοσης του έργου και για το λόγο αυτό προβαίνω στην παραπάνω υπόθεση. Πάντως, ο Ρ., ο οποίος είναι ο τελευταίος, χρονικά, αρθρογράφος, σίγουρα θα γνώριζε για την έκδοση του έργου, καθώς δημοσιεύει την άποψή του στην εφημερίδα *Αθηνά* στις 4 Ιανουαρίου του 1836. Το ίδιο, ίσως, να ισχύει και για τον Λεβαδιέα, που δημοσιεύει το δικό του κείμενο στην ίδια εφημερίδα, στις 7 Δεκεμβρίου του 1835.

διευρυμένο, που μπορεί και νιώθει την ανάγκη να εμπλουτίσει ποικιλότητα το διανοητικό του κόσμο, να ανοιχτεί στο χώρο της φαντασίας. Μιας φαντασίας κάπως εύκολης, χαυνωτικής ίσως, αλλά πιο μυθιστορηματικής.¹²

Στη θέση, λοιπόν, του Goethe και του Foscolo εμφανίζονται, όλο και πιο συχνά πλέον, τα ονόματα του Αλέξανδρου Δουμά, του Ευγένιου Σύη, της Γεωργίας Σάνδη κ.α., μ' έργα γεμάτα έρωτα, ίντριγκες και περιπέτειες, που μονοπωλούν τα τυπογραφεία της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης: Τα *πάθη του νεαρού Βέρθερου* θα αντικατασταθούν, σταδιακά, από τον *Υποκόμητα της Βραζελώνης*, *Οι Τελευταίες επιστολές του Όρτις* από την *Λαιλία*, ενώ η *Τηλεμαχιάς* από *Τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα*.

Στο σημείο αυτό, όμως, εδράζεται και το μεγαλύτερο μέρος της δυσαρέσκειας των λογίων, οι οποίοι θα ξεκινήσουν να αντικρίζουν την πεζογραφία μ' αρκετή καχυποψία και να τη μέμφονται ως ανάλαφρη και ηθικά επιβλαβή. Η ανάγνωση μυθιστορημάτων, κατά τους ίδιους πάντοτε, ήταν ικανή να οδηγήσει στην έκλυση των ηθών, απομακρύνοντας το αναγνωστικό κοινό από το ιδεώδες του τερπνού κι ωφέλιμου αναγνώσματος, οδηγώντας το προς το ανώφελο τερπνό και, πολλές φορές μάλιστα, προς το προκλητικό ή το ανήθικο.

Το μυθιστόρημα, λοιπόν, από το 1845 κι έπειτα, συνδεδεμένο άμεσα με ξένα πρότυπα και προορισμένο για λαϊκή κατανάλωση, προκαλούσε όχι μόνο τη δυσπιστία, αλλά και την αποστροφή των λογίων. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Λέοντα Μελά, στα 1858, ο οποίος αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο του *Γεροστάθη* του, για να πείσει τους νεαρούς αναγνώστες του ν' αποφύγουν τα μυθιστορήματα: «Αλλά δυστυχώς πόσον σπάνια είναι σήμερα τα εκλεκτά και επωφελή βιβλία! πόσον πολλά τα ανωφελή και κούφα! πόσον δε άφθονα τα επικίνδυνα και φθοροποιά! [...] Τοιουτοτρόπως και σεις και αι αδελφαί σας, μας είπεν ο γέρων, όχι μόνον τα αυτία, αλλά και τα όμματά σας πρέπει να κλείετε οσάκις μυθιστορία παρουσιάζωνται ενώπιόν σας· διότι και αυταί, όχι μόνον ηδονικαί και

---

¹² Α. Πολίτης, «Αναζητώντας την πεζογραφία και τους πεζογράφους. 1830-1880», Αστέριος Αργυρίου κ.ά. (επιμ.), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, Α', Εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999, 90.

ελκυστικά ως μυθολογούμενοι εκείνοι θαλάσσιαι νύμφαι, αλλά και πολύ πλέον επικινδυνωδέστεραι των σειρήνων είναι».¹³

Δύο χρόνια νωρίτερα, στα 1856, θα έχει προηγηθεί η επίθεση της εφημερίδας *Αθηνά* στο περιοδικό *Πανδώρα* για αθρόα δημοσίευση στις σελίδες της προϊόντων του «ανήθικου» αυτού λογοτεχνικού είδους. Ο Τύπος πρωταγωνιστεί, για ακόμα μία φορά, στη διαμάχη για το μυθιστόρημα, γεγονός που μαρτυρά την έκταση που παίρνει το θέμα. Η επίθεση της *Αθηνάς*, που στρεφόταν κυρίως εναντίον των μεταφράσεων των «βλαβερών» ξένων μυθιστορημάτων, προκάλεσε τη γενική κατακραυγή κατά του μυθιστορήματος, μεταφρασμένου και πρωτότυπου. Κατά τη Σ. Ντενίση, αυτό το δυσμενές για το μυθιστόρημα κλίμα θα αρχίζει να αντιστρέφεται με την καθοριστική συμβολή του ιστορικού μυθιστορήματος, καθώς αυτό *φανερότερα από τις άλλες κατηγορίες μυθιστορημάτων, περιέχει το συνδυασμό του ηδέος με το ωφέλιμο, που αποτελεί βασική αισθητική αρχή της λογοτεχνίας του 19^{ου} αιώνα*.¹⁴

Όλα αυτά, όμως, θα πραγματοποιηθούν στις κατοπινές δεκαετίες. Στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '30, το μυθιστόρημα φαντάζει αναγκαίο και καλοδεχούμενο λογοτεχνικό είδος. Στη Δύση βρίσκεται, ήδη, σε ανοδική πορεία και οι πρώτοι Έλληνες μυθιστοριογράφοι, όντας κοινωνοί της ευρωπαϊκής παιδείας (όλοι τους, ανεξαιρέτως, σπούδασαν και στο εξωτερικό), ήταν σε θέση να γνωρίζουν τις εξελίξεις, που συντελούνται στο χώρο της πεζογραφίας, αλλά και την κοινωνική αναγνώριση που έχαιραν οι ευρωπαίοι συνάδελφοί τους. Πρέπει, λοιπόν, να ήταν πληροφορημένοι όσοι το καλλιεργούσαν στην Ελλάδα, το τι σήμαινε κοινωνική επιτυχία του μυθιστοριογράφου. Για τον Αγγέλου η βασική επιθυμία, η οποία πυροδοτεί όλη αυτή την κίνηση προς το μυθιστόρημα στο νέο ελληνικό κράτος, *δε μπορεί να ικανοποιείται απλώς από την όσο το δυνατόν πληρέστερη διαπραγμάτευση των προβλημάτων, αλλά ενδυναμώνεται ταυτόχρονα και από την πεποίθηση των δημιουργών, ως προς την αποφασιστική επιρροή την οποία μπορεί να ασκήσει το έργο τους στην εποχή τους*.¹⁵ Σχέσεις, δηλαδή, με

---

¹³ Λ. Μελάς, *Ο Γεροστάθης ή αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, μέρος Δεύτερον, εκ του Τυπογραφείου Λ. Δ. Βιλαρά, Αθήνα 1858, 178, 180-181.

¹⁴ Σ. Ντενίση, *ό.π.*, 96.

¹⁵ Α. Αγγέλου, *ό.π.*, 107*.

τη δημοσιογραφία; Γιατί όχι. Άλλωστε, από πολύ νωρίτερα η ποίηση σχετίστηκε, εν πολλοίς ταυτίστηκε, με τον δημόσιο, κοινωνικό έλεγχο. Γιατί να μη συμβεί το ίδιο και με την πεζογραφία;

Ξένο, λοιπόν, ή εγχώριο, μεταφρασμένο ή πρωτότυπο, με κοινωνικές διαστάσεις ή γεμάτο έρωτες και πάθη, το ελληνικό μυθιστόρημα βρίσκεται στην καλύτερη στιγμή του, συνεπικουρούμενο, βέβαια, κι από την καταλυτική επίδραση του ρομαντισμού· από τις πρώιμες κιόλας, υβριδικές σχεδόν, εκφάνσεις του, το μυθιστόρημα περιβάλλεται από το νέο αναγνωστικό κοινό της εποχής (όχι μόνο το γυναικείο), γεγονός που μαρτυρά την ελπιδοφόρα προοπτική για ανάλογη συνέχεια, η οποία δε θα αργήσει να σημειωθεί. Είναι χαρακτηριστικό ότι την έκδοση του πρώτου εγχώριου μυθιστορήματος ακολουθούν επάλληλες αγγελίες και προκηρύξεις άλλων συγγραφέων, που σπεύδουν, δηλώνοντας παρών, να βοηθήσουν στην καλλιέργεια του είδους. Συνεπώς, όσο περιορισμένη κι αν κρίνεται η μυθιστορηματική παραγωγή της πρώτης δεκαετίας, εντούτοις συντελείται με τρόπο ορμητικό. Η πενταετία '31-'35 είναι ιδιαιτέρως παραγωγική: δύο μυθιστορήματα δημοσιεύονται στον ελληνικό χώρο (*Λέανδρος*, *Εξόριστος του '31*), ένα στην Μάλτα (*Το Παλληκάριον*), ενώ υπάρχει και μία εξαγγελία για άμεση δημοσίευση ενός ακόμα (*Η Ορφανή της Χίου*). Βέβαια, όπως θ αποδειχτεί και στη συνέχεια, ο ζήλος, που θα επιδείξουν οι μυθιστοριογράφοι της περιόδου, θα οδηγήσει σε ανταγωνισμούς για τα πρωτεία του είδους, αναδεικνύοντας τις διαφορετικές τους αντιλήψεις για το μυθιστόρημα.

Μ' αυτούς, λοιπόν, τους όρους και υπ' αυτές τις συνθήκες θα πορευτεί η ελληνική διανόηση της τρίτης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα στα ανεξερεύνητα, για την εποχή, μονοπάτια της πεζογραφίας, έχοντας ως βασικό της στόχο τη συγγραφή έργων που θα συγκινούν και, ταυτόχρονα, θα διδάσκουν, στηριζόμενη κατά κύριο λόγο στην ευρωπαϊκή πρωτοπορία, από την οποία θα αντλήσει τα λογοτεχνικά της πρότυπα. Η προσπάθεια, όμως, των συγγραφέων, η οποία αφορούσε στη δημιουργία εθνικής παράδοσης για το είδος και στην ενσωμάτωση του μυθιστορήματος στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή, δε θα στεφθεί μ' επιτυχία, με αποτέλεσμα γρήγορα να στραφούν ξανά προς την ποίηση.

Γ. Οι επαφές με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία.

1. Ρομαντικές συγκλίσεις κι αποκλίσεις.

Προχωρώντας ακόμα περισσότερο, θα πρέπει να αναφερθούμε στους «τολμηγίτες» του είδους· σ' εκείνους, δηλαδή, που θα καταπιαστούν με την πεζογραφία και θα προσφέρουν τα πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα του ελληνικού βασιλείου. Από την άποψη των φορέων τα πράγματα είναι απλά: πρόκειται για τους νέους καλλιτέχνες, που έχουν κάνει ήδη την εμφάνισή τους στο χώρο της λογοτεχνίας, υιοθετώντας, όμως, τον ποιητικό κι όχι τον πεζό λογοτεχνικό λόγο, στις πρώτες τους καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Αυτοί οι ίδιοι καλλιτέχνες θα πειραματιστούν με το μυθιστόρημα, θα δοκιμάσουν τις δυνάμεις τους στο νεόκοπο λογοτεχνικό είδος, με περίσσιο ενθουσιασμό μάλιστα, όπως υποδηλώνεται στους προλόγους ή στις προκηρύξεις των έργων τους, και θα προσπαθήσουν να περάσουν, με νέα μορφή πλέον, τα μηνύματά τους στο αναγνωστικό τους κοινό. Εξαίρεση φαίνεται να αποτελεί η περίπτωση του Γ. Παλαιολόγου, οποίος δεν έγραψε ποίηση, ενώ η ενασχόλησή του με τη λογοτεχνία γίνεται πάρεργα, αν θέλουμε να πιστέψουμε τη δήλωσή του στην προκήρυξη του *Πολυπαθή*: «Μην έχων από τινός καιρού σπουδαιότεραν εργασίαν, αποφάσισα ν' ασχολήσω την αργίαν μου επιχειριζόμενος σύνταξιν μυθιστορίας, την οποίαν ονόμασα *Ο Πολυπαθής*».¹⁶

Πράγματι, οι δύο από τους πέντε συγγραφείς, που δημοσιεύουν μέσα στην δεκαετία τα έργα τους, είχαν επιδοθεί νωρίτερα στον έμμετρο ποιητικό λόγο, ενώ δε δίστασαν να καταπιαστούν και με το δράμα. Όπως γνωρίζουμε από τα βιογραφικά στοιχεία των Σούτσων,¹⁷ μέχρι το 1834 (χρονιά που θα κυκλοφορήσει ο *Λέανδρος*) τα δύο αδέλφια έχουν δημοσιεύσει ήδη τα πρώτα τους ποιήματα· ο Π. Σούτσος τον πρώτο τόμο από τις *Ποιήσεις* του, στο Ναύπλιο, στα 1831, (έργο στο οποίο περιέχεται κι ο *Οδοιπόρος*, «ποίημα δραματικόν», που μόνο δευτερεύουσες και υστερογενείς σχέσεις έχει με το θέατρο), ενώ ο Αλέξανδρος, στο Ναύπλιο του 1833, το *Πανόραμα της Ελλάδος, ή Συλλογή ποικίλων Ποιημάτων*. Τρία χρόνια νωρίτερα, θα

¹⁶ Η προκήρυξη του έργου αναδημοσιεύεται στην έκδοση του *Πολυπαθή* από τον «Ερμή», ό.π., 247.

¹⁷ Για τα βιογραφικά του Π. Σούτσου, βλ. Γ. Λέφας, *Παναγιώτης Σούτσος*, Αθήνα 1991, 34-105. Για του Α. Σούτσου, βλ. Γ. Λέφας, *Ο Αλέξανδρος Σούτσος και οι επιδράσεις του έργου του στους συγχρόνους του*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1979, 30-59.

δημοσιεύσει την πεντάπρακτη κωμωδία του *Ο άσωτος*. Ανεξάρτητα από την καλλιτεχνική τους αξία, τα πρώτα θεατρικά έργα των δύο αδελφών (πρωτοπόρων θα προσθέταμε), αλλά και οι ποιητικές τους εκδηλώσεις, υπογραμμίζουν την έντονη κινητικότητα της ελληνικής διανόησης στις αρχές της δεκαετίας.

Μάλιστα, η περίπτωση των *Ποιήσεων* του Π. Σούτσου είναι σημαντική για έναν ακόμα λόγο, που σχετίζεται με την καλλιτεχνική τάση, την οποία θα ακολουθήσουν εφεξής, και για μια πεντηκονταετία περίπου, οι συγγραφείς του νεοελληνικού κράτους, κυρίως στην ποίηση, αλλά και στην πεζογραφία των δεκαετιών '30-'40. Η έκδοση του δραματικού *Οδοιπόρου* (μαζί με το ποιητικό έργο *Δήμος κ' Ἑλένη* (1831), του Α. Ρ. Ραγκαβή) οριοθετεί την επίσημη είσοδο του ρομαντισμού στην Ελλάδα. «Εις αυτόν δε θέλεις απαντήσει ούτε των ερωτικών ποιητών της παλαιάς Ελλάδος την φαιδράν ποίησιν, ούτε πάθη ψυχής γαληναία κι ιλαρά. Σχεδιασθείς εις τον νεφελώδη ορίζοντα της αρκτώας Ευρώπης, ομοιάζει τα εξερχόμενα εκ του σκότους των ταφών μυθώδη φαντάσματα»,¹⁸ γράφει ο ποιητής στην αφιερωματική του επιστολή προς τον Αλέξανδρο Στούρτζα, δηλώνοντας ξεκάθαρα τις νέες καλλιτεχνικές κι αισθητικές αξίες, που ο ίδιος αποδέχεται, τις πρώτες, ίσως, ρητές αναφορές στην ευρωπαϊκή πρωτοπορία κατά τα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους.

Νοσηρές κοινοτοπίες και ξένες μιμήσεις, θα μπορούσε δικαιολογημένα να διαπιστώσει κανείς. Ωστόσο, να μη μας διαφεύγει ότι οι δεκαετίες του 1830 και 1840, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Κ. Θ. Δημαράς, *αποτελούν τις δεκαετίες της μεγαλύτερης εξόρμησης*¹⁹ της εγχώριας πνευματικής και καλλιτεχνικής έκφρασης, της αρχικής σύλληψης κι επαφής με το καλλιτεχνικό ρεύμα που είχε κιάλας συνεπάρει στην επαναστατική κι ανατρεπτική του δίνη ολόκληρο τον κόσμο των γραμμάτων και των τεχνών της Ευρώπης, τον ρομαντισμό.

Πολλά είναι εκείνα τα χαρακτηριστικά που παρεισφρέουν στην ελληνική λογοτεχνία από την ευρωπαϊκή ρομαντική εξόρμηση. Ο άκρατος ιδεαλισμός, η εξιδανίκευση της Τέχνης και του καλλιτέχνη, η καταφυγή στη θρησκεία, στο παρελθόν, στη φύση, η λατρεία του αισθήματος, ο αντιφιλισταϊσμός, ο υποκειμενισμός, η νοσταλγία, η απαισιοδοξία, το όνειρο, η αέναη κίνηση και η

¹⁸ Π. Σούτσος, *Ποιήσεις*, Α', Ναύπλιο 1831, α'.

¹⁹ Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Εκδ. Ερμής, Αθήνα 2004 (ανατύπωση), 180.

περιπλάνηση, η ανησυχία και το ανικανοποίητο του καλλιτέχνη, η χρήση της υπερβολής και του συμβόλου, το πάθος, η ειρωνεία και η σάτιρα, είναι ορισμένα μόνο από τα κύρια μοτίβα που μεταλαμπαδεύονται στο ελληνικό πολιτισμικό και λογοτεχνικό επίπεδο. Ο Γ. Βελουδής, αναφερόμενος στα παραπάνω καλλιτεχνικά θέματα, θα υποστηρίξει ότι τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν, κυρίως, γνωρίσματα της Επτανησιακής κι όχι τόσο της Αθηναϊκής σχολής, η οποία έδινε λιγότερο την αίσθηση ενός ενιαίου συνόλου σε σχέση μ' εκείνης στα Επτάνησα.²⁰ Όσο, όμως, αυστηρή κι αν είναι η κρίση του, είναι γεγονός ότι οι επαφές με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία και η εναρμόνιση με τα καλλιτεχνικά δρώμενα της Ευρώπης έχουν αρχίσει να δρομολογούνται.

Ιδιαίτερα στην περίπτωση των Σούτσων, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα. Από πολύ μικρή ηλικία τα δύο αδέρφια θα έρθουν σ' επαφή με την πρωτοπορία. Είναι χαρακτηριστικό ότι, στα 1820, όταν και οι δύο βρίσκονταν στη Γαλλία, θα σχετιστούν με τους Έλληνες διανοούμενους του Παρισιού, με τον κύκλο του Κοραή, αλλά και με τη σύγχρονη πραγματικότητα, όπου διαπλέκονταν άρρηκτα, σε μια αμφίδρομη σχέση, η πολιτική με την πνευματική ζωή, την ώρα που συναντιόταν ο κλασικισμός με την ορμητική γέννηση του ρομαντισμού. Οι επαφές αυτές, κατά την Δρούλια, συνέβαλαν στη διαμόρφωση κι ολοκλήρωση της προσωπικότητάς τους και βοήθησαν να βρουν, τον καθένα από τη μεριά του, το εκφραστικό τους μέσο.²¹

Οι επιδράσεις από τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό θ' αποτελέσουν μονάχα την αρχή. Οι Έλληνες λόγιοι, είτε μέσω της ποίησής τους είτε μέσω της πεζογραφίας, θα υιοθετήσουν πληθώρα ρομαντικών στοιχείων, κατάλληλων για την έκφραση (πέρα των λογοτεχνικών τους αναζητήσεων) των πολιτικών τους πεποιθήσεων κι ανησυχιών, με βάση και τις εξελίξεις σ' εθνικό επίπεδο. Είναι χαρακτηριστικό πως όσο απομακρυνόμαστε από την εμπειρία της Επανάστασης, όπου τα προβλήματα οξύνονται, τόσο προκλητικότερη γίνεται η διάθεση των συγγραφέων (κυρίως των ποιητών), που εκδηλώνονται με δραματικότερους τόνους, απ' ότι κατά τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης. Οι ποιητές αρχίζουν να εκφράζουν την αγωνία τους για το μέλλον του νέου κράτους, σκιαγραφώντας τη νέα κατάσταση με δυσμενείς όρους και ζοφερά

---

²⁰ Για το θέμα, βλ. Γ. Βελουδής, *Μονά-Ζυγά. Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992, 101-123

²¹ Α. Σούτσος, *Ο Εξόριστος του 1831*, εισαγωγή Λ. Δρούλια, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1994, 17.

χρώματα. Οι επιδράσεις από τον Byron είναι καταλυτικές. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Α. Γεωργαντά, οι Έλληνες συγγραφείς ξεκινούν να διευρύνουν και να μετατοπίζουν το βυρωνικό θέμα της σύγκρισης στο παρόν της μετεπαναστατικής Ελλάδας, επικεντρώνοντας την αντιπαράθεση παρελθόντος-παρόντος στη σύγκριση παρόντος με τον πρόσφατο ηρωικό κόσμο της Επανάστασης.²²

Οι λόγοι της μεταστροφής της διάθεσης των καλλιτεχνών, αλλά και συνολικότερα των Ελλήνων είναι πολλοί και ποικίλοι. Η εκτενής παρουσίαση των λόγων αυτών θα ξεπερνούσε -ίσως- τα όρια της παρούσας μελέτης και θα οδηγούσε σε μονοπάτια που δεν είναι επί του παρόντος αναγκαίο να εξερευνηθούν. Πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι, μετά την επική έξαρση του αγώνα, η μετεπαναστατική καθίζηση δικαιολογεί σε σημαντικό βαθμό τις διαψεύσεις και τα αισθήματα ασφυξίας που αναπτύσσονται με αφθονία μέσα στα στενά σύνορα του νεοσύστατου κράτους.²³ Η μαρτυρία του Π. Σούτσου, αναφερόμενος στο Ναύπλιο του 1833, είναι διαφωτιστική: «Εκπλήττεται, φίλε! η πρώτη νεότης εις την θέαν της τόσο περιορισμένης κοινωνίας, και εις την θύραν της εμβαίνουσα στενοχωρείται, και μόλις αναπνέει· αλλ' εις την ατμοσφαίραν της βαθμηδόν συνεθίζομεν οι πολλοί, καθώς εμβαίνοντες εις κοιτώνα χαμηλόν, αισθανόμεθα εις το κατώφλιόν του το στενόχωρον μόνον».²⁴

Η ελληνική λογοτεχνία, λοιπόν, βρίσκεται σε μια καμπή, όπως άλλωστε και η ίδια η κοινωνία. Το ρομαντικό πάθος, ερωτικό ή ηρωικό, θα παραμείνει, για δεκαετίες ολόκληρες, ο κύριος συνδετικός κρίκος ανάμεσα στους συγγραφείς και στο κοινό τους. Αυτό το πάθος, κυρίαρχο κίβλας στον ευρωπαϊκό χώρο, χρειάζεται τώρα να μεταφυτευθεί και να προσαρμοστεί στην ελληνική μετεπαναστατική πραγματικότητα. Η επιχείρηση, κατά τον Π. Μουλλά, δεν είναι δύσκολη· μερικά -ελάχιστα- ξένα πρότυπα αρκούν: «ο Βέρθερος του Γκαίτε, οι *Τελευταίες επιστολές του Ιάκωβου Όρτις του Φώσκολου*, ο *Ιβανόης* του Γουόλτερ Σκότ. Έτσι, θα ξαναβρούμε, ακόμα μια

---

²² Α. Γεωργαντά, *Αιών Βυρωνομανής. Ο κόσμος του Byron και η ελληνική ποίηση*, Εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1992, 34.

²³ Π. Μουλλάς, *Ρήξεις και Συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1993, 49. Βλ. επίσης Α. Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια, Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Εκδ. Ε.Μ.Ν.Ε-Μνήμων, Αθήνα ³2008, 61.

²⁴ Π. Σούτσος, *Ο Λεάνδρος*, επιμέλεια Γ. Βελουδής, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1996, 80.

φορά, τα δύο βασικά θέματα που συναντήσαμε στην ρομαντική ποίηση: το ατομικό αδιέξοδο, παρουσιασμένο συνήθως ως τραγική έκβαση ενός ερωτικού δεσμού, από τη μια μεριά, και την ηρωική, συλλογική έξαρση, τοποθετημένη πάντοτε μέσα σ' ένα ιστορικό πλαίσιο, από την άλλη».²⁵

Στο αστερισμό, επομένως, του ρομαντισμού θα γεννηθούν ορισμένα από τα πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα, με πρωτοπόρο (για μία ακόμα φορά) τον Π. Σούτσο και τον Λέανδρο. Η αναφορά σ' ορισμένα στοιχεία του χαρακτήρα του ήρωα θα μπορούσε να αιτιολογήσει, πλήρως, τον ισχυρισμό. Όπως σημειώνει ο συγγραφέας στον πρόλογο του έργου: «παρουσιάζεται ήρωας της μυθιστορίας ημών Λέανδρος τις, χαρακτήρος αυστηρού, ψυχής ανεξαρτήτου και αισθημάτων φλογερών»,²⁶ ενώ ο ίδιος ο ήρωας, όταν θα ανατρέξει στα παιδικά του χρόνια, θα αναφέρει χαρακτηριστικά: «ενθυμούμαι τας παιδικάς μου ημέρας. Πόσον ήτον ο χαρακτήρ μου άνισος. Άλλοτε φαιδρός εγώ και θορυβώδης, άλλοτε σύννους και σιωπηλός έτρεχα μόνος εις την έρημον δια να θεωρήσω τα φεύγοντα νέφη των ουρανών».²⁷ Η ύπαρξη αυτών των γνωρισμάτων πιστοποιούνται κι από τα λεγόμενα του Χαρίλαου, παιδικού φίλου του Λέανδρου: «Σ' ενθυμούμαι συμμαθητήν εις τα σχολεία· πάντοτε σκυθρωπός· πάντοτε σύννους· ακολουθείς, βλέπω με λύπην μου, την εγχαραχθείσαν έκτοτε οδόν. Η φύσις σου και σήμερον μελαγχολική, και ο αστήρ της Ειμαρμένης σου και σήμερον με νέφη κεκαλυμένος».²⁸

Στα βήματα του Λέανδρου θα κινηθεί κι ο Α. Σούτσος με τον *Εξόριστο του '31*. Ο ανώνυμος ήρωας, *τριακοναταετής μόλις, εβαρύνετο τον κόσμον και απέφευγε τους ανθρώπους*,²⁹ ενώ η *συνήθης ψυχρά σιωπή του και φαινομένη τις εις την φυσιογνωμίαν του απάθεια* παρίστανον εις τον επιπόλαιον παρατηρητήν την καρδίαν του, ως *σίδηρον εξελθόντα της καμίνου και βαθμηδόν αποψυχθέντα*.³⁰ Μάλιστα, ο ίδιος ο Εξόριστος, αναφερόμενος «εις τας θλιβερωτέρας περιπτώσεις της ζωής» του, θα εξομολογηθεί στο συγκρατούμενό του: «ο ανήσυχος χαρακτήρ μου και οι αδιάκοποι σπαραγμοί της καρδίας μου θέλουν σε φανή αθλιότητες και αδυναμίας. [...] Το ήθος μου

²⁵ Π. Μουλλάς, *ό.π.*, 66.

²⁶ Π. Σούτσος, *Ο Λέανδρος*, *ό.π.*, 75.

²⁷ *Ο.π.*, 161.

²⁸ *Ο.π.*, 86.

²⁹ Α. Σούτσος, *Ο Εξόριστος του 1831*, επιμέλεια Ν. Βαγενάς, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996, 48.

³⁰ *Ο.π.*, 48-49.

ήτον παιδιόθεν μελαγχολικόν. Ψυχρός και ακοινώνητος, σιωπηλός και κατηφής ως επί το πλείστον, άφηνα τους θορυβώδεις και φαιδρούς ομηλικούς μου, δια να ιδώ υπό το δάσος τα φύλλα του φθινοπώρου πίπτοντα και ν' ακούσω επί του βράχου τους ανέμους στενάζοντας».³¹

Κοινό τους γνώρισμα, οι συναισθηματικές τους ακροβασίες. Ο Βελουδής, κάνοντας λόγο για τον Λέανδρο, θα υποστηρίξει ότι: «είναι τυπικά ρομαντικός ο πολλαπλός, ψυχικός, πολιτικός διχασμός του ήρωα· διχασμός που χαρακτηρίζει ολόκληρη την ελληνική εποχή του: ο Λέανδρος είναι διχασμένος ανάμεσα στον έρωτα και την πατρίδα, είναι υπέρ της μοναρχίας και εναντίον της περιρρέουσας πολιτικής ατμόσφαιρας· είναι διχασμένος ανάμεσα στην κλασική του παιδεία και το ρομαντικό του πάθος».³² Παρόμοια, θα ήταν η άποψή του και για τον *Εξόριστο*, με βάση τα λεγόμενα του ίδιου του ήρωα: «Δεσπόζων ή δεσποζόμενος, καταδιώκων ή καταδιωκόμενος, ιδού μεταξύ ποίων αντιθέτων τυχών επρόκειτο να εκλέξω. Αδιστάκτως προέκρινα την έντιμον καταδρομήν, και απέρριψα την αισχράν ευτυχίαν».³³

Προχωρώντας, και πριν σχολιάσουμε την ιδιαίτερη προτίμηση για τη φύση, που επιδεικνύουν οι ρομαντικοί ήρωες των αδελφών Σούτσων, θα πρέπει να σταθούμε, ανοίγοντας μία παρένθεση, στην έντεχνη διατήρηση της ανωνυμίας του βασικού πρωταγωνιστή, στο μυθιστόρημα του Αλέξανδρου. Σε καμία σελίδα του έργου ο αναγνώστης δε θα εντοπίσει το όνομα του ήρωα, καθώς απουσιάζει η οποιαδήποτε αναφορά σ' αυτό. Ακόμα κι όταν θα του ζητηθεί να παρουσιάσει το όνομά του, εκείνος με σθένος θα απαντήσει ότι είναι «Εξόριστος του Ιωάννου Καποδίστρια», αποφεύγοντας, αφενός, τη δήλωση του ονόματός του, δηλώνοντας, αφετέρου, τις πολιτικές του πεποιθήσεις, καθώς την εποχή εκείνη το «εξόριστος» αποτελούσε συνώνυμο του «συνταγματικός».

Η διατήρηση της ανωνυμίας του ήρωα υπήρξε συχνό φαινόμενο, κατά τη διάρκεια της εποχής που μελετούμε. Αποτελεί συνήθη τακτική των ποιητών και πεζογράφων, ιδιαίτερα στα χρόνια του ρομαντισμού, να μη δηλώνουν τα ονόματα των πρωταγωνιστών τους (κυρίως του βασικού χαρακτήρα), καθιστώντας τους, μ' αυτό τον τρόπο, ακόμα πιο απόμακρους από το

---

³¹ *Ο.π.*, 112.

³² Π. Σούτσος, *ό.π.*, 63.

³³ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 62.

κοινωνικό σύνολο, προσδίδοντάς τους, παράλληλα, ένα πέπλο μυστηρίου κι απόκοσμου, χαρακτηριστικά που τόσο επιθυμούσαν για τους λογοτεχνικούς τους χαρακτήρες οι ρομαντικοί συγγραφείς. Το γεγονός απηχεί βυρωνικές καταβολές, και πιο συγκεκριμένα το παράδειγμα του *Γκισούρ*.

Ταυτόχρονα, όμως, υπάρχει κι ένας ακόμα πιο σημαντικός, ίσως, λόγος που οδηγεί τον Σούτσο στην απόκρυψη του ονόματος του ήρωά του. Το πέπλο μυστηρίου, που περιβάλλει τον Εξόριστο, μπορεί να επιτρέψει την ενδεχόμενη ταύτιση συγγραφέα-ήρωα, καθώς είναι γεγονός πως το έργο βρίθει αυτοβιογραφικών αναφορών. Η Λ. Δρούλια υποστηρίζει ότι σε πολλά σημεία της αφήγησης, η ταύτιση των δύο είναι προφανής: «Τα βιογραφικά στοιχεία, ο χαρακτήρας, η ιδιοσυγκρασία του ήρωα και η διάθεσή του για περιπλάνηση παρέχουν μια αυτοβιογραφική σκιαγράφιση».³⁴ Μ' αυτό τον τρόπο, ο ίδιος ο Σούτσος εμπλέκεται στο ρομαντικό μύθο του έργου, αφού πολλά στοιχεία του χαρακτήρα ή του βίου του, τα αποδίδει στον πρωταγωνιστή, αποκτώντας άλλοθι για τη δήλωση των πολιτικών, κι όχι μόνο, ιδεών του. Την τακτική αυτή θα την ακολουθήσει με συνέπεια και στα 1839, όταν θα διατηρήσει την ανωνυμία του *Περιπλανώμενου* ήρωά του, επιτρέποντας, έτσι, ενδεχόμενες ταυτίσεις. Άλλωστε, ο συγγραφέας, στα 1831, υπήρξε πράγματι εξόριστος της Κερκυραϊκής Κυβέρνησης, λόγω της αντιπολιτευτικής του δράσης, ενώ, μέχρι τα 1839, οι περιπλανήσεις του στο εξωτερικό και το εσωτερικό του ελληνικού κράτους θα είναι συνεχείς.

Κλείνοντας την παρένθεση, επιστρέφουμε στην αγάπη για τον μοναχικό βίο και την προτίμηση της γαλήνης, που προσφέρει η φύση έναντι της τύρβης των πόλεων, κατεξοχήν χαρακτηριστικό των δύο ρομαντικών πρωταγωνιστών. Η φύση αποτελεί, ουσιαστικά, το λυτρωτικό καταφύγιο της ψυχής τους, η οποία κατατρύχεται από τις επικρατούσες συνθήκες μιας κοινωνίας που προκαλεί πόνο, θλίψη και *αηδίαν, την οποίαν εμπνέουν αι απαιτήσεις της, αι προλήψεις της και οι τύποι της*.³⁵ Μέσα στη ζοφώδη πραγματικότητα της κοινωνίας (θα αναφερθούμε, εκτενέστερα, παρακάτω για τους λόγους, που καθίσταται ως τέτοια στη συνείδηση ορισμένων συγγραφέων), η φύση προβάλλεται ως ο κατεξοχήν απόκοσμος χώρος, που

---

³⁴ Λ. Δρούλια, *ό.π.*, 47.

³⁵ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 75.

αναδεικνύεται μέσω ενός ακόμα βασικού, κοινού γνωρίσματος των ρομαντικών ηρώων, του διακαή πόθου τους για διαρκείς περιπλανήσεις.

Πράγματι, τόσο οι κύριοι πρωταγωνιστές των Σούτσων όσο και του Πιτζιπίου, αλλά κι ο «πολυπαθής» ήρωας του Παλαιολόγου, περιπλανιούνται. Συχνά, μάλιστα, ο αναγνώστης δε μπορεί εύκολα να παρακολουθήσει τις μετακινήσεις τους ή να εντοπίσει (και να αποδεχτεί κάποιες φορές) τους λόγους, που τους οδηγούν σ' αυτές. Παρά, όμως, τις όποιες δυσκολίες, μία προσεκτικότερη ανάγνωση θα βοηθούσε να διακρίνουμε ότι τα αίτια της περιπλάνησής τους είναι τελείως διαφορετικά.

Πρώτα-πρώτα, ο ήρωας του Π. Σούτσου. Ο Λέανδρος, συναισθηματικά φορτισμένος, περιπλανάται *εις τους κόλπους της φύσεως, την σπουδάξει και την μελετά περίλυπος*,³⁶ ακολουθώντας τις προτροπές της αγαπημένης του, με την οποία δεν μπορεί να μοιραστεί τη ζωή του. Η Κοραλία, όντας παντρεμένη και μητέρα, επιδιώκοντας να αντιμετωπίσει το πάθος, που της γεννά η θέαση του Λέανδρου, κι επιθυμώντας να προστατέψει την τιμή και την ηθική της (*τα χρέη του Υμεναίου είναι χρέη αληθή, και η διαγωγή της μητρός επηρεάζει την τύχη των τέκνων*³⁷), δε θα διστάσει να του ζητήσει να επιχειρήσει οδοιπορίες, για να την ξεχάσει. Λόγω του ηθικά αυστηρού χαρακτήρα του, ο Λέανδρος θα σεβαστεί την επιθυμία της και θα περιηγηθεί σε τόπους μ' έντονο το αρχαιοελληνικό στοιχείο. Συνθλιβόμενος ανάμεσα στα ερωτικά του πάθη και στη διαφύλαξη της ηθικής, ξεκινά τις περιηγήσεις του. Μέσω των περιπλανήσεων του, θα διαπιστώσει τις -πολιτικές- αχρειότητες που συντελούνται στις πόλεις, θα αντικρύσει την κοινωνία με απέχθεια και θα στραφεί προς την ηρεμία της φύσης: «Μακράν εμού οι μικροί ούτοι χαρακτήρες (ενν. τους πολιτικούς του Ναυπλίου), οι χωρίς χρώμα και ζωήν! Ω δάση! ω λειμώνες της Αττικής! εις τας σκιεράς σας στέγας εύρον την ευδαιμονίαν! Ω δάση! ω λειμώνες της Αττικής! εις τας πόλεις η ψυχή ταπεινούνται. Εις την μεγάλην φύσιν και αι μεγάλαι ιδέαι».³⁸

Σ' αντίθετη κατεύθυνση κινείται ο *Εξόριστος*. Παρόλο που κι ο ήρωας του Α. Σούτσου δεν μπορεί να περάσει το βίο του με την αγαπημένη του, εντούτοις δεν καταφεύγει σε περιπλανήσεις, που να σχετίζονται άμεσα μ'

---

³⁶ *Ο.π.*, 99.

³⁷ *Ο.π.*, 95.

³⁸ *Ο.π.*, 115.

εκείνην, πολύ περισσότερο να αποτελούν προϊόν παραίनेσης της Ασπασίας. Οι περιπλανήσεις του Εξόριστου αποτελούν, ουσιαστικά, πολιτικές διώξεις. Ο αντικαποδιστριακός ζήλος, που επιδεικνύει ο ήρωας, συχνά τον φέρνει αντιμέτωπο με την ανώτατη πολιτική αρχή, με αποτέλεσμα να μετακινείται διαρκώς, είτε για ν' αποφύγει τη σύλληψη είτε για να οργανώσει, μαζί μ' άλλους συνταγματικούς, την αντικαθεστωτική τους δράση.

Επίσης, ο Εξόριστος δεν έρχεται σ' επαφή, μέσω των περιπλανήσεών του, με την αδικία που πρυτανεύει στην κοινωνία, όπως ο ήρωας του Π. Σούτσου, αλλά τη γνωρίζει από τα πριν. Εξαιτίας αυτής της αδικίας μετακινείται διαρκώς, σ' αντίθεση με τον Λέανδρο, ο οποίος μεταβάλλει το μοτίβο της περιπλάνησης από άλλοθι φυγής μακριά από το αντικείμενο του ανεκπλήρωτου ερωτικού πάθους σε μέσο γνώσης της πατρίδας, με την αντιπαράθεση ανάμεσα στο αρχαίο κλέος και τη σημερινή κατάπτωση.³⁹ Ο Εξόριστος, πιο ενεργητικός απ' αυτόν, θα πάρει την κατάσταση στα χέρια του, με αποτέλεσμα να υποστεί διώξεις από τις αρχές. Αυτός, ίσως, να είναι κι ο λόγος που ο Σούτσος δεν επιλέγει την αυτοκτονία για τον ήρωά του, στο τέλος του έργου, όπως θα συμβεί με τον Λέανδρο. Ο πρωταγωνιστής του προτιμά να απομακρυνθεί από τον κόσμο, παρά να αυτοκτονήσει, μολονότι η απομάκρυνση αυτή δε σχετίζεται τόσο με το θάνατο της Ασπασίας όσο με την τροπή που παίρνουν τα πολιτικά πράγματα στην Ελλάδα. Η δήλωση του συγγραφέα, στον πρόλογο του έργου, είναι διαφωτιστική: «Διατί ο Εξόριστος εκουσίως τέλος πάντων υπερόριος γενόμενος, αναχωρεί από την Ελλάδα; Ερωτήσατε την καρδίαν σας, όσοι των Ελλήνων, ανακαλούντες εις μνήμην το εναγώνιον όνειρον της φοβεράς ημών επαναστάσεως, τας τόσας τλαιπωρίας και τας τόσας καταστροφάς, απηυδήσατε στενάζοντες διά την αθλιότητα της πατρίδος, και ζητείτε μακράν αυτής κατοικίαν αθόρυβον διά τας περιδρομάς του ανησύχου σπουδαρχίδου και τας μεμψιμοιρίας του αβραβεύτου αγωνιστού».⁴⁰

Ανεξάρτητα, όμως, από την τελική κατάληξη που θ' έχει ο ήρωάς τους, τα πρώτα μυθιστορήματα των αδελφών Σούτσων (ο Αλέξανδρος δε θα συγγράψει δεύτερο) ανήκουν, απαραγνώριστα, στο κίνημα του ρομαντισμού, είτε σ' αυτά υιοθετείται η αυτοκτονία του ήρωα είτε η απομάκρυνση από τα

³⁹ Γ. Βελουδής, από την εισαγωγή στο *Λέανδρο*, ό.π., 57.

⁴⁰ Α. Σούτσος, ό.π., 42.

εγκόσμια και η διαρκής περιπλάνηση, αποδεικνύοντας, παράλληλα, τις επαφές των συγγραφέων τους με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία.

Ούτε, όμως, στην περίπτωση της *Ορφανής της Χίου*, το μοτίβο της περιπλάνησης εντοπίζεται εφάμιλλο του τρόπου που εμφανίζεται στον *Λέανδρο* ή στον *Εξόριστο*. Οι ήρωες του Πιτζιπίου, ορμώμενοι απ' άλλα αίτια, δεν περιπλανώνται για συναισθηματικούς ή πολιτικούς λόγους, καταφεύγοντας στη φύση. Αντίθετα, η περιπλανήσεις τους σχετίζονται με την ανεύρεση του ενός εραστή από τον άλλο, λόγω της πληθώρας των περιπετειών που περνούν οι ήρωες. Βέβαια, ο λόγος είναι για τους «καλούς» ήρωες. Εκείνοι είναι που δοκιμάζονται, που προσπαθούν να ξεφύγουν από εμπόδια που τους στήνουν οι «κακοί», με σκοπό να τους στερήσουν την ευτυχία, την οποία και θα κερδίσουν στο τέλος, παρά τις όποιες δυσκολίες. Η αρετή θα θριαμβεύσει έναντι των δολοπλόκων και ραδιούργων, οι οποίοι θα τιμωρηθούν.

Με την *Ορφανή* απομακρυνόμαστε, κατά μία έννοια, από το «βερθερικού» τύπου ρομανισμό του Π. Σούτσου, του απραγματοποίητου δηλαδή έρωτα που, συγκρουόμενος με τις συμβάσεις της κοινωνίας, οδηγεί τελικά στην αυτοκτονία, ή του «βυρωνικού» τύπου του Αλέξανδρου, που οδηγεί στις διαρκείς περιπλανήσεις. Ο Πιτζιπίος έχει άλλου είδους πρότυπα, τα οποία, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Γ. Μαλαματάρη, παραπέμπουν στο πάγιο σχήμα πλοκής των αρχαίων και μεσαιωνικών μυθιστοριών. Συγκεκριμένα, στις μυθιστορίες αυτές έχουμε τον κεραυνοβόλο έρωτα ενός νέου και μιας νέας, οι οποίοι χωρίζονται, αναζητούν ο ένας τον άλλο, ξανασυναντιούνται κάτω από δραματικές συνθήκες, ξαναχωρίζουν, υφίστανται ναυάγια, αιχμαλωσίες, δουλεία, φυλακίσεις, κατηγορούνται, δικάζονται, πάντοτε όμως διατηρούν την αγνότητα τους· στο τέλος ξανασυναντιούνται και παντρεύονται.⁴¹

Ασφαλώς, η μελαγχολική ατμόσφαιρα είναι διάχυτη στο μυθιστόρημα του Πιτζιπίου, γεγονός που παραπέμπει στο ρομαντικό κλίμα της εποχής. Ο Αλέξανδρος, όμως, σίγουρα δεν είναι ο γεμάτος πάθη Λέανδρος, ούτε η αφελής Ευλαλία διακρίνεται για την αποφασιστικότητά της, όπως η Ασπασία

---

⁴¹ Γ. Φαρινού-Μαλαματάρη, «Ιάκωβος Πιτζιπίος», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές ως τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Γ', Εκδ. Σοκόλης, Αθήνα 1996, 228-229.

στον *Εξόριστο*. Ο μανιχαϊστικός κόσμος των ηρώων διαπερνά ολόκληρο το μυθιστόρημα, το οποίο τείνει περισσότερο προς το Διαφωτισμό και λιγότερο προς τον Ρομαντισμό. Μέσα από τις ρητορικές αποστροφές προς τους νέους (για τις οποίες θα γίνει εκτενέστερα λόγος παρακάτω), διάστικτες μέσα στο έργο, ο Πιτζιπίος φαίνεται να προκρίνει τη λογική έναντι το συναισθήματος, του ορθού λόγου έναντι της φαντασίας, δίχως, όμως να την απορρίπτει. Κατά μία έννοια, προσπαθεί να ισοσκελίσει τις δύο τάσεις.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην «επίκληση του συγγραφέως» στην αρχή του έργου, ο Πιτζιπίος ζητά τη συνδρομή της φαντασίας, ώστε να συγγράψει το μυθιστόρημά του, τακτική που ακολουθούσαν οι ρομαντικοί καλλιτέχνες κι όχι οι διαφωτιστές συγγραφείς: «Φαντασία! πέμψον μικράν ακτίνα του λαμπρού φωτός σου, και ενίσχυσον το αδύνατόν μου πνεύμα, διά να δυνηθώ να συνάψω εις ιστορίαν τα παράδοξα συμβάντα των δύο εραστών πατριωτών μου, της ορφανής Ευλαλίας, και του πολυπαθούς Αλεξάδρου».⁴²

Από την άλλη, όμως, πλευρά, επηρεασμένος από τις μεσαιωνικές μυθιστορίες, ο Χιώτης λόγιος δίνει ευτυχή κατάληξη στις δοκιμασίες των ηρώων του. Μάλιστα, αξιοσημείωτη είναι η κατηγορηματική απόρριψη της αυτοκτονίας από μέρος της Ευλαλίας, όταν την πληροφορούν για τον - υποτιθέμενο- θάνατο του αγαπημένου της, γεγονός που απομακρύνει το έργο από τις ρομαντικές «συμβάσεις»: «μη νομίσεις ότι θέλω εξυβρίσει την θείαν Πρόνοιαν δι' ανοήτου αυτοχειρίας.. όχι! εύχομαι, αλλά γνωρίζω ότι δεν με είναι συγκεχωρημένον να επιταχύνω την ένωσίν μας, χωρίς το θέλημα του Υψίστου!.. θέλω προστρέξειν εις το έλεος του Παντοδυνάμου, διά να τον παρακαλέσω να συντέμη την διορίαν του χωρισμού μας».⁴³

Στον αντίποδα των παραπάνω καλλιτεχνικών αντιλήψεων βρίσκεται ο *Πολυπαθής*. Αν η *Ορφανή* ακροβατεί μεταξύ διαφωτισμού και ρομαντισμού, ο Παλαιολόγος απορρίπτει τελείως τον τελευταίο. «Δεν περιωρίσθην», αναφέρει χαρακτηριστικά, «να περιγράψω τους έρωτες μόνον του ήρωός μου, ως οι πλειότεροι Μυθιστοριογράφοι»,⁴⁴ υπαινισσόμενος, ασφαλώς, τα πεζογραφικά έργα των αδελφών Σούτσων.

---

⁴² Ιάκωβος Γ. Πιτζιπίος, *Η Ορφανή της Χίου...*, ό.π., 100.

⁴³ *Ο.π.*, 262.

⁴⁴ Γ. Παλαιολόγος, *ό.π.*, 1.

Ο *Πολυπαθής* δεν είναι έργο ρομαντικό. Η στάση του Φαβίνη απέναντι στη ζωή δεν είναι απαισιόδοξη και πεσιμιστική, ούτε ο ίδιος αδυνατεί να συμμορφωθεί με την κοινωνία στην οποία ζει. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι ο συγγραφέας του δεν προσπαθεί να ακολουθήσει την ευρωπαϊκή πραγματικότητα της εποχής του. Αντίθετα με τους προηγούμενους συγγραφείς, που πίστευαν ότι η συμπόρευση με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία περνά μέσα από τις ρομαντικές υπερβολές, ο Παλαιολόγος, λόγω και της μακράς του θητείας στα ευρωπαϊκά κέντρα (κυρίως στη Γαλλία), προκρίνει ένα μυθιστόρημα κοντά στα πνεύμα ενός εκσυγχρονισμένου ρεαλισμού, κατά τα πρότυπα των Stendhal και Balzac. Κατά τον Αγγέλου, ο Παλαιολόγος με τον *Πολυπαθή* επιδιώκει να προσφέρει ένα μυθιστόρημα, που να ανταποκρίνεται στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα, την οποία εξακολουθεί να εκφράζει ένα έργο κλασικό πλέον για τα γαλλικά γράμματα, που είχε όμως δημοσιευτεί πριν από έναν αιώνα.⁴⁵ Το έργο αυτό δεν είναι άλλο από τον *Gil Blas* του Le Sage.

Το έργο του Γάλλου συγγραφέα ανήκει στην παράδοση του μυθιστορήματος *ricarresco* και γνώρισε μεγάλη επιτυχία στην Ευρώπη. Η δήλωση του Παλαιολόγου στο έτερο πεζογραφικό του έργο, τον *Ζωγράφο*, ότι «και ο Παλαιολόγος εμιμήθη, αλλά δεν αντέγραψεν ούτε τον Γάλλον Λακάζιον, ούτε τον Ρώσον Βουλγαρίνον, συγγράψας Ελληνικόν Ζιβλάσιον, τον οποίον Πολυπαθή ωνόμασε»,⁴⁶ είναι χαρακτηριστική της σχέσης του Έλληνα συγγραφέα με το έργο του Le Sage. Από τη «σύμβαση», συνεπώς, με το πικάρο θα προκύψει ένα μυθιστόρημα ως αφήγηση μιας ολόκληρης ζωής, στην οποία θα κυριαρχούν η περιπέτεια και η περιπλάνηση, για τελείως διαφορετικούς λόγους απ' ό,τι στα έργα των προηγούμενων συγγραφέων. Ο Φαβίνης δεν περιπλανάται εξαιτίας κάποιου πάθους (ερωτικού ή πολιτικού) ή κάποιων ραδιουργιών, αλλά επειδή το υπαγορεύει η περιπετειώδης πλοκή, που επιθυμεί να ακολουθήσει ο συγγραφέας του: «λαμβάνων αυτόν (ενν. τον Φαβίνη) από την κοιλίαν της μητρός του, τον βρεφοκομίζω, τον διδασκαλεύω τον υπουργηματίζω, τον περιφέρω εις τα κυριότερα επαγγέλματα και

---

⁴⁵ Α. Αγγέλου, από την εισαγωγή του *Πολυπαθή*, ό.π., 124.

⁴⁶ Γ. Παλαιολόγος, *Ο Ζωγράφος*, εισαγωγή Α. Αγγέλου, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1989, 255.

διαφόρους τύπους, διά να ιδή και να μας διηγηθή όσον δυνατόν περισσοτέρας του παραδόξου πλάσματος αδυναμίας».⁴⁷

Ρομαντικό μυθιστόρημα, όμως, δεν επιθυμεί να γράψει ούτε ο Samuel Sheridan Wilson. Το μυθιστόρημά του αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη προσπάθεια συγγραφής ελληνικού ιστορικού μυθιστορήματος. Για τον Α. Σαχίνη, μάλιστα, είναι το πρώτο καθαυτό ιστορικό μυθιστόρημα στη νεοελληνική λογοτεχνία.⁴⁸ Το κατά πόσο το έργο μπορεί να χαρακτηριστεί ιστορικό μυθιστόρημα, με τη σημερινή έννοια του όρου,⁴⁹ είναι άλλο θέμα, πάντως η υποτυπώδης μυθιστορηματική πλοκή του δεν απηχεί κανένα ρομαντικό στοιχείο, ενώ οι ήρωές του, στο βαθμό που σκιαγραφούνται, δεν φέρουν κάποιο χαρακτηριστικό γνώρισμα του ορμητικού κινήματος.

Η απουσία ρομαντικών θεματικών μοτίβων και ηρώων στο *Παλληκάριον* θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από τη θρησκευτικότητα του ίδιου του συγγραφέα, ο οποίος επουδενί δε θα επιθυμούσε την ύπαρξη χαρακτήρων, που θα αντιστρατεύονταν τη χριστιανική ηθική, θα ήταν φορείς κάποιας σοβαρής αμαρτίας ή θα σχετιζόταν με κάποιο έγκλημα. Άλλωστε, το έργο αποτελεί, ουσιαστικά, ένα χριστιανικό και φιλειρηνικό κήρυγμα, φορτικό για τον αναγνώστη πολλές φορές, που γράφτηκε για να προβάλλει τις προτεσταντικές ιδέες του συγγραφέα, στα πλαίσια ανεύρεσης οπαδών μεταξύ άλλων θρησκειών στο χώρο της Μεσογείου. Όπως πολύ ορθά παρατηρεί ο Δ. Πολέμης: «το έργο δεν είναι άλλο από μία παρουσίαση εικόνων της Επανάστασης, όπου ασύνδετα και τελείως περιστασιακά τοποθετούνται τα φανταστικά πρόσωπα που επινόησε ο συγγραφέας. [...] Οι ήρωες δεν αναλαμβάνουν κάποια ουσιαστική, αξιόλογη δράση. Απλώς βοηθούν τον συγγραφέα να προβάλλει τις ιδέες του και το κήρυγμά του».⁵⁰

Στην πραγματικότητα, το *Παλληκάριον* στερείται λογοτεχνικών προτύπων. Βέβαια, η πρόθεση του Wilson να συγγράψει έργο, που εν μέρει είναι ιστορία κι εν μέρει προϊόν φαντασίας, τον φέρνει πολύ κοντά, ανεξαρτήτως καλλιτεχνικού αποτελέσματος, με το «δάσκαλο» και βασικό

⁴⁷ Γ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, ό.π., 1.

⁴⁸ Α. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Εκδ. Εστία, Αθήνα ⁶1991, 55.

⁴⁹ Για μια πληρέστερη εικόνα του ιστορικού μυθιστορήματος, βλ. τους ορισμούς που παραθέτει η Σ. Ντενίση, ό.π., 92-94.

⁵⁰ Samuel Sheridan Wilson, *Το Παλληκάριον*, εισαγωγή Δ. Ι. Πολέμη, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1990, 17.

διαμορφωτή του ιστορικού μυθιστορήματος, τον Walter Scott. Πράγματι, όπως μας πληροφορεί η Μ. Δήτσα, την εποχή που ο προτεστάντης κληρικός σχεδιάζει και πραγματοποιεί το έργο του, ο Scott μόλις έχει πεθάνει (1832) και το ιστορικό μυθιστόρημα, με την επιτυχή παραγωγή του -από το 1814 ως το θάνατό του είχε δημοσιεύσει 26 μυθιστορήματα- βρίσκεται στην ακμή του.⁵¹ Υπ' αυτήν την έννοια, ο Wilson σχετίζεται με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία της εποχής του αλλά δε σχετίζεται με τον ρομαντισμό. Συνεπώς, οι ήρωές του δεν περιπλανιούνται καθόλου, καθώς σ' άλλους στόχους αποβλέπει, με την πέννα του, ο συγγραφέας. Το γεγονός, όμως, ότι φαίνεται να τους ξεχνά στα τελευταία κεφάλαια του μυθιστορήματος, δε μπορεί να δικαιολογηθεί το ίδιο εύκολα.

Υπ' αυτό, λοιπόν, το πρίσμα η ελληνική διάνοηση θα σχετιστεί με την ευρωπαϊκή λογοτεχνική πρωτοπορία. Αποδεχόμενοι ή απορρίπτοντας το καλλιτεχνικό κίνημα του ρομαντισμού, οι Έλληνες πεζογράφοι της δεκαετίας του '30 εγκολπώνονται ήρωες και θεματικά μοτίβα, προερχόμενα από έργα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Το ίδιο συμβαίνει και με τα πρότυπά τους, τα οποία έχουν ευρωπαϊκό προσανατολισμό.

Μέσα, όμως, από τη μίμηση των προτύπων, οι Έλληνες συγγραφείς θα έρθουν αντιμέτωποι με πρωτοφανείς δυσκολίες, στην προσπάθειά τους να φέρουν «εις τα καθ' ημάς» την πρωτοπορία της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Οι δυσκολίες βαραίνουν, κυρίως, τους ρομαντικούς πεζογράφους. Να θυμηθούμε την κατάληξη της πλοκής στο μυθιστόρημα του Α. Σούτσου, η οποία απηχεί, αναντίρρητα, βυρωνικές επιδράσεις. Μέσω ενός γράμματος, ο αναγνώστης πληροφορείται για την «ύπαρξη και διαγωγή» του Εξόριστου, δέκα μήνες μετά τη δολοφονία της αγαπημένης του, του οποίου «οι άλλοτε τόσο ευκίνητοι χαρακτήρες του απελίθωσαν, και οι οφθαλμοί του θολοί καταδύουσιν εις τον ζόφον της καρδιάς του. Σπανίως ομιλεί και, μη φροντίζων να σε πείση, αδιαφορεί σχεδόν αν προσέχης εις τους λόγους του. Περιπατεί, και δεν διακρίνεις που διευθύνονται τα βήματά του. Εργάζεται, και δεν δύνασαι να εννοήσης της εργασίας του τον σκοπόν. Αποφεύγει τας συναναστροφάς, αποκρούει τας περιέργους ερωτήσεις, και βλέπει τον κόσμον με όμμα υπεροπτικόν, ως άνθρωπος, όστις εδοκίμασεν όλας τας ηδονάς,

---

⁵¹ Μ. Δήτσα, «Samuel Sheridan Wilson», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας...*, ό.π., 121.

όλας τας πικρίας του βίου. Διατί ζη ξένος εις την γην, ως άλλου πλανήτου άποικος, έτοιμος πάντοτε ν' αναχωρήσει;»,⁵² ενώ, κλείνοντας το γράμμα, ο αποστολέας καταλήγει ότι «το παράδοξον και μυστηριώδες της ζωής του δίδει αφορμήν εις διαφόρους εικασίας περί αυτού. [...] Δεν θέλω να το πιστεύσω· αλλά εις των υπηρετών του λέγει ότι πολλάκις την νύκτα εις τους ερήμους και μεγάλους θαλάμους του περιπλανώμενος, βλέπει έμπροσθέν του φαντάσματα και πίπτει κατά γης ημιθανής. Μήπως εις αθών αίμα εβάφησαν αι χείρες του, και τον κατασπαράτωσιν οι έλεγχοι του συνειδότος;».⁵³

Οι επιρροές από τη βυρώνεια σύλληψη είναι καταφανέστατες. Στο σημείο, όμως, αυτό εδράζεται και η αδυναμία του Σούτσου. Οι ήρωες του Byron κουβαλούν μια ταλαιπωρημένη ψυχή, γεμάτη τύψεις κι ενοχές, για ένα βαρύ έγκλημα που έχουν διαπράξει. Ο ήρωας του Σούτσου δε μπορεί να επιδείξει τέτοια χαρακτηριστικά, καθώς δε μπορεί να τα αφομοιώσει ο ίδιος ο δημιουργός του, ώστε να του τα προσδώσει. Τα χέρια του Εξόριστου δε θα μπορούσαν ποτέ να βαφτούν στο αίμα (ακόμα κι όταν είχε την ευκαιρία να σκοτώσει τον αντεραστή του, θα διατάσει και θα του χαρίσει τη ζωή). Οι Έλληνες, συγγραφείς, τύπου Σούτσου, αδυνατώντας να συλλάβουν ήρωες είτε αμαρτωλούς είτε δολοφόνους, προσδίδουν στην αμαρτία του πρωταγωνιστή τους πατριωτικό περιεχόμενο. Η μόνη τους «αμαρτία» είναι ό,τι εγκαταλείπουν την αγαπημένη τους (γεγονός που το συναντάμε και στον *Λέανδρο*), γιατί τους καλεί ο Αγώνας. Φεύγουν από πατριωτικό χρέος κι όχι λόγω κάποιου εγκλήματος (ή για χάρη κάποιας άλλης γυναίκας!). Κανείς, όμως, δε θα μπορούσε να κατηγορήσει έναν ήρωα που αφήνει την ευδαιμονική κατάσταση του έρωτα, για να θυσιαστεί για την ελευθερία της πατρίδας του. Πόσο μάλλον όταν οι πιθανότητες επιτυχίας είναι ελάχιστες. Για το λόγο αυτό, οι ρομαντικοί συγγραφείς δυσκολεύονται να πείσουν τον αναγνώστη για το μέγεθος της αμαρτίας των ηρώων τους (ή ακόμα και για την ίδια την αμαρτία), καθιστώντας τον απλό παρατηρητή των υπερβολικών παθών κι εκρήξεών τους.

Επιπρόσθετες δυσκολίες, όμως, φαίνεται να αντιμετώπισαν τόσο ο Π. Σούτσος όσο και ο Ι. Πιτζιπίος. Η έντονη θρησκευτικότητα, που επιδείκνυαν στην προσωπική τους ζωή, παρεισφρέει μέσα στα έργα τους, δημιουργώντας

---

⁵² Α. Σούτσος, *ό.π.*, 259-260.

⁵³ *Ο.π.*, 261.

τους προβλήματα. Ο Χιώτης συγγραφέας, όπως σημειώθηκε και παραπάνω, δε θα επιλέξει την αυτοκτονία για την κεντρική του ηρωίδα, στην προσπάθειά του να μην καταστήσει την Ευλαλία βλάσφημη κι αμαρτωλή, γεγονός που θα τον φέρει σε ρήξη με την ρομαντική σύλληψη της εποχής.

Ο Σούτσος, από την άλλη πλευρά, πιο τολμηρός από τον Πιτζιπίο στο θέμα αυτό, θα προσφέρει τον πρώτο Έλληνα αυτόχειρα στα ελληνικά καλλιτεχνικά δρώμενα, ακολουθώντας τον ευρωπαϊκό συρμό. Η αυστηρή του, όμως, ηθική, η οποία διαπερνά τον ήρωά του (είναι διαφωτιστικό το απόσπασμα από τον πρόλογο του έργου: «Όλα τα μαγευτικά θέλητρα των πρώτων ημερών του έρωτος εξιστορούνται ακριβώς παρά του συγγραφέως, αλλά ακριβής ούτος φύλαξ και των κανόνων της ορθής Ηθικής, παριστά την μεν Κοραλίαν γυναίκα ενάρτεον και οίκτου αξίαν, τον δε Λέανδρον σεβόμενον την ιερότητα του Υμεναίου»⁵⁴) θα τον οδηγήσει, άθελά του ίσως, στη μείωση της θέσης της γυναίκας.

Πράγματι, αν εστιάζαμε την προσοχή μας στον αριθμό των επιστολών και στους επιστολογράφους, θα παρατηρούσαμε ότι το έργο αποτελείται από 77 επιστολές και οι επιστολογράφοι είναι συνολικά τέσσερις: ο Λέανδρος, ο Χαρίλαος, η Κοραλία και η Ευφροσύνη. Η κατανομή, όμως, των επιστολών, που, κατά τον Βελουδή, *είναι το σημαντικότερο στοιχείο του επιστολικού μυθιστορήματος, πλην του συνολικού αριθμού των επιστολών, επειδή σηματοδοτεί τη θέση και το ρόλο τους στην πράξη του έργου*,⁵⁵ είναι εντελώς άνιση. Ας μην επεκταθούμε στα δευτερεύοντα πρόσωπα (Χαρίλαος και Ευφροσύνη), που ουσιαστικά επιτελούν βοηθητικό ρόλο,⁵⁶ και ας περιοριστούμε στα δύο κύρια. Από τις 77 επιστολές που υπάρχουν στο έργο ο Λέανδρος θα αποστείλει τις 54, εκ των οποίων τις τέσσερις μόλις στην αγαπημένη του (τις υπόλοιπες στον Χαρίλαο), την ώρα που η Κοραλία εκπροσωπείται από δέκα, συνολικά, επιστολές. Η κατανομή, αφενός, υποδηλώνει ότι ο Λέανδρος είναι ο κύριος πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος, αφετέρου, όμως, μαρτυρά την έλλειψη συμμετοχής της Κοραλίας στην κύρια δράση του έργου.

---

⁵⁴ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 75-76.

⁵⁵ Γ. Βελουδής, *ό.π.*, 15.

⁵⁶ Για το θέμα, βλ. Π. Μουλλάς, «Η ελληνοποίηση του Βέρθερου», στο *Ο λόγος της απουσίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992, 223-224.

Η κατανομή, λοιπόν, καθιστά, από μιας αρχής, τον Λέανδρο ανδροκρατούμενο μυθιστόρημα, στο οποίο η σκιά του αρσενικού ήρωα πέφτει πυκνή πάνω στον αντίστοιχο γυναικείο, εξοβελίζοντάς τον, ουσιαστικά, από την πλοκή του μυθιστορήματος. Δε χρειάζεται, όμως, να είμαστε τόσο αυστηροί. Αν αναλογιστούμε ότι ο Λέανδρος ερωτεύεται μία γυναίκα παντρεμένη (και με παιδί), ίσως να μπορούσαμε να δικαιολογήσουμε τον Σούτσο για την αχνή σκιά που ρίχνει πάνω στην ηρωίδα του. Αν η συμμετοχή της Κοραλίας, η οποία αισθάνεται να ξυπνά μέσα της ο έρωτας του παρελθόντος, ήταν μεγαλύτερη, θα δυσκόλευε τον συγγραφέα στο τρόπο διαχείρισης του θέματος της ηθικής, καθώς, στην προκειμένη περίπτωση, θα μπορούσε να ανταποκριθεί στα ειλικρινά, πλην όχι και τόσο ηθικά, συναισθήματά της. Ο κίνδυνος τότε εκτροπής στο περιλάλητο, για την εποχή, θέμα της μοιχείας θα ήταν ορατός. Ο Σούτσος, όμως, δε θέλει –ίσως να μην μπορεί κιόλας- να διαπραγματευτεί το θέμα της μοιχείας. Αντίθετα, επιθυμεί να διαφυλάξει την ηθική ακεραιότητα των ηρώων του, ακόμα κι αν αυτή τους οδηγήσει στο θάνατο. Παρόμοια στάση, άλλωστε, είχε κρατήσει και στον *Οδοιπόρο*. Τα τείχη ηθικής, συνεπώς, που σηκώνει ο συγγραφέας είναι τόσο ψηλά, που τον εμποδίζουν όχι να συζητήσει το θέμα, αλλά και να το θίξει.

Παράλληλα, ανδροκρατούμενα εμφανίζονται όλα τα μυθιστορήματα της δεκαετίας, κι όχι μόνο ο Λέανδρος. Φωτεινή εξαίρεση αποτελεί το έργο του Πιτζιπίου, το ενδιαφέρον του οποίου για την κοινωνική θέση και το ρόλο των γυναικών υπήρξε, ιδιαίτερα, έντονο. Η *Ορφανή* είναι το πρώτο νεοελληνικό μυθιστόρημα, όπου ο τίτλος του αναφέρεται σε γυναίκα κι όχι σε άνδρα, τακτική που θα κάνει την εμφάνισή της, ουσιαστικά, μέσα στη δεκαετία του 1860, όταν θα αρχίσουν να καθιερώνονται οι ηρωίδες στους τίτλους των εγχώριων μυθιστορημάτων (π.χ. *Η Ηρωίς της ελληνικής επαναστάσεως* (1861) ή *Η Πάπισσα Ιωάννα* (1866)). Από την άποψη αυτή, ο Πιτζιπίος θα πρέπει να θεωρηθεί, όπως ορθά σημειώνει ο Δ. Τζιόβας, ο πρωτοστάτης στην ανάδειξη των γυναικείων τύπων στην ελληνική πεζογραφία, δίνοντας στην ηρωίδα του όχι μόνο τον πρώτο ρόλο αλλά και τιτλοφορώντας ανάλογα το μυθιστόρημα.⁵⁷

---

⁵⁷ Δ. Τζιόβας, *ό.π.*, 44.

2. Το “ant prodesse ant delectare” της ελληνικής πεζογραφίας του ’30 και οι «υπερήφανοι» ανταγωνισμοί.

Πέρα, όμως, από την αποδοχή ή απόρριψη του καλλιτεχνικού κινήματος του ρομαντισμού, οι Έλληνες συγγραφείς της δεκαετίας του ’30 υπογραμμίζουν, με ιδιαίτερη έμφαση μάλιστα, στους προλόγους και στις προκηρύξεις των έργων τους, την πρόθεσή τους να συγγράψουν μυθιστόρημα, που να αποτελεί τερπνό κι ωφέλιμο λογοτεχνικό ανάγνωσμα, γεγονός που καταδεικνύει την οξυμμένη αντίληψή τους για το νέο καλλιτεχνικό είδος. Η πεζογραφία, δηλαδή, πρέπει να αποτελέσει εχέγγυο διαφύλαξης της ηθικής ακεραιότητας του αναγνωστικού κοινού, μέσω της ευχάριστης ανάγνωσης κι όχι ενός ψυχρού διδακτισμού.

Πράγματι, οι υπεύθυνες κρατικές θέσεις, που καταλαμβάνουν οι συγγραφείς της περιόδου, τους οδηγούν, απαρέγκλιτα, στην ανάληψη του ρόλου του ηθικού και κοινωνικού αναμορφωτή, υποδηλώνοντας, ταυτόχρονα, την επίδειξη ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για τους συμπατριώτες τους, ίσως και μίας προσωπικής, κάπως ματαιόδοξης, επιθυμίας τους για αυτοπροβολή. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, ας θυμηθούμε ότι στα 1834 ο Π. Σούτσος διορίζεται στο Υπουργείο Εσωτερικών, ο Αλέξανδρος, στα 1833, μέλος της Επιτροπής για την Παιδεία, ο Πιτζιπίος, επί Καποδίστρια αρχικά, αναλαμβάνει διπλωματικές αποστολές και, επί Όθωνα, κρατικά αξιώματα, ενώ ο Παλαιολόγος διορίζεται, στα 1829, έφορος των Εθνικών Κτημάτων και Διευθυντής του Πρότυπου Αγροκηπίου της Τίρυνθας.

Μέσα σ’ αυτό το κλίμα εμπλοκής των διανοούμενων με τα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα της εποχής, η άρνηση του Α. Σούτσου να αναλάβει, στα 1837, τη θέση του καθηγητή στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, ίσως να φαντάζει οξύμωρη. Αν αναλογιστούμε, όμως, ότι τη χρονιά εκείνη, ίσως και λίγο νωρίτερα, ο Φαναριώτης λόγιος έχει ξεκινήσει να απογοητεύεται από την πολιτική που ακολουθούν, κυρίως, οι Βαυαροί και λιγότερο ο Όθωνας (απογοήτευση που θα κορυφωθεί στα 1839, όταν θα πραγματοποιήσει την έκδοση του *Περιπλανώμενου*), η απόρριψη ενός διορισμού, προερχόμενου από πολιτικό του αντίπαλο, δε φαντάζει και τόσο αναντίστοιχη. Η άρνησή του, πάντως, δεν θα τον απομακρύνει από τις κοινωνικές ανησυχίες, που επιδείκνυαν οι υπόλοιποι συγγραφείς της εποχής του, αν σκεφτούμε τον

πολύκροτο βίο που διαπέρασε ο Σούτσος, εξαιτίας αυτών των ανησυχιών του, οι οποίες τον οδήγησαν, συχνά, σ' ευθεία ρήξη με τους εκάστοτε κρατούντες.

Υπ' αυτό, λοιπόν, το πρίσμα δε θα πρέπει να προκαλεί έκπληξη στον αναγνώστη η έντονη υπογράμμιση, σε βαθμό εμμονής σ' ορισμένες των περιπτώσεων, του ψυχωφελούς χαρακτήρα των πρώτων εγχώριων μυθιστορημάτων. Διαβάζουμε στον πρόλογο του *Λεάνδρου*: «οι μεγαλύτεροι συγγραφείς, ποιηταί και φιλόσοφοι συνέγραψαν μυθιστορικά πονήματα· ο Ρουσσώς εις την Γαλλίαν, ο Γκέτης εις την Γερμανία, ο Φόσκολος εις την Ιταλίαν· είτε διότι ενεκρίθησαν πολύτιμα τα τοιαύτης φύσεως πονήματα, ως συμμιγνύοντα το ηδύ μετά του ωφελίμου, είτε διότι αναγκαία σχεδόν αποβαίνει εις οργώσας φαντασίας η έκχυσις των φλογερών των εντυπώσεων».⁵⁸ Πέρα από την αναφορά στους συγγραφείς, που θα αποτελέσουν τα καλλιτεχνικά πρότυπα του συγγραφέα,⁵⁹ και στην «έκχυση των φλογερών εντυπώσεων», που προκύπτουν από το νέο καλλιτεχνικό ρεύμα (δεν είναι τυχαίο ότι ο πρόλογος του έργου αποτέλεσε το μανιφέστο του ελληνικού ρομαντισμού), ο Σούτσος υπαινίσσεται ότι, επειδή οι ευρωπαϊκές μυθιστορίες στηρίζονται στον συνδυασμό του ηδέως με το ωφέλιμο, το ίδιο προτίθεται να πράξει, εναρμονιζόμενος, πλήρως, με την ευρωπαϊκή πραγματικότητα της εποχής του.

Από την άλλη πλευρά, η τοποθέτηση του Ι. Πιτζιπίου στην προκήρυξη της *Ορφανής*, με την οποία εξαγγέλλει από την Οδησό, με ημερομηνία 5 Ιουνίου 1834, την έκδοση του μυθιστορημάτος του, δε φαίνεται να κινείται στην ίδια κατεύθυνση μ' εκείνη του Π. Σούτσου. Μολονότι ο Χιώτης συγγραφέας θα θεωρήσει αναγκαία την αισθητική αρχή του τερπνού και ωφελίμου αναγνώσματος, όπως κι ο Φαναριώτης λόγιος, εν τούτοις φαίνεται να την προκρίνει για διαπαιδαγωγικούς λόγους κι όχι τόσο για λόγους συμπόρευσης με την ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα από την προκήρυξη του έργου: «Ολίγα συγγράμματα των παλαιών Ελλήνων διεσώθησαν των ημερών μας εκ του είδους εκείνων, τα οποία οι μιν Ευρωπαίοι ονομάζουσι Ρωμανά, οι δε νεώτεροι Έλληνες

---

⁵⁸ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 75.

⁵⁹ Για το θέμα, βλ. Η. Tonnet, «Sources europeenes de Leandre (1834), de Panyotis Soutsos», Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1995, 555-565.

Μυθιστορίας. [...] Τοιαύτα συγγράμματα παριστώντα εγκαίρως εις τους νέους, υπό το ηδύ κάλυμμα της ποικίλης εξιστορήσεως ευφροσύνων και παθητικών ακουσμάτων εξ ενός μέρους την μεγαλοπρέπειαν των εναρέτων πράξεων, και της εκ της χαλιναγωγίας των ψυχικών παθών αληθή ευδαιμονίαν, και εκ του άλλου τας εκ της ακρατείας αυτών ολεθρίους συμφοράς, και την άφικτον θείαν δίκην κατά της προσκαίρως θριαμβενούσης κακίας, τους προφυλάττουσιν από τους φοβερωτέρους σκοπέλους της ανθρωπίνου ζωής, και τους εμπνέουσι την φρίκην και αποστροφίν της κακίας, και του έρωτα και την πράξιν της αρετής· διδάσκουσαί τους ευστόχως τα ιερώτερα χρέη του κοινωνικού ανθρώπου, του αληθούς χριστιανού, του φιλοπάτριδος πολίτου».⁶⁰

Η θέση του Πιτζιπίου για το ρόλο της πεζογραφίας διατυπώνεται ξεκάθαρα: το μυθιστόρημα μπορεί (και πρέπει) να έχει διδακτικό και ηθοπλαστικό χαρακτήρα· να συγκινεί με την αφήγηση, ενώ, ταυτόχρονα, μέσω των περιπετειών των ηρώων, να προστατεύει τους νέους από την έκλυση των ηθών, αναδεικνύοντας τους κινδύνους τόσο της κακίας όσο και του έρωτα (ιδιαίτερα για τους κινδύνους του έρωτα θα γίνει λόγος στο επόμενο κεφάλαιο). Μη λησμονούμε ότι οι «κακοί» του μυθιστορήματος τιμωρούνται παραδειγματικά, ενώ οι «καλοί», παρά τις περιπέτειες και ταλαιπωρίες τους, στο τέλος θα θριαμβεύσουν, λόγω της σταθερότητας των αισθημάτων τους και της (συχνά αφόρητης) ανοχής τους στο κακό.

Αυτός ο κατευναστικός, κατά μία έννοια, ρόλος της πεζογραφίας, που είναι δυνατόν να περιορίσει το νεανικό, ερωτικό ενθουσιασμό και να συγκρατήσει την ενδεχόμενη ροπή προς τη μοχθηρία και την ακολασία, οδήγησε τον Πιτζιπίο στην πρόκριση, έναντι οποιουδήποτε άλλης μορφής, της Ηθικής μυθιστορίας, ως το πιο κατάλληλο πεζογραφικό είδος για την επίτευξη του στόχου του. Ο μυθιστοριογράφος, κατά τον ίδιο, καλείται να παίξει ηθικό ρόλο, ενώ η καλλιτεχνική του δημιουργία πρέπει να είναι παραδειγματική για τα μέλη της κοινωνίας. Μάλιστα, για να μπορέσει να ενισχύσει την προτίμησή του αυτή, θα επικαλεστεί τον «αιίδιμο Κοραή»: «ο περιβόητος ούτος Κριτικός, ευχόμενος εις το ελληνικόν Έθνος τοιούτου είδους Ηθικά Συγγράμματα, εξόδευον τον πολύτιμον καιρόν του εις το να κάνει νέαν έκδοσιν της ρηθείσης

---

⁶⁰ Βλ. Φ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες-Συμπληρώσεις*, ΚΝΕ, Τετράδια Εργασίας, 4, Αθήνα 1983, 91.

Μυθιστορίας (ενν. την έκδοση των *Αιθιοπικών* του Ηλιόδωρου), την οποίαν εστόλισεν με αξιολόγους Σημειώσεις και Παρατηρήσεις, αποδεικνύει εναργώς πόσον εγνώριζε την αλήθειαν ότι αι Ηθικαί Μυθιστορίαί είναι αναγκαίαι εις έκαστον έθνος». ⁶¹

Αν στον Πιτζιπίο η αρετή θριαμβεύει, μέσω της επικράτησης του καλού και της παραδειγματικής τιμωρίας του κακού, στον *Λέανδρο* ο Σούτσος φαίνεται να υποστηρίζει, όπως αναφέρει ο Tonnet, *ότι η αρετή κάποιες φορές οδηγεί στο θάνατο*. ⁶² Ο Φαναριώτης λόγιος δεν έχει την ίδια γνώμη με τον Πιτζιπίο, καθώς προκρίνει το θάνατο των ενάρετων ηρώων του, λόγω της ιερότητας του έρωτα που νιώθουν. Ο έρωτας του Λέανδρου και της Κοραλίας είναι ιερός, επειδή είναι ειλικρινής. Η χριστιανική θέαση του Σούτσου για τον έρωτα δημιουργεί αντιφάσεις ανάμεσα στα γεμάτα πάθος αισθήματα των χαρακτήρων του και στα δικαιώματα της θρησκείας· αντιφάσεις που δε μπορούν να λυθούν παρά μόνο με το θάνατο. Αντίθετα, ο Πιτζιπίος φαίνεται να υποστηρίζει πως, αν το άτομο επιδείξει υπομονή, εγκράτεια κι ανεκτικότητα στις δυσκολίες που θα του παρουσιαστούν, και δεν καταφύγει στον εύκολο δρόμο της πονηρίας κι αχρειότητας, παρά τα εμπόδια, που θα συναντήσει, στο τέλος θα ανταμειφτεί.

Ηθική μυθιστορία, βέβαια, υπό την έννοια της *Ορφανής*, δε θα γράψει ούτε ο Α. Σούτσος, πολλώ δε μάλλον ο Γ. Παλαιολόγος. Δεν ήταν αυτός ο στόχος τους. Και οι δύο, όμως, ανεξάρτητα των προθέσεών τους, δε θα παραλείψουν να υπογραμμίσουν το διδακτικό ρόλο των μυθιστορημάτων τους. Τόσο στον πρόλογό του «προς το κοινόν», όσο και στην προκήρυξη του έργου, ο Παλαιολόγος θα αναφερθεί στους σκοπούς, που πρέπει να θέτει ο συγγραφέας μυθιστορημάτων. Διαβάζουμε στον πρόλογό του: «Δύο κυρίους σκοπούς έχουν, ή τουλάχιστον πρέπει να έχουν, όλα τα βιβλία: να διδάσκουν ή να τέρπουν. Τινά ενώνουν το ηδύ με το ωφέλιμον, και τοιαύτα είναι, προς τοις άλλοις, αι παρ' ημίν ωνομασθείσαι Μυθιστορίαί, παρά δε των Γάλλων Romans». ⁶³ Η διάζευξη, που σημειώνει ο Παλαιολόγος, είναι χαρακτηριστική. Κατά τον ίδιο, μπορούν να υπάρχουν έργα, που είτε μόνο να ψυχαγωγούν

---

⁶¹ *Ο.π.*, 91.

⁶² Η. Tonnet, *Η Ιστορία του Ελληνικού Μυθιστορήματος*, μτφ. Μ. Καραμάνου, Εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2001, 116.

⁶³ Γ. Παλαιολόγος, *ό.π.*, σελ. 1.

είτε μόνο να διδάσκουν, άποψη που δεν εκφέρεται από κανέναν άλλο συγγραφέα της δεκαετίας του '30. Όσα, όμως, έργα μπορούν να συνδυάζουν και τα δύο, εκείνα είναι που αποτελούν πραγματικές μυθιστορίες. Για το λόγο αυτό διατείνεται στην προκήρυξη του *Πολυπαθή* ότι: «Εγώ επροσπάθησα να ενώσω εις το βιβλίον μου το ηδύ με το ωφέλιμον».⁶⁴ για να καταστήσει το έργο του πραγματική μυθιστορία.

Υπάρχει, όμως, η αίσθηση ότι δεν το κάνει μόνο γι' αυτό. Της παραπάνω δήλωσής του προηγείται μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Εις τας ξένας διαλέκτους και προπάντων εις την Γαλλικήν, υπάρχουσι πολλόταται μυθιστορίαι, κατά το μάλλον ή ήττον τερπναί, ουχί δε όλαι τείνουσαι προς διόρθωσιν των ηθών».⁶⁵ Ο Παλαιολόγος σαν να εμφανίζεται απολογητικός, κατά μία έννοια. Γνωρίζοντας ότι υπάρχουν έργα -κυρίως στην Γαλλία- τερπνά, αλλά όχι και ιδιαίτερα ψυχωφελή, προτρέχει να υπερασπίσει τον ωφέλιμο ρόλο του μυθιστορήματός του, διαχωρίζοντας εκείνα τα έργα από το δικό του, στο οποίο σημειώνεται προσπάθεια ένωσης του ψυχαγωγικού (αυτή τη σημασία αποδίδει στον όρο τερπνό, σ' αντίθεση με το συγκινησιακό, που εννοούσαν οι υπόλοιποι συγγραφείς της δεκαετίας) με το ηθικά επωφελές, καθώς «ο αναγνώστης, ωφελούμενος από τα παθήματα των άλλων, γίνεται προσεκτικώτερος εις τον βίον του· ενίστε δε διορθούται και αυτός ο ίδιος, εάν είναι επιδεκτικός διορθώσεως».⁶⁶

Θα πρέπει, επίσης, να σημειώσουμε ότι, παρόλο που με τον *Πολυπαθή* βρισκόμαστε στην λήξη της δεκαετίας, ο Παλαιολόγος είναι ο πρώτος μυθιστοριογράφος, ο οποίος θα σταθεί κριτικά απέναντι σ' ορισμένες ευρωπαϊκές μυθιστορίες, υπογραμμίζοντας την έλλειψη κατάλληλου ήθους σ' αυτές. Απέχουμε ακόμα αρκετά χρόνια από τις κατηγορίες περί ανηθικότητας του μυθιστορήματος, αλλά κάποια καχύποπτη στάση των λογίων αρχίζει να διαφαίνεται. Το οξύμωρο, πάντως, είναι ότι ο ίδιος ο *Πολυπαθής* θα δεχτεί συγκρατημένες έως αρνητικές κριτικές, λόγω έλλειψης ηθικής σ' ορισμένες σκηνές του! Οι επιφυλάξεις που διατηρεί ο *Ευρωπαϊκός Εραμιστής* είναι φανερές: «Τούτο συνέβη εις το σύγγραμμα του κυρίου Παλαιολόγου, όστις

---

⁶⁴ *Ο.π.*, 247.

⁶⁵ *Ο.π.*, 247.

⁶⁶ *Ο.π.*, 1.

εδύνατο να θυσιάση εις το αίσθημα της σεμνότητας των αναγνωστών του αμφοτέρων των φύλων τινάς των σκηνών και των εκφράσεών του».⁶⁷

Λιγότερο εκδηλωτικός από τον Κωσταντινοπολίτη λόγιο, ο Α. Σούτσος θα προσπαθήσει στον πρόλογο του *Εξόριστου* να αναδείξει την ωφέλεια του δικού του μυθιστορήματος, που εντοπίζεται σε διαφορετικό πλαίσιο από εκείνο των άλλων συγγραφέων. Χωρίζοντας το έργο του σε δύο μέρη, στο «ιστορικόν» και στο «μυθιστορικόν», ο Σούτσος θ' αναφερθεί εκτενώς στις δυσκολίες που συναντά όποιος γράφει εν θερμώ ιστορία, υιοθετώντας το ρόλο του ιστορικού και λιγότερο το ρόλο του μυθιστοριογράφου. Για το λόγο αυτό, προσφέρει στο έργο το χαρακτηριστικό υπότιτλο «κωμικοτραγικόν ιστόρημα», καθώς, όπως αναφέρει η Δρούλια, ένα σημαντικό του μέρος είναι πράγματι ιστοριογραφικό· περιγράφει δηλαδή εκτενέστατα, με λεπτομέρειες, σύγχρονα γεγονότα που συχνά δε διαπλέκονται καν με την ροή του μυθιστορήματος, αλλά δίνουν την εντύπωση μιας παρένθετης, παράλληλης εξιστόρησης.⁶⁸

Παρόλο που η στάση του Σούτσου τον φέρνει πιο κοντά στον ιστορικό, δεν ξεφεύγει της προσοχής του ό,τι γράφει μυθιστορία, όταν αναφέρει χαρακτηριστικά: «παρέστησα μυθιστορικώς εν μόριον χρόνου, ένα χειμώνα της Ελλάδος δριμύν».⁶⁹ Ανεξάρτητα από το αισθητικό αποτέλεσμα, το ωφέλιμο του εγχειρήματός του εδράζεται στα πλαίσια της προσπάθειάς του να συγκεράσει την ιστορία με τη μυθιστορική μορφή: «Εζωγράφησα μίαν σκηνήν κατά τας περιεργότερας περιπτώσεις, και αν τα πρόσωπα μετεβλήθησαν έπειτα κατά την εσωτερικήν διάθεσιν, και των μεν η κακία συνεστάλη, των δε η αρετή μετ' ολίγων απεδείχθη ψευδής, ή, αληθής ούσα, διά πάθος άλογον εκιβδηλεύθη, λέγω ότι των ιστορουμένων προσώπων αι πράξεις διαμένουσιν αμετάβλητοι, και αρκεί μόνον ότι εξετέθησαν απαθώς και αληθώς, διά να χρησιμεύσωσι προς διδασκαλίαν των επιγόνων».⁷⁰ Για το κατά πόσο, βέβαια, απαθώς εξέθεσε την εικόνα ορισμένων πολιτικών προσώπων της εποχής, ας είμαστε επιφυλακτικοί (θα αναλυθεί εκτενώς στο επόμενο υποκεφάλαιο).

---

⁶⁷ Βλ. «*Ο Πολυπαθής*, υπό Γ. Παλαιολόγου. Μυθιστορία εις δύο τόμους», *Ευρωπαϊκός Ερασιστής*, 1 (1840)· αναδημοσιεύεται στην έκδοση του *Πολυπαθή* από την «Εστία», ό.π., 250.

⁶⁸ Λ. Δρούλια, ό.π., 43.

⁶⁹ Α. Σούτσος, *Ο Εξόριστος...*, ό.π., 43.

⁷⁰ *Ο.π.*, 43.

Το σίγουρο, λοιπόν, είναι ότι η ωφέλεια, που θα αποκομίσει ο αναγνώστης διαβάζοντας το έργο, σχετίζεται με τους πολιτικούς στόχους του συγγραφέα. Η διδασκαλία των επιγόνων, σ' αυτή την περίπτωση, δεν έχει εκπαιδευτικό χαρακτήρα, αλλά αποτελεί, ουσιαστικά, πολιτική προπαγάνδα των απόψεων του Σούτσου. Εκείνο που πρέπει να μάθουν οι νέοι (κι όχι μόνο) είναι τα δυσάρεστα αποτελέσματα μιας απολυταρχικής, κατά το συγγραφέα, κυβέρνησης, ώστε να εκτιμήσουν την αναγκαιότητα του Συντάγματος, αλλά και μιας φιλελεύθερης πολιτικής. Για το λόγο αυτό, ο Σούτσος δε φαίνεται να ενοχλείται που το έργο του καθυστέρησε να εκδοθεί (μολονότι «διά την αναβολήν της δημοσιεύσεώς του, ίσως φανή κατά τι παλαιόν»⁷¹), καθώς η αναβολή δεν αλλοίωσε το βασικό του στόχο: «Εις πάντα καιρόν η δημοσίευσίς του, ελπίζω, δεν θέλει αποβή άκαρπος, ως δυναμένη να προξενήση μίσος μεν κατά της απολύτου εξουσίας, αγάπην δε προς τας συνταγματικάς εγγυήσεις».⁷²

Παράλληλα, το γεγονός ότι ο *Εξόριστος* ιστορεί έργα και πάθη «συγχρόνων και ζώντων ανθρώπων»,⁷³ μας φέρνει στο νου την πρόθεση του Παλαιολόγου, διατυπωμένη στον πρόλογο του *Πολυπαθή* στα 1839, όταν αναφέρει χαρακτηριστικά: «ο συγγραφεύς, πλάττων ιστορίαν τινά, παρεισδύει εις αυτήν με τρόπον επιδέξιον τα ελαττώματα της κοινωνίας, και τέρπων διά της κομψότητος της διηγήσεως, εξεικονίζει συγχρόνως τας ανθρωπίνους παρεκτροπάς».⁷⁴ Είναι σαφές ότι οι δύο συγγραφείς επιθυμούν να ασκήσουν κοινωνικό έλεγχο, γεγονός σύνηθες, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένα, στα ελληνικά λογοτεχνικά δρώμενα της εποχής. Ο τρόπος, όμως, που θα διαπραγματευθούν το θέμα τους είναι εντελώς διαφορετικός, καθώς ο Σούτσος παίρνει ως πρώτη ύλη για το μυθιστόρημά του πρόσωπα και γεγονότα, αντλημένα από την πραγματικότητα, ασκώντας θετική ή αρνητική κριτική, ενώ ο Παλαιολόγος εμπνέεται μία ιστορία, ώστε ν' αναδείξει τα κακώς κείμενα της κοινωνίας, στοχεύοντας μ' αυτό τον τρόπο στην διόρθωσή της. Επιδιώκει, δηλαδή, να συγγράψει ένα έργο οπωσδήποτε σύγχρονο, όπως κι ο Σούτσος, αλλά και, συνάμα, ρεαλιστικό, το οποίο, όμως, θα αποτελεί

---

⁷¹ *Ο.π.*, 42.

⁷² *Ο.π.*, 41.

⁷³ *Ο.π.*, 43.

⁷⁴ Γ. Παλαιολόγος, *ό.π.*, 1.

αποκύημα της φαντασίας κι όχι της ιστορίας, όπως επιθυμούσε τέσσερα χρόνια νωρίτερα ο λόγιος συντοπίτης του.

Βέβαια, η πρόκριση της ιστορίας, από μέρους του Σούτσου, δεν καθιστά το έργο του ιστορικό μυθιστόρημα. Στον *Εξόριστο* ο αναγνώστης/μελετητής εντοπίζει όλα τα χαρακτηριστικά ενός πολιτικού ρομαντικού μυθιστορήματος, τόσο σε επίπεδο θεματικών μοτίβων όσο και σκιαγράφησης ηρώων. Ο Α. Σαχίνης, αναφερόμενος στο έργο θα αναφέρει: «Το μοναδικό μυθιστόρημα του Σούτσου, δεν είναι καθαυτό ιστορικό μυθιστόρημα· δεν αναφέρεται δηλαδή στο απώτερο παρελθόν για να αναστήσει πρόσωπα και γεγονότα μιας διαφορετικής εποχής. Είναι ιστορικό μυθιστόρημα μόνο από την άποψη πως παρακολουθεί, σχολιάζει και κρίνει πραγματικά πρόσωπα και γεγονότα της πολιτικής ζωής στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Καποδίστριας, Αυγουστίνος, Ζαΐμης, Τρικούπης, συγκρούσεις ανάμεσα στους καποδιστριακούς και τους συνταγματικούς γεμίζουν κυρίως τις σελίδες του βιβλίου».⁷⁵ Ασφαλώς, με τον *Εξόριστο* απέχουμε αισθητά από το ιστορικό μυθιστόρημα, όπως αυτό καλλιεργήθηκε από τον Ραγκαβή στις αρχές της δεκαετίας του '50 (*Αυθέντης του Μωρέως*) ή από τον Σ. Ξένο (*Ηρωίς της Ελληνικής Επανάστασεως*) μία δεκαετία αργότερα.

Από την άλλη πλευρά, ένα έργο με ξεκάθαρα διδακτικό χαρακτήρα, όπως το *Παλληκάριον*, δε θα μπορούσε να μην αποτελεί ανάγνωσμα «τερπνόν και ωφέλιμον». Η έντονη εκπαιδευτική και θρησκευτική δραστηριότητα που είχε αναπτύξει ο Wilson, από τις αρχές κιόλας του αιώνα, δε θα ήταν δυνατόν να τον αφήσει ανεπηρέαστο, κατά τη διάρκεια συγγραφής του μυθιστορήματός του. Υπό άλλο, όμως, πρίσμα αντιλαμβάνεται ο Άγγλος κληρικός την ωφελιμότητα του μυθιστορήματός του, σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες συγγραφείς.

Πραγματοποιώντας, στα 1824, ένα εκτεταμένο ταξίδι στον ελληνικό χώρο, όπως μας πληροφορεί ο Πολέμης, ο προτεστάντης κληρικός θα συμπεράνει ότι στην Ελλάδα έχει επέλθει κατάπτωση του θρησκευτικού αισθήματος, λόγω της αμάθειας και του φανατισμού,⁷⁶ που ήταν κυρίαρχα επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δίχως να απομακρυνθεί από την αρχική του

---

⁷⁵ Α. Σαχίνης, *ό.π.*, 50-51.

⁷⁶ Δ. Ι. Πολέμης, *ό.π.*, 11.

επιδίωξη, να προσελκύσει δηλαδή οπαδούς στους διαμαρτυρόμενους, ο Wilson θα επιδοθεί στη συγγραφή του *Παλληκαρίου*, με σκοπό να διδάξει τις προτεσταντικές ιδέες στους Έλληνες, προβαλλόμενες μέσα από τα γεγονότα της δικής τους πρόσφατης ιστορίας. Αυτό το ρόλο εξυπηρετούν και τα μυθιστορικά πρόσωπα του έργου (στο βαθμό, βέβαια, που εμφανίζονται) και οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους (όπου αναπτύσσονται). Άλλωστε, τα δραματικά γεγονότα του έργου, όπως για παράδειγμα η διάσωση από κάποιο ναυάγιο μιας μικρής κοπέλας από τη Χίο, δίνουν την ευκαιρία στο συγγραφέα να επεκτείνεται πολλές φορές σε ηθικοθρησκευτικά κηρύγματα, μέσα από τα οποία αναδεικνύεται η ωφελιμότητα του μυθιστορήματος. Έχοντας ως κύριο άξονα της αφήγησης την Ελληνική Επανάσταση, ο Wilson θα επικροτήσει τη στάση των αγωνιστών, παράλληλα, όμως, ευχόμενος μία μελλοντική φιλειρηνική διαβίωση, θα προσπαθήσει να μεταδώσει τη φρίκη του πολέμου, παρουσιάζοντας παραδείγματα είτε προς μίμηση είτε προς αποφυγή.

Ταυτόχρονα, ο Άγγλος συγγραφέας θα αναφερθεί στις κυριότερες μάχες του ελληνικού αγώνα, αλλά και στη γενναιότητα που υπέδειξαν ορισμένοι Έλληνες αγωνιστές. Έτσι, θα κάνει λόγο για τη σφαγή της Χίου, για την πτώση της Μονεμβασιάς, για την άλωση της Τριπολιτσάς, για την πτώση του Μεσολογγίου, για τη ναυμαχία του Ναβαρίνου, αλλά και για τις ανδραγαθίες του Κανάρη και την ομοψυχία του Μιαούλη. Μέσω αυτής της επιλεκτικής παράθεσης, μπορούμε να αντιληφθούμε ότι το τερπνό, στην περίπτωση του *Παλληκαρίου*, έγκειται στην ανάγνωση των σημαντικότερων γεγονότων της Ελληνικής Επανάστασης, η οποία, αυτονόητα, οδηγεί στην εξύψωση του ηρωικού φρονήματος και της εθνικής υπερηφάνειας των Ελλήνων.

Βέβαια, το προτεσταντικά προπαγανδιστικό ύφος κι ο διδακτικός τόνος του έργου δε θα παραμείνουν μέχρι τέλους αναλλοίωτα. Τα τελευταία κεφάλαια του μυθιστορήματος δίνουν την εντύπωση ότι αποτελούν χωριστή ενότητα, αν κι ο συγγραφέας δεν προβαίνει σε εκ νέου διαφοροποίηση των «τομών» του (έτσι ονομάζει ο Wilson τα κεφάλαια, που είναι χωρισμένο το *Παλληκάριον*). Είναι όλα ολιγοσέλιδα και περιγράφουν αποκλειστικά τα γεγονότα του Αγώνα. Ο Αριστόβουλος Βόσκαρης, το επονομαζόμενο «παλληκάριον», δε μνημονεύεται καθόλου, όπως καθόλου δεν αναφέρονται

και τα υπόλοιπα μυθιστορικά πρόσωπα. Ο Wilson έχει λησμονήσει εντελώς τους ήρωές του και μαζί μ' αυτούς -εν μέρει- και το (κουραστικό πολλές φορές) διδακτικό του ύφος. Η Μ. Δίτσα, αναφερόμενη στο γεγονός, θα υποστηρίξει: «Αν στο πρώτο μέρος, έστω αδέξια, ο συγγραφέας προσπαθεί να συνυπάρχουν οι στόχοι που έθεσε, δηλαδή ο συνδυασμός ιστορίας, φαντασίας και διδακτισμού, από ένα σημείο και πέρα, δεν απομένει στην αφήγηση παρά η καθαρά ιστορική ύλη. Αυτή η «εξάλειψη» πρέπει μάλλον να σχετίζεται με την κούραση και την απογοήτευση που εισέπραξε κατά τη διετία που εκλιπαρούσε το Λονδίνο να του εξασφαλίσει τα μέσα, ώστε να τυπώσει το *Παλλικάριόν* του». ⁷⁷ Πράγματι, η συγγραφή του έργου φαίνεται να συνέπεσε με την απόφαση των προϊσταμένων του Άγγλου μισιονάριου στο Λονδίνο, να κλείσουν το τυπογραφείο της Μάλτας (απ' όπου τελικά εκδόθηκε το μυθιστόρημα), καθώς είχαν διαπιστώσει πως υπάρχουν πλέον ικανές δυνατότητες για εκτύπωση ελληνόγλωσσων προπαγανδιστικών βιβλίων στην Αγγλία. Ο Wilson πιθανόν να πίεσε τους ανωτέρους του να στείλουν την απαραίτητη χρηματοδότηση, ώστε να ολοκληρωθεί η έκδοση και να μη μείνει το έργο ημιτελές. Μέσα σ' αυτό το κλίμα αβεβαιότητας πρέπει να εξέδωσε το μυθιστόρημά του ο Άγγλος κληρικός, γεγονός που μαρτυρά πως η έκδοση του έργου προχωρούσε παράλληλα με τη συγγραφή του.

Συνεπώς, από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι όλοι οι μυθιστοριογράφοι της δεκαετίας, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, προσπαθούν να διαχειριστούν τα θέματά τους, ώστε να καταστήσουν τα έργα τους ευχάριστα και, παράλληλα, ψυχωφελή. Ανεξάρτητα από τις επιμέρους αποκλίσεις των συγγραφέων, που σημειώθηκαν προηγούμενα, θέλουν να βοηθήσουν στη διάπλαση των ηθών του νεόδμητου βασιλείου, και γι' αυτό ανησυχούν μήπως παρεκτραπούν σε χυδαιότητες. Αντιλαμβανόμενοι το ρόλο τους ως κοινωνικοί διαμορφωτές, θα υπογραμμίσουν στους προλόγους ή στις προκηρύξεις των έργων τους το ωφέλιμο του εγχειρήματός τους, διαπραγματευόμενοι θέματα που θα οδηγούν, μέσα από διαφορετικούς διαύλους, στην υπεράσπιση της ηθικής.

Η στάση αυτή των συγγραφέων μας φέρνει κοντά στην άποψη του Κ.Π, με αφορμή τη συζήτηση που άνοιξε, έπειτα από τη μετάφραση της *Κορίννας*,

---

⁷⁷ Μ. Δίτσα, «Samuel Sheridan Wilson», *ό.π.*, 126.

της ντε Στάλ από τον Ε. Α. Σίμο, στα 1835.⁷⁸ Αν και η πρόθεση του αρθρογράφου είναι να σχετίσει τις πολιτικές μεταβολές με την εξέλιξη της λογοτεχνίας, ως αναπόσπαστο κομμάτι της τελευταίας, εντούτοις θα αναφερθεί με σαφήνεια στο θέμα: «Κοινώς γνωστή αρχή είναι, ότι αι σοβαραί της ηθικής και επιστήμης πραγματεΐαι δεν πρέπει να σχηματίζωσι μόναι την Βιβλιοθήκην του Έθνους, και ότι αναπόφευκτον είναι να παρέχη αύτη και βιβλία, μεμιγμένον φέροντα, κατά τον παρά του μεταφραστού αναφερόμενον Ρωμαίον Ποιητήν, το ηδύ μετά του ωφελίμου».⁷⁹ Παρόμοια θα είναι και η άποψη που θα διατυπώσει στην εφημερίδα *Αθηνά* ο Ι. Ν. Λιβαδιέας, ο μόνος από τους πέντε αρθρογράφους ο οποίος θα υπογράψει μ' ολόκληρο το όνομά του, απ' όσους πήραν μέρος στη δημόσια συζήτηση «περί λογοτεχνίας»: «αλλά ημείς γνωρίζομεν πόσον καθ' όλην την Ευρώπην ευρίσκονται αδιαχωρίστως συνδυασμένα το τερπνόν με το ωφέλιμον, ότι παντού τιμάται η ποικιλία, και αναγκαζόμενοι απ' αυτής της φύσεως τους αιώνιους νόμους οι άνθρωποι, μεταβαίνουσιν από τα σοβαρά εις τα εύθυμα».⁸⁰ Τις παρατηρήσεις των δύο Ελλήνων αρθρογράφων φαίνεται ότι ακολουθούν όλοι, ανεξαιρέτως, οι συγγραφείς του '30, οι οποίοι αυτοπαρουσιάζονται να επιχειρούν να συνδυάσουν στα μυθιστορήματά τους το «τερπνό μετά του ωφελίμου», ως ένας τρόπος σύνδεσής τους με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία.

Όλη αυτή, βέβαια, η προσπάθεια, εκ μέρους των εγχώριων συγγραφέων, ισχύει μόνο αν θέλουμε να μην είμαστε καχύποπτοι με τις προθέσεις τους κι αν επιθυμούμε να δείξουμε εμπιστοσύνη στα όσα οι ίδιοι αναφέρουν. Επειδή, όμως, η ιστορία έχει αποδείξει, πολλάκις, ότι οι συγγραφείς «ψεύδονται», ή, έστω, ότι αποκρύπτουν στους προλόγους τις αληθινές προθέσεις τους, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτό το περιλάλητο, καλλιτεχνικό ιδεώδες συχνά αποτέλεσε τον καλύτερο τρόπο διαφήμισης του ίδιου του μυθιστορήματος, παρά μία διακαής, συγγραφική επιδίωξη. Αποτέλεσε, δηλαδή, έναν από τους ασφαλέστερους λόγους, που θα οδηγούσαν τον υποψήφιο αναγνώστη ν' αγοράσει το βιβλίο. Είναι

⁷⁸ Ολόκληρη τη συζήτηση μεταξύ των εφημερίδων, που ακολούθησε της μετάφρασης του Σίμου, την παραθέτει ο Α. Πολίτης στο άρθρο του «*Κορίννα*, ή περί πεζογραφίας λόγος...», *ό.π.*, 113-139. Πέρα από την ανάλυση της διαμάχης, ο Πολίτης επιχειρεί να ταυτοποιήσει τους αρθρογράφους, προτείνοντας (για παράδειγμα) τον Κ. Παπαρρηγόπουλο, ως το συντάκτη του άρθρου, που υπογράφεται με τα αρχικά «Κ.Π». Για το θέμα, βλ. *ό.π.*, 145-152.

⁷⁹ *Ο.π.*, 114.

⁸⁰ *Ο.π.*, 131.

χαρακτηριστική η δυσπιστία με την οποία αντιμετωπίζει ο Αγγέλου την επιθυμία του Παλαιολόγου να ενώσει το ηδύ με το ωφέλιμο: «Παλιό το παραμύθι και πολυσυζητημένο. Πόσο το πιστεύει ο Παλαιολόγος είναι άλλο θέμα· σημασία έχει ότι αναγνωρίζει, για το μυθιστόρημα τουλάχιστον, την τέρψη»,⁸¹ υπαινισσόμενος την ύπαρξη βαθύτερων κινήτρων εκ μέρους του συγγραφέα.

Ανεξάρτητα, όμως, αν πίστευαν πραγματικά σ' αυτήν ή όχι, οι τέσσερις Έλληνες μυθιστοριογράφοι προέκριναν την εν λόγω καλλιτεχνική αρχή ως βασικό στοιχείο των δημιουργιών τους, προερχόμενη, μάλιστα, άμεσα από την ευρωπαϊκή λογοτεχνική πρωτοπορία. Είτε για λόγους εμπορικής προπαγάνδας είτε επειδή επιθυμούσαν να την παγιώσουν στα ελληνικά πεζογραφικά δεδομένα της εποχής, η στόχευσή τους για τερπνό κι ωφέλιμο ανάγνωσμα θα επικρατήσει σ' ολόκληρο τον ελληνικό 19^ο αιώνα, τόσο στην ποίηση όσο και στην πεζογραφία.

Βέβαια, η αισθητική αρχή του τερπνού και, ταυτόχρονα, ωφέλιμου αναγνώσματος αποτέλεσε το θεμελιώδες αξίωμα, στο οποίο ανδρώθηκε η ευρωπαϊκή λογοτεχνία τον 18^ο και λιγότερο τον 19^ο αιώνα, όταν οι απόψεις του Διαφωτισμού κυριαρχούσαν σ' ολόκληρη, σχεδόν, την Ευρώπη. Η υιοθέτηση, όμως, μιας καλλιτεχνικής σύμβασης από μέρος των Ελλήνων λογίων, της οποίας οι καταβολές εδράζονται στον προηγούμενο αιώνα, όπου πρυτάνευαν άλλες καλλιτεχνικές, κι όχι μόνο, αρχές, τους έφερναν σε διάσταση με τις απόψεις του ρομαντισμού, την ώρα που ο τελευταίος κινούνταν σε εκ διαμέτρου αντίθετη πορεία τόσο από το Διαφωτισμό όσο κι από το Νεοκλασικισμό. Οι Έλληνες συγγραφείς, δηλαδή, προσπάθησαν να συγκεράσουν στα μυθιστορήματά τους διαφορετικά αισθητικά δόγματα, τα οποία, εν πολλοίς, ερχόντουσαν σε ρήξη μεταξύ τους. Την ίδια στιγμή που υιοθετούν, για παράδειγμα, στα έργα τους θεματικά μοτίβα, τα οποία απορρέουν από τη ρομαντική σύλληψη (αντίθεση πόλης-φύσης, τραγικός, ατελέσφορος έρωτας, έντονη συγκινησιακή και συναισθηματική φόρτιση των ηρώων, υπερβολή στην έκφραση, μελαγχολία, πεσιμισμός κ.α.), παράλληλα επιθυμούν, μέσω των προλόγων τους, να υπογραμμίσουν το διδακτικό χαρακτήρα των έργων τους, γεγονός που αντιβαίνει τους ρομαντικούς

---

⁸¹ Α. Αγγέλου, *ό.π.*, 130.

«κανόνες», καθώς, όπως αναφέρθηκε και προηγούμενα, οι ρομαντικοί επιζητούσαν την άρση του φορτικού διδακτισμού, ο οποίος επικρατούσε για αιώνες στην Ευρώπη, και την καθολική αποδέσμευση της φαντασίας του καλλιτέχνη.

Για να αντιληφθούμε καλύτερα τους λόγους αυτής της αντινομίας, πρέπει να αναλογιστούμε την ελληνική πραγματικότητα στις αληθινές της διαστάσεις κι όχι υπό το πρίσμα της προσωπικής αντίληψης του εκάστοτε καλλιτέχνη. Οι τέσσερις αιώνες οθωμανικής κυριαρχίας δεν αποτέλεσαν τροχοπέδη για τους Έλληνες μόνο σε πολιτικό ή κοινωνικό επίπεδο. Η πνευματική καθυστέρηση, σύμφυτη με την οθωμανική πολιτική, επηρέασε το σύνολο των Ελλήνων, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, οι οποίοι, βέβαια, βρίσκονταν είτε στην Ευρώπη είτε σε περιοχές εκτός μουσουλμανικού ελέγχου (π.χ. Επτάνησα). Με την Απελευθέρωση και με την καλλιτεχνική (κι όχι μόνο) προσοχή στραμμένη προς τη Δύση, οι εγχώριοι συγγραφείς προσπάθησαν να υιοθετήσουν όσο το δυνατόν περισσότερα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά πρότυπα, ώστε να στελεχώσουν τη δική τους πρωτότυπη λογοτεχνία. Στην προσπάθειά τους, όμως, αυτή θα ενστερνιστούν καλλιτεχνικές αξίες, που στην Ευρώπη είχαν ήδη ξεπεραστεί ή είχαν φανεί τα πρώτα σημάδια αμφισβήτησής τους, με την παράλληλη αποδοχή πρωτοπόρων αισθητικών τάσεων.

Συνάμα, μην ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε στην περίοδο δημιουργίας παράδοσης για το εγχώριο πεζογραφικό είδος, αλλά και γενικότερα αναδιοργάνωσης του ελληνικού κράτους. Ακόμα και το αναγνωστικό κοινό αυτή την εποχή αρχίζει να διαμορφώνεται, ερχόμενο σ' επαφή με νέες ποιητικές και πεζογραφικές δημιουργίες. Έπρεπε, λοιπόν, οι συγγραφείς να δώσουν, μέσα από τα έργα τους, τις κατευθύνσεις, οι οποίες ήταν απαιτητές να προσληφθούν από τους αναγνώστες τους, στα πλαίσια οικοδόμησης μιας νέας κοινωνίας. Βασικός τους σύμμαχος θα γίνει η ηθική, με πρωταρχικό τους στόχο την υπεράσπιση και διαφύλαξή της. Τα θεμέλια του νέου κράτους δε θα πρέπει να είναι (αλλά ούτε και να φαντάζουν) σαθρά ή επισφαλής, από κάθε άποψη. Όλα υποτάσσονται στην εθνική υπόθεση και στο συλλογικό συμφέρον· ακόμα και η λογοτεχνία. Για το λόγο αυτό, η ελληνική πεζογραφία, θεωρώντας ότι το διαφωτιστικό αξίωμα του τερπνού κι ωφέλιμου αναγνώσματος μπορεί να ικανοποιήσει το αίτημά της για ηθική ανάπτυξη του

αναγνωστικού της κοινού, στα πλαίσια μιας κοινωνίας σ' εξέλιξη, έπρεπε να δεχτεί κάποιες συμβάσεις, στα πρώτα της βήματα, που στην Ευρώπη τις είχαν αποδεχτεί πολύ νωρίτερα και τις είχαν, πλέον, αναιρέσει, αντικαθιστώντας τις με καινούριες. Η αναχρονία, άλλωστε, μεταξύ ελληνικής και ευρωπαϊκής πραγματικότητας, όχι μόνο στα πεδία της λογοτεχνίας, αλλά και γενικότερα, υπήρξε γεγονός αναμφισβήτητο. Έτσι, δεσμευμένοι από τις παραμέτρους των προθέσεών τους, ορισμένοι Έλληνες συγγραφείς θα παρουσιάσουν τις ρομαντικές τους δημιουργίες, προβαλλόμενες υπό το ντύμα, όμως, του Διαφωτισμού.

Βέβαια, δε χρειάζεται, ούτε μας επιτρέπεται, να είμαστε απόλυτοι, όταν κάνουμε λόγο για καταστάσεις που βρίσκονται σε διαρκή εξέλιξη και κίνηση. Δεν μπορούμε να ορίσουμε ένα πλαίσιο, μέσα στο οποίο όλα θα κινούνται αυτόματα και προγραμματισμένα. Κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο, αν όχι κί-άστοχο. Η έρευνα είναι εκείνη που δημιουργεί κατηγορίες και ομαδοποιεί φαινόμενα, προς διευκόλυνσή της. «Αυτές οι κατηγορίες, στις οποίες κλείνουμε την ρευστή πραγματικότητα, είναι χρήσιμες, είναι απαραίτητες για να μπορούμε να βλέπουμε συγκεκριμένες μορφές και να τις μεταβιβάζουμε· μα ούτε η ζωή ούτε η ιστορία είναι γραφείο με συρτάρια ή με θήκες για να κατατάσσονται οι κατηγορίες των φαινομένων. Παρόμοια, και τα όρια ανάμεσα στις εποχές, δεν είναι λιγότερο συμβατικά: Πολύ γερά θεμελιωμένα μπόρεσαν οι ιστορικοί να δώσουν μελετήματα για τον ρωμαντισμό των κλασικιστών καθώς και για τον κλασικισμό των ρωμαντικών»,⁸² θα παρατηρήσει πολύ εύστοχα ο Δημαράς. Επομένως, μέσα σ' αυτό το διαρκώς μεταβαλλόμενο κλίμα της εποχής δεν είναι πάντοτε εύκολο να ακολουθήσει κανείς, σε μία ευθύγραμμη πορεία, τη στάση που μπορεί να ακολουθήσει ο εκάστοτε καλλιτέχνης. Εκείνο που επιχειρούμε να αναδείξουμε, όμως, επικαλούμενοι τις τάσεις και τα καλλιτεχνικά ρεύματα, είναι ο τρόπος με τον οποίο οι συγγραφείς πραγματεύτηκαν τα θέματά τους, με βάση και τις εξαγγελίες τους, και μέχρι ποιου σημείου εντοπίζονται οι επαφές τους με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία.

Επιπρόσθετα, και πέρα από λόγους ηθικής αναμόρφωσης και πεζογραφικής παράδοσης, οι Έλληνες συγγραφείς της δεκαετίας θα

---

⁸² Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, 246.

στοχεύσουν στο διαφωτιστικό «δόγμα», ορμώμενοι κι απ' άλλα κίνητρα. Αν αναλογιστούμε το εκπαιδευτικό ή οικογενειακό περιβάλλον των παιδικών και νεανικών τους χρόνων, θα διαπιστώναμε πως όλοι τους υπήρξαν κοινωνοί των απόψεων του Διαφωτισμού. Διόλου τυχαίο το γεγονός, καθώς και οι τέσσερις φαίνεται να γεννήθηκαν είτε στα τέλη του 18^{ου} είτε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα (ο Π. Σούτσος στα 1806, ο Α. Σούτσος τρία χρόνια νωρίτερα, στα 1803, ο Ι. Πιτζιπίος στα 1802, ενώ ο Γ. Παλαιολόγος ήταν ο πρεσβύτερος από τους τέσσερις, γεννημένος στα 1793). Συνεπώς, γαλουχήθηκαν μέσα στις αρχές του Διαφωτισμού, και εντρύφησαν σ' αυτές, με αποτέλεσμα να τις μεταλαμπαδεύσουν, με διάφορες μορφές και τρόπους, στα καλλιτεχνικά τους έργα. «Παιδιά του αιώνα; Ναι, αν θέλουμε μπορούμε να το δούμε κι έτσι· αλλά τίνος αιώνα; Εκείνου που εγεννήθηκε μαζί τους, που εμεγάλωσε μαζί τους, που τους επηρέασε αλλά και επηρεάστηκε από εκείνους; Όχι. ανήκουν στον αιώνα που εξέθρεψε τους δασκάλους τους, τον κόσμο μέσα στον οποίο ανδρώθηκαν. Ανήκουν (θα λέγαμε σε μια πρώτη προσέγγιση), στον αιώνα του Διαφωτισμού»⁸³, θα υποστηρίξει χαρακτηριστικά ο Δημαράς, αναφερόμενος στους αδελφούς Σούτσους (άποψη που, ασφαλώς, θα μπορούσε να συμπεριλάβει και τους άλλους δύο «τολμητίες» του είδους).

Οι πρόλογοι (ή οι προκηρύξεις), όμως, των τεσσάρων ελληνικών μυθιστορημάτων είναι σημαντικοί για έναν ακόμα λόγο. Παράλληλα με την παρουσίαση των στόχων τους, οι εγχώριοι μυθιστοριογράφοι, μέσω των εξαγγελιών τους, θα επιδοθούν σ' έναν «αγώνα δρόμου»⁸⁴ μ' έπαθλο την πατρότητα του πρώτου ελληνικού μυθιστορήματος. Όλοι τους θα αυτοπαρουσιαστούν, με τρόπο πανηγυρικό μάλιστα, ως εισηγητές του νεόκοπου είδους, υιοθετώντας, ο καθένας για τον εαυτό του, το ρόλο του πρωτοπόρου της νεοελληνικής πεζογραφίας.

Πράγματι, η απουσία του λογοτεχνικού πεζού λόγου κατά την πρώτη δεκαετία του ελληνικού κράτους και η επιθυμία για άμεση πλήρωση του κενού, οδήγησαν τους πρωτοπόρους συγγραφείς σ' ανταγωνισμούς για τα πρωτοτόκια του είδους. Στον πρόλογο του *Λεάνδρου*, του πρώτου (από

---

⁸³ *Ο.π.*, 245-246.

⁸⁴ Ο χαρακτηρισμός είναι δάνειος από τον εύστοχο τίτλο της μελέτης της Α. Κατσιγιάννη: «Ένας άνισος αγώνας δρόμου. Εκδοτικές πληροφορίες για τα πρώτα ελληνικά μυθιστορήματα», στο *Από τον Λεάνδρο στο Λουκή Λάρα...*, ό.π., 31.

χρονολογικής άποψης) νεοελληνικού μυθιστορήματος, ο συγγραφέας του, με ιδιαίτερη υπερηφάνεια, θα αναφέρει: «Εις την αναγεννωμένην Ελλάδα τολμώμεν ημείς πρώτοι να δώσωμεν εις το κοινόν τον Λέανδρον. Ευτυχείς, αν εις την οδόν, την οποία ενεχαράξαμεν, ιδώμεν μετ' ολίγον άλλους δοκιμωτέρους συγγραφείς μυθιστοριών».⁸⁵ Πίσω από την -κάπως- διπλωματική ταπεινοφροσύνη του, ο Σούτσος επαίρεται για το εγχείρημά του, έχοντας επίγνωση ότι δεν έχει προηγηθεί, νωρίτερα από την έκδοση του δικού του μυθιστορήματος, κάποιο άλλο πεζογραφικό έργο.

Την ίδια, όμως, χρονιά (1834), από τη μακρινή Οδησό, ο Ι. Πιτζιπίος θα εξαγγείλει την έκδοση του δικού του μυθιστορήματος. Ανεξάρτητα από το γεγονός ό,τι το έργο θα εκδοθεί πέντε χρόνια αργότερα, ο Χιώτης συγγραφέας, με παρόμοιο ενθουσιασμό με τον Σούτσο, διατείνεται για την πρωτοτυπία του δικού του συγγράμματος: «εις δε την καθομιλουμένην γλώσσαν μας δεν έχομεν ακόμη κανέν τοιούτον πρωτότυπον (ενν. σύγγραμμα), μολονότι οι πρώτοι αυτών εισηγηταί ήσαν οι Έλληνες. [...] Επειδή δε πρώτος επιχείρησα να εισάξω εις την νεωτέραν ελληνικήν τοιούτου είδους Πρωτότυπον Σύγγραμμα, συνομολογώ μετά των αυστηρών κριτών μου, ότι η τόλμη μου είναι μεγάλη και το επιχείρημά μου ανώτερον των πλεονεκτημάτων μου».⁸⁶ Σίγουρα, η πρωτοτυπία του Πιτζιπίου έγκειται στο «ποιητικόν ύφος» της ηθικής μυθιστορίας του, αλλά η άποψή του, ότι δεν υπάρχει κανένα πρωτότυπο μυθιστόρημα την εποχή που προκηρύσσει το έργο του, είναι εσφαλμένη, καθώς ο Λέανδρος εκδίδεται τουλάχιστον τρεις μήνες νωρίτερα από την ημέρα που ο Πιτζιπίος εξαγγέλλει την *Ορφανή*.⁸⁷ Η Α. Κατσιγιάννη, αναφερόμενη στον Πιτζιπίου και στην καύχησή του, θα τον δικαιολογήσει, καθώς όταν γράφει και «προκηρύσσει» την *Ορφανή της Χίου* ζει έξω από το ελληνικό κέντρο και δε γνωρίζει ότι ήδη έχει εκδοθεί ο Λέανδρος (θα πρέπει απλώς να υποθέτει ότι κι άλλοι -τους οποίους έχει ξεπεράσει- επιδίδονται στη συγγραφή μυθιστορήματος).⁸⁸

---

⁸⁵ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 75.

⁸⁶ Φ. Ηλιού, *ό.π.*, 91.

⁸⁷ Θυμίζουμε πως η ημερομηνία της Προκήρυξης της *Ορφανής* είναι 5 Ιουνίου του '34, ενώ η πρώτη κριτική που δέχεται ο Σούτσος για το έργο του (από την εφημερίδα *Σωτήρ*) έχει ημερομηνία 5 Απριλίου του ίδιου έτους, γεγονός που πιστοποιεί ότι είχε ολοκληρωθεί η έκδοση του έργου, αφού η κριτική γίνεται βάση ολόκληρου του μυθιστορήματος.

⁸⁸ Α. Κατσιγιάννη, *ό.π.*, 26.

Βλέπεις, επίσης, για την «πατρότητα» του ελληνικού μυθιστορήματος είχε κι ο Α. Σούτσος. Οι πολλές δυσκολίες, όμως, που συνάντησε η έκδοση του έργου, τον καθυστέρησαν από το να γίνει ο πρώτος Έλληνας μυθιστοριογράφος του ελληνικού κράτους. «Ο προ ενός ήδη ενιαυτού προκηρυχθείς ΕΞΟΡΙΣΤΟΣ ΤΟΥ 1831, αφού διάφορα εμπόδια διέκοψαν πολλάκις την έκδοσίν του, εξέρχεται σήμερα από τα τυπογραφικά πιεστήρια»⁸⁹, θα σημειώσει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας. Βέβαια, η αναφορά σ' ανυπέρβλητες δυσκολίες, που καθυστερούν τις εκδόσεις λογοτεχνικών έργων, υπήρξε συνήθης τακτική των καλλιτεχνών σ' ολόκληρο τον 19^ο αιώνα. Αποτελούσε ένα είδος διαφήμισης, για εμπορικούς λόγους, μέσω της οποίας ο εν δυνάμει αναγνώστης αγόραζε το βιβλίο, για να ενημερωθεί, μεταξύ άλλων, για τα αίτια των δυσκολιών, που αντιμετώπισε ο συγγραφέας κατά το στάδιο της συγγραφής ή έκδοσης του έργου του. Στην περίπτωση, όμως, του *Εξόριστου*, ο Σούτσος δε φαίνεται να προσπαθεί να διεγείρει την περιέργεια ή τη φαντασία του αναγνώστη του, όταν αναφέρεται στα εμπόδια, που συνάντησε το μυθιστόρημά του. Αντίθετα, είναι απολύτως ειλικρινής, καθώς, πράγματι, φαίνεται ν' αντιμετώπισε προβλήματα οικονομικής φύσεως, κατά την περίοδο αυτή.⁹⁰

Παρά, όμως, τα όποια εκδοτικά προβλήματα του *Εξόριστου*, ο Φαναριώτης λόγιος είναι ικανοποιημένος για την επιτυχή ολοκλήρωση της έκδοσης του έργου, ενώ δεν μπορεί να κρύψει τον ενθουσιασμό του για το εγχείρημά του. Μολονότι γνωρίζει ότι ο μικρότερος αδελφός τον πρόλαβε στην ολοκλήρωση του πρώτου νεοελληνικού μυθιστορήματος, εντούτοις είναι ευτυχής που το μυθιστόρημά του εκδίδεται και που μπορεί ο καθένας να πληροφορηθεί για τη διακυβέρνηση της «Κερκυραϊκής τυραννίδος». Γνωρίζοντας, δηλαδή, πως ο *Λέανδρος* εκδίδεται, τελικά, πριν από το δικό του μυθιστόρημα, ο Αλέξανδρος αποσύρεται από τη διεκδίκηση του εισηγητή του είδους, και, σα να μην τον απασχόλησε ποτέ το γεγονός, στον πρόλογό του επισημαίνει τη μόνη ανησυχία του, μήπως το έργο του, λόγω των καθυστερήσεων που γνώρισε, δε βοηθήσει στη διάδοση των δημοκρατικών του απόψεων.

---

⁸⁹ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 41.

⁹⁰ Για τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπισε ο Α. Σούτσος κατά την περίοδο της έκδοσης του *Εξόριστου*, βλ. Α. Κατσιγιάννη, *ό.π.*, 34-35.

Στη «μάχη», όμως, για τα πρωτεία του είδους θα ριχτεί κι ο Γ. Παλαιολόγος. Τόσο στην προκήρυξη (Οκτώβρης του 1839) όσο και στον πρόλογο (Δεκέμβρης του 1839) του *Πολυπαθή*, ο κωνσταντινοπολίτης λόγιος θα υποστηρίξει πως «εις την γλώσσαν μας μετεφράσθησαν τινές μυθιστορίες, αλλά πρωτότυπον τοιούτου είδους βιβλίον ουδείς των ομογενών μας μέχρι τούδε έγγραψε»,⁹¹ ενώ θα χαρακτηρίσει το έργο του ως «πρώτον τοιούτου είδους βιβλίον εκδιδόμενον εις την γλώσσαν μας».⁹² Οι δηλώσεις του συγγραφέα, καταγεγραμμένες στα 1839, εγείρουν πολλά ερωτήματα, αν αναλογιστούμε ότι τόσο ο *Λέανδρος* όσο κι ο *Εξόριστος* έχουν ολοκληρώσει την έκδοσή τους, πριν από πέντε και τέσσερα χρόνια αντίστοιχα, και ότι ήταν αδύνατο για τον Παλαιολόγο να αγνοούσε την ύπαρξή τους, όταν, μάλιστα, στο μυθιστόρημα του Αλέξανδρου υπάρχει σαφής ειρωνική αναφορά στο όνομά του: «βροχή ραγδαία καταλαμβάνει αυτόν (ενν. το συνταγματικό στρατό) παρά την Τίρυνθα. Πού τα πυκνά και υψικάρηνα δένδρα του κυρίου Παλαιολόγου, διά να εύρη άσυλον υπ' αυτά; Πού αι αιθαλείς ελαίαι και μυρσίνας του;».⁹³

Ασφαλώς, ο Σούτσος ειρωνεύεται την εμπλοκή του Παλαιολόγου με το καποδιστριακό καθεστώς, το οποίο, όπως προαναφέρθηκε, τον διόρισε στην κρατική μηχανή, στα 1829. Η αποσιώπηση, όμως, των έργων των Σούτσων, από μέρος του Παλαιολόγου, και η παράλληλη ανάδειξη του *Πολυπαθή* ως πρωτότυπου έργου, που μέχρι τα 1839 κανένας εγχώριος συγγραφέας δεν τόλμησε να συγγράψει, δεν πρέπει να στηρίζονται αποκλειστικά στην πολιτική αντιπαλότητα των δύο πλευρών. Πιθανόν να οφείλονται και στις διαφορετικές αντιλήψεις περί λογοτεχνίας, που είχαν οι συγγραφείς.

Ο Παλαιολόγος, υιοθετώντας θεματικά μοτίβα, προερχόμενα από το πικαρικό μυθιστόρημα, καθιστά, αναμφισβήτητα, το έργο διαφορετικό και πρωτότυπο σε σχέση με τα ρομαντικά πεζογραφήματα των Σούτσων. Η πρόκριση, από μέρος του κωνσταντινοπολίτη λόγιου, ενός μυθιστορήματος, το οποίο θ' αναπαριστά τα ελαττώματα της κοινωνίας και των ανθρώπων που την αποτελούν, ώστε ο αναγνώστης, αντιλαμβανόμενος τις παρεκτροπές, να βελτιώνεται, τον έφερνε αντιμέτωπο με τη συναισθηματική φόρτιση και την

---

⁹¹ Γ. Παλαιολόγος, *ό.π.*, 247.

⁹² *Ο.π.*, 1.

⁹³ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 237.

ρομαντική υπερβολή, που ήταν κυρίαρχα χαρακτηριστικά στην καλλιτεχνική δραστηριότητα των Σούτσων και που, κατά τον ίδιο, δεν οδηγούσαν στη διόρθωση ή στη διαφύλαξη των ηθών. Συνεπώς, ο Παλαιολόγος, έχοντας αυτά κατά νου, πιθανόν να πίστευε ότι τα έργα των δύο αδελφών δεν αντιπροσωπεύουν τα ιδανικά, που πρέπει να απορρέουν από τη λογοτεχνία, και ότι τέτοιου είδους μυθιστορήματα ανήκουν σε μία κατώτερη πεζογραφική προσπάθεια, ανάξια λόγου για τον οποιοδήποτε, πολλώ δε μάλλον για την προκήρυξη ή τον πρόλογο του δικού του μυθιστορήματος.

Με τη δήλωση, όμως, αυτή στην προκήρυξη και στον πρόλογο του *Πολυπαθή*, ο Παλαιολόγος δεν αποκλείει μόνο τους Σούτσους από τα πεζογραφικά δεδομένα της δεκαετίας, αλλά αποσιωπά και την ύπαρξη της *Ορφανής της Χίου*. Κι αν τον χωρίζουν με τους συντοπίτες του πολιτικά ή λογοτεχνικά χάσματα, με τον Χιώτη συγγραφέα δεν εντοπίζονται τέτοια προβλήματα (τουλάχιστον όχι σε τέτοια κλίμακα, όσο με τα δύο αδέλφια⁹⁴). Μάλιστα, ο Πιτζιπίος, αυτονομείται ως ένα βαθμό από τους Σούτσους και τον ακραιφνή ρομαντικό τους οίστρο. Τότε, λοιπόν, γιατί αυτή η αποσιώπηση; Η Α. Κατσιγιάννη προτείνει μία ενδιαφέρουσα απάντηση στο ερώτημα, παίρνοντας υπόψη της ό,τι στον κατάλογο των συνδρομητών της *Ορφανής* το όνομα του Παλαιολόγου δεν εντοπίζεται: «Δύο πράγματα θα πρέπει να είχαν συμβεί: ή η *Ορφανή της Χίου* κυκλοφόρησε έπειτα από τον Οκτώβριο, οπότε ο Παλαιολόγος δεν την είχε διαβάσει όταν έδινε το δικό του μυθιστόρημα να τυπωθεί· ή το μυθιστόρημα του Πιτσιπίου κυκλοφόρησε πιο πριν, και ο Παλαιολόγος [...] να υποκρινόταν ότι δεν το γνώριζε. Το βέβαιο είναι ότι ο Παλαιολόγος ήταν αδύνατο να αγνοούσε την επικείμενη δημοσίευση του μυθιστορήματος του Πιτζιπίου, αφού ο πολυπληθής κατάλογος των συνδρομητών της *Ορφανής της Χίου* μαρτυρεί ότι το έργο είχε προκηρυχθεί συστηματικά».⁹⁵

Βέβαια, αν αναλογιστούμε την τετράχρονη εκδοτική καθυστέρηση της *Ορφανής*, θα μπορούσαμε, από μιας αρχής, να δικαιολογήσουμε τον

⁹⁴ Η βασική διαφοροποίησή μεταξύ Πιτζιπίου και Παλαιολόγου έγκειται -κυρίως- στις προθέσεις τους. Ενώ, δηλαδή, ο Πιτζιπίος επιθυμεί να αναδείξει, μέσα από το μυθιστόρημά του, το θρίαμβο της αρετής, ο Παλαιολόγος, λιγότερο αισιόδοξος, θ' αναφέρει, μέσω του Φαβίνη, ότι: «ο κύριος σκοπός μου, διηγούμενος την βιογραφίαν μου, είναι να στηλιτεύσω συνήθως τας παρεκτροπάς και τας κακίας των ανθρώπων, ενίοτε δε να επαινέσω την αρετήν: ενίοτε λέγω, διότι είναι τόσον σπανία». (Γ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, ό.π., 63).

⁹⁵ Α. Κατσιγιάννη, ό.π., 37.

Παλαιολόγο, καθώς δε θα ήταν σε θέση (και γιατί να ήταν άλλωστε;) να περιμένει πότε θα πραγματοποιήσει ο Πιτζιπίος την έκδοση του έργου του, ώστε να την περιλάβει στη δική του προκήρυξη, όταν, μάλιστα, ο ίδιος ο Χιώτης συγγραφέας, τον Ιούνιο 1834, θ' αναφέρει ότι το βιβλίο του, όντας έτοιμο ήδη από τον προηγούμενο μήνα, *θέλει εκβή από τα πιεστήρια της τυπογραφίας μετά εξ μήνας, εις χαρτί καθαρόν και χαρακτήρας αξιολόγους.*⁹⁶

Δικαιολογημένος, λοιπόν, ή αδικαιολόγητος, βάσιμος ή αβάσιμος, ο ενθουσιασμός, που θα επιδείξουν οι Έλληνες λόγιοι κατά την πρώτη δεκαετία του ελληνικού κράτους, είναι γεγονός. Φαίνεται πως οι συγγραφείς, αντιλαμβανόμενοι τον παλμό της ελληνικής κοινωνίας, η οποία δε διάκειται δυσμενώς απέναντι στο μυθιστόρημα αυτήν την εποχή, επιδίδονται σε πεζογραφικές απόπειρες, οι οποίες θα τους οδηγήσουν σ' έναν περίεργο κι άτυπο συναγωνισμό για τα πρωτοτόκια του είδους. Αυτός ο συναγωνισμός, οποίος πολλές φορές παίρνει τη μορφή διαμάχης, υποδεικνύει, όπως πολύ σωστά αναφέρει ο Α. Πολίτης, ότι *κανένας από τους πρώτους πεζογράφους δεν αισθανόταν να συνεχίζει κάποια παράδοση, παρά αντίθετα διαξιφίζονταν για το ποιος στάθηκε πρώτος.*⁹⁷ Οι ανταγωνισμοί αυτοί, ανεξάρτητα αν οφείλονται στις διαφορετικές αντιλήψεις περί λογοτεχνίας είτε στην έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ των συγγραφέων, πιστοποιούν ότι το εγχώριο μυθιστόρημα αποτελεί πλέον, στα τέλη της δεκαετίας του '30, μία πραγματικότητα, η οποία σαφώς σχετίζεται με την ευρωπαϊκή καλλιτεχνική πρωτοπορία.

---

⁹⁶ Φ. Ηλιού, *ό.π.*, 91.

⁹⁷ Α. Πολίτης, «Η μετάφραση της *Κορίννας* στα 1835...», *ό.π.*, 206.

3. Η πολιτική διάσταση των έργων: οι ακραίες εκδηλώσεις και οι «σιωπηλοί» μάρτυρες.

Οι επαφές, όμως, των Ελλήνων μυθιστοριογράφων με τις πρωτοπόρες ιδέες, που αναπτύσσονται στην Ευρώπη, δεν περιορίζονται μόνο σε λογοτεχνικό-καλλιτεχνικό επίπεδο. Μέσω των ευρωπαϊκών προτύπων κοινωνικής οικοδόμησης, οι εγχώριοι λόγιοι θα δεχτούν καταλυτικής σημασίας πολιτικές επιδράσεις, την αναγκαιότητα υλοποίησης των οποίων θα προσπαθήσουν να καταδείξουν (και) μέσα από το έργο τους. Το γεγονός, δηλαδή, ότι κράτος και λογοτεχνία αναπτύσσονται -σχεδόν- παράλληλα στον ελληνικό χώρο την περίοδο αυτή, οδηγεί τους συγγραφείς στο να παίρνουν θέση, με τις δημιουργίες τους, κρίνοντας, αλλά και ασκώντας κριτική (θετική ή αρνητική) στις πολιτικές επιλογές των κρατούντων. Η ρευστότητα της ελληνικής κοινωνίας, άλλωστε, σε συνδυασμό με την αδιαμόρφωτη, εν πολλοίς δημοσιογραφία της εποχής, ωθούν τους καλλιτέχνες στο να ασκούν κοινωνικό έλεγχο, μέσω των ποιημάτων ή μυθιστορημάτων τους, επηρεάζοντας μ' αυτό τον τρόπο την κοινή γνώμη.

Ασφαλώς, το φαινόμενο δεν είναι πρωτόγνωρο. Ήδη, από την ελληνική αρχαιότητα γνωρίζουμε τον έντονο, πολιτικό ζήλο που επιδείκνυαν στις συνθέσεις τους οι δραματικοί συγγραφείς. Πόσο μάλλον, όταν στα 1830 βρίσκεται σ' εξέλιξη η προσπάθεια ανασυγκρότησης του ελληνικού κράτους και η κάθε πολιτική ή κοινωνική επιλογή φαντάζει σημαίνουσας ζωτικής σημασίας. Οι Έλληνες συγγραφείς της δεκαετίας, που, όπως αναφέραμε, όλοι τους είχαν αναλάβει κρατικά αξιώματα, θα προσπαθήσουν στα έργα τους να συνδυάσουν το κυρίαρχο για την εποχή καλλιτεχνικό θέμα του έρωτα με την πολιτική πραγματικότητα, οι επιδράσεις της οποίας πάνω του θα κρίνουν, εν πολλοίς, την τραγική ή μη κατάληξή του. Ακόμα κι όταν η πολιτική ματιά δε βρίσκεται στο προσκήνιο της αφήγησης, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα του μυθιστορήματος μαρτυρά την ύπαρξή της. Η πολιτική, όμως, θεώρηση των πραγμάτων δε φαίνεται να είναι κοινή σ' όλους τους συγγραφείς, ούτε εμφανίζονται να συμφωνούν στις απολήξεις τους, γεγονός που θα τους οδηγήσει σε νέου είδους αποκλίσεις, ιδεολογικού χαρακτήρα αυτή τη φορά.

Τα πολλά συγκλίνοντα στοιχεία που εντοπίζονται στην πολιτική αντίληψη των Σούτσων, μας επιτρέπουν να τους μελετήσουμε από κοινού.

Τόσο στον Λέανδρο όσο και στον Εξόριστο (πολύ περισσότερο στον τελευταίο), ο αναγνώστης εύκολα μπορεί να διαπιστώσει τις ανησυχίες που αισθάνονται οι συγγραφείς για το μέλλον του ελληνικού κράτους και την αγανάκτησή τους, λόγω της πολιτικής που εφαρμόζεται. Τα δύο αδέρφια, με διαφορετικούς τρόπους, αλλά έχοντας κοινό πολιτικό όραμα, θα ασκήσουν δριμύτατο έλεγχο στην πολιτική εξουσία, μέσω των πεζογραφικών τους δημιουργημάτων. Βέβαια, οι επικρίσεις του ήρωα του Π. Σούτσου *κατά των ζητούντων να καθιερώσωσι την σαθράν πολιτικήν και να εξαγιάσωσι το ψεύδος, δεν περιέχουσι καμμίαν προσωπικότητα. Είναι πίνακες, καθ' ούς η κακία διά χρωμάτων μελανών εξεικονίζεται, και εις τους οποίους δύναται μυστηριωδώς ο ένοχος να ιδή την διεφθαρμένην του ψυχήν, να ευθριάση, και να διορθωθή.*⁹⁸ Αντίθετα, στην περίπτωση του Εξόριστου, ο συγγραφέας, θέλοντας να καταδείξει συγκεκριμένες πολιτικές ευθύνες, θα προσωποποιήσει το στόχο της επίθεσής του: δίπλα στους ανάξιους πολιτικούς, θα βάλει στο στόχαστρο τον Ι. Καποδίστρια, η διακυβέρνηση του οποίου αποτέλεσε, κατά τη γνώμη του, τη βασική αιτία των προβλημάτων που αντιμετώπισε η ελληνική κοινωνία. Ανεξάρτητα, όμως, αν συγκεκριμενοποιούν ή όχι τα πολιτικά πρόσωπα που επικρίνουν, τα δύο αδέρφια έχουν περάσει στο χώρο της αντιπολίτευσης ήδη από τα 1830, γεγονός που πιστοποιείται από τ' ό,τι ο Παναγιώτης θα χάσει τη θέση του ως Γραμματέας της Γερουσίας, έπειτα από κατηγορίες περί αντικυβερνητικής δράσης, ενώ ο Αλέξανδρος, ένα χρόνο αργότερα, θα εξοριστεί από την κερκυραϊκή Κυβέρνηση, για τους ίδιους λόγους.

Η πίστη των αδελφών Σούτσων στις συνταγματικές ελευθερίες και στα κοινοβουλευτικά καθεστώτα υπήρξε αναμφισβήτητη. Η παραμονή τους, στο Παρίσι, στη σοφή μητρόπολη και κέντρο της όποιας επαναστατικής αντίληψης υπήρχε τότε στην Ευρώπη, αλλά και οι επαφές τους με τον Κοραή στη γαλλική πρωτεύουσα, στα 1820, όξυναν το δημοκρατικό αίσθημα των δύο αδελφών. Η ακλόνητη πίστη τους στον κοινοβουλευτισμό και στο σύνταγμα, όπως μας πληροφορεί η Ε. Φουρναράκη, δεν αποτελεί θεωρητική τοποθέτηση. Μέσα από τ' άρθρα της εφημερίδας *Ήλιος*, η οποία είχε για συντάκτη τον Παναγιώτη και κυκλοφόρησε στο Ναύπλιο τον πρώτο χρόνο της

---

⁹⁸ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 76.

βαυαρικής Αντιβασιλείας (1833), τα δύο αδέλφια βρίσκουν την ευκαιρία να εκφράσουν τους διακαείς δημοκρατικούς και φιλελεύθερους πόθους τους. Η εφημερίδα, ακολουθώντας τη συνταγματική παράδοση της περιόδου της Επανάστασης και του αντικαποδιστριακού αγώνα, θεωρεί βασική εκκρεμότητα ότι δεν παραχωρήθηκε σύνταγμα και δε συγκροτήθηκε βουλή. Υπάρχει, δηλαδή, διάχυτη η εκτίμηση ότι οι Βαυαροί, γαλουχημένοι στα δυτικά αστικά πρότυπα, σκοπεύουν να επιβάλλουν την τάξη που είναι απαραίτητη για την πολιτική ζωή της Ελλάδας, οικοδομώντας, όμως, ένα σύστημα στηριγμένο σε φιλελεύθερες και συνταγματικές αρχές.⁹⁹

Βέβαια, αν θυμηθούμε τις σφοδρότατες επιθέσεις που εξαπολύει ο Σούτσος, λίγα χρόνια αργότερα, στον *Περιπλανώμενό* του, εναντίον των Βαυαρών, οι οποίοι «ως απλήστων έπεσαν Αρπυίων νέφη»¹⁰⁰ στην Ελλάδα, είναι εύκολο να αντιληφθούμε το μέγεθος της απογοήτευσης, που θα γευτεί ο καλλιτέχνης. Ενώ, δηλαδή, στα 1833, μέσα από τις σελίδες του *Ήλιου*, τα δύο αδέλφια εμφανίζονται ως υποστηρικτές του Όθωνα και των Βαυαρών ακολούθων του, στα 1839 ο Α. Σούτσος, περνώντας στην αντιπολίτευση, θα κατηγορήσει τους τελευταίους ως κύριους υπεύθυνους της τραγικής κατάστασης, στην οποία έχει περιέλθει η Ελλάδα: «σπίρουσι δυσπιστίας κατά του έθνους και δεν αφίνουσι να σχηματισθή περί τον θρόνον κανέν αρχών και ανθρώπων σύστημα, ήτοι δεν αφίνουσι να οργανισθή κυβέρνησις».¹⁰¹

Μεταστροφές τέτοιου είδους, από μέρους του Σούτσου, δε θα πρέπει να προκαλούν έκπληξη στον αναγνώστη, καθώς οι επάλληλες και συχνές διαψεύσεις που εισέπραξε από τα πολιτικά πρόσωπα, τα οποία αρχικά εμπιστεύτηκε, τον οδήγησαν πολλές φορές σ' εκρήξεις. Χαρακτηριστικό της απογοήτευσης του αποτελεί η μεταστροφή του από ένθερμο υποστηρικτή του Καποδίστρια (τον ερχομό του οποίου πανηγυρίζει στο τέλος της *Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως*, έργο που εκδίδει στη Γαλλία στα 1829, γραμμένο στα γαλλικά), σ' έντονο επικριτή και αμφισβητία της εξουσίας του. Το ίδιο, βέβαια, θα συμβεί σε κάθε αλλαγή της πολιτικής κατάστασης των χρόνων του:

---

⁹⁹ Ε. Φουρναράκη, *Η Εφημερίδα Ήλιος του Π. Σούτσου*.(1833). *Περίληψεις και ευρετήρια*, Ε.Μ.Ν.Ε., Αθήνα 1986, ιβ'-ιδ'.

¹⁰⁰ Α. Σούτσος, *Ο Περιπλανώμενος. Ποίημα εις άσματα τρία*, Αθήνα ¹1839, 3.

¹⁰¹ *Ο.π.*, ε'.

στη διάρκεια της βαυαρικής Αντιβασιλείας, στην περίοδο της βασιλείας του Όθωνα.

Η εμπιστοσύνη τους, όμως, στο πρόσωπο του νέου βασιλιά, αλλά και στους Βαυαρούς, στα 1833 πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Μάλιστα, δε θα διστάσουν να την προβάλλουν και μέσα στα μυθιστορήματά τους. Διαβάζουμε στον Λέανδρο: «Αυτός είναι (ενν. ο Όθων) η εύχαρις εικών της ανεξαρτησίας ημών· ο θρόνος του, φανός αναμμένος κατά τη Μεσόγειον, προς ον αποβλέπουσιν αι υπό τον Οθωμανόν Ελληνικαί Επαρχίαι· η τάσις της χειρός του δύναται να κινήση όλην την από Βοσπόρου μέχρι Κρήτης Ελληνικήν φυλήν, και το νεύμα του σύνθημα της γενικής αναστατώσεως».¹⁰² Παρόμοιος είναι κι ο ενθουσιασμός του Αλέξανδρου στην αναγγελία του ερχομού του νέου βασιλιά: «Νέα μεγάλα, καπετανέοι! Ας δοξάσωμεν την θείαν Πρόνοιαν, ότι επέβλεψε και εις την αμαρτωλόν γην μας. Την στιγμήν αυτήν έφθασεν ο γενναίος της ελευθερίας μας υπέρμαχος και αναγγέλλει ότι εκλέχθη ο βασιλεύς των Ελλήνων. –Και ποίος είναι; Πώς ονομάζεται; –Όθων, ο υιός του φιλέλληνος άνακτος της Βαυαρίας. Νέος είναι. Πλην και η Ελλάς είναι νέα. Νέος, θέλει μάθει την γλώσσαν μας, τα ήθη μας, και θέλει γενεί ο αγαπητός μας μονάρχης. [...] –Ζήτω ο Όθων και το Σύνταγμα! Κάτω οι Καποδίστρια!».¹⁰³

Από τα παραπάνω αποσπάσματα, γίνεται αντιληπτό πως ορισμένοι Έλληνες συγγραφείς (μεταξύ των οποίων, σίγουρα, οι Σούτσοι) εναποθέτουν τις ελπίδες τους για ένα καλύτερο μέλλον στα χέρια του νέου βασιλιά. Για το λόγο αυτό δίνουν την αίσθηση, μέσω ορισμένων σημείων των έργων τους, ότι προσπαθούν να προστατέψουν τον νεαρό Όθωνα από ενδεχόμενα λάθη, στα οποία υπέπεσαν οι προηγούμενοι πολιτικοί, ώστε να επιτύχει το δύσκολο έργο της αναγέννησης της Ελλάδας. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο σπεύδουν να τον συμβουλέψουν και να τον ενημερώσουν για την ελληνική πραγματικότητα και τα προβλήματά της, με σκοπό να γίνει έγκαιρα γνώστης της εγχώριας κατάστασης.¹⁰⁴ Πολλές φορές, μάλιστα, θα του επισημάνουν το

---

¹⁰² Π. Σούτσος, *ό.π.*, 111.

¹⁰³ Α. Σούτσος, *Ο Εξόριστος...*, *ό.π.*, 214-215.

¹⁰⁴ Ο Αλέξανδρος, αντιλαμβανόμενος ότι προσφέρει συμβουλές στον Όθωνα, που, ενδεχομένως, να προσβάλλουν το νέο βασιλιά, θ' αναφέρει στο *Πανόραμα της Ελλάδος*, *ό.π.*, 83: «Βασιλεύ, συγχώρεσε με, αν, αντί επαίνων μόνον, παραινέσεις υποβάλλω εις τον ύψιστόν σου θρόνον».

χρέος και την αποστολή του, που δεν είναι άλλη από την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών, τη συνένωσή τους με το ελληνικό βασίλειο, ώστε, ενωμένη πλέον, η Ελλάδα να φτάσει σ' αντίστοιχα επίπεδα του αρχαιοελληνικού μεγαλείου. Χαρακτηριστικό τέτοιας παραίνεσης είναι το απόσπασμα από τον Λέανδρο, στο οποίο ο συγγραφέας, μέσω του ήρωά του, αναφερόμενος απευθείας στο βασιλιά, θα υποστηρίξει: «Ω βασιλεύ της Ελλάδος! το να πράξωμεν μεγάλα διά μικρών, το να παλεύσωμεν στήθος προς στήθος με τας δεινοπαθείας, με την πενίαν και με το θάνατον, το να ωφεληθώμεν από παν ππαίσμα του εχθρού, από πάσαν πολιτικήν περίπτωσιν της Ευρώπης, και από αυτά τα στοιχεία, τούτον ήτον έργον ημών και το εξεπληρώσαμεν· το να φθάσωμεν όμως εις την προγονικήν ημών δόξαν και δύναμιν διά της συνενώσεως εις εν όλης της Ελληνικής φυλής και διά της αναγεννήσεως των φώτων, το να ωφεληθώμεν από αιώνα έγκυον μεγάλων μελλόντων, και πλήρη μεγάλων εφευρέσεων, τούτο είναι ιδικόν σου έργον».¹⁰⁵

Η ασίγαστη, βέβαια, επιθυμία των δύο αδελφών για συνταγματική διακυβέρνηση του ελληνικού κράτους από τη μια, σε συνδυασμό με την υπέρμετρη αισιοδοξία, που απορρέει από την είδηση του ερχομού του Όθωνα, προκαλούν αίσθηση στον ερευνητή, αλλά και πολλά ερωτηματικά: πώς είναι δυνατόν να προξενούν τα ίδια θετικά συναισθήματα δύο εντελώς αντίθετες πολιτικές προοπτικές, όταν η μία υποσκάπτει την ακεραιότητα και την ολότητα της άλλης; Πώς είναι δυνατόν να υμνείται η δημοκρατία παράλληλα με τη μοναρχία, όπως διαπιστώσαμε στο παραπάνω απόσπασμα από τον *Εξόριστο* (παραπομπή αρ. 104); Ασφαλώς, το γεγονός φαντάζει οξύμωρο, όμως, στο σημείο αυτό αποτυπώνεται ξεκάθαρα η πολιτική τοποθέτηση των αδελφών Σούτσων.

Ο ερχομός του Όθωνα χαιρετήθηκε απ' όλους τους Έλληνες πολιτικούς, ακόμα κι από τους πιο ένθερμους φιλελεύθερους, καθώς θα σήμανε τον τερματισμό των εμφύλιων συγκρούσεων, που βρίσκονταν σε εξέλιξη την εποχή του 1831-1832. Η ιδέα ενός βασιλιά, υπεράνω όλων των κομμάτων και των φατριών, αποτελούσε εγγύηση για την πρόοδο του έθνους, αλλά και τη γενικότερη ομαλότητα στο εσωτερικό, από τη στιγμή που θα συγκρατούσε τις τάσεις και θα εξομάλυνε τις μεταξύ τους αντιθέσεις. Σε

---

¹⁰⁵ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 129.

συνδυασμό, μάλιστα, με την υπόσχεση των Μεγάλων Δυνάμεων ότι ο νέος βασιλιάς θα συγκαλούσε συνέλευση, για να ψηφιστεί σύνταγμα, τα πράγματα, ασφαλώς, απλοποιούνταν. Συνεπώς, οι Σούτσοι, με την έλευση του βασιλιά, ικανοποιούσαν τις φιλελεύθερες τους επιδιώξεις, αντικρίζοντας στο πρόσωπο του Όθωνα τον άνθρωπο που θα έφερνε την αναγέννηση της ελληνικής κοινωνίας σε πολιτικό επίπεδο. Μολονότι δεν πίστευαν ότι η συνταγματική μοναρχία είναι το καλύτερο πολίτευμα, αγωνίζονται με πάθος γι' αυτήν, επειδή τη θεωρούν απαραίτητο μεταβατικό στάδιο προς την τέλεια κοινωνία την οποία οραματίζονται.

Η πολιτική, όμως, θεώρηση των πραγμάτων, την οποία υιοθετούν τα δύο αδέρφια και είναι έκδηλη τόσο στην αρθρογραφία τους στον *Ήλιο* όσο και στις καλλιτεχνικές τους δημιουργίες, τους φέρνει σ' αντίθεση με το δάσκαλό τους Κοραή, που στα 1830, υπό το ευφύες ψευδώνυμο Γ. Πανταζίδης, θα κυκλοφορήσει ένα αντικαποδιστριακό φυλλάδιο με τίτλο *Τι συμφέρει εις την ελευθερωμένην από τους Τούρκους Ελλάδα να πράξη, εις τας παρούσας περιστάσεις, διά να μη δουλωθή εις τους χριστιανούς τουρκίζοντας*. Στο διαλογικό του κείμενο, ο Κοραής, μεταξύ άλλων, θα αναδείξει τ' άκρως δημοκρατικά του φρονήματα, δηλώνοντας κατηγορηματικά πως η μόνη βιώσιμη για την Ελλάδα πολιτική διέξοδος είναι να «μείνη, ως εψηφίσθη καταρχάς, αβασίλευτος, και Πολιτεία αυτόνομος, κυβερνωμένη από Βουλήν αντιπροσώπων εκλεγομένων κατέτος από τον λαόν. Οι Έλληνες χρεωστούν να τελειοποιήσωσι και να κάμωσιν αϊδιον το έως τώρα δι' ανάγκην ονομαζόμενον Προσωρινόν Σύνταγμα, επιδιορθώσαντες αυτού όσα κριθώσι χρείαν έχοντα διορθώσεως, χωρίς να του αγγίξωσι τα κύρια».¹⁰⁶ Πολύ πιο ριζοσπαστικός ο δάσκαλος από τους μαθητές του, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, ενώ η σταθερή και διαυγής πίστη του Κοραή στα δημοκρατικά καθεστώτα υποδηλώνει πως οι Σούτσοι «δεν είχαν διαβάσει επιμελώς το μάθημα τους».

Ο βασικός λόγος, ο οποίος μπορεί να εξηγήσει επαρκώς τη στάση των δύο αδελφών, τόσο ως προς την αντίθεσή τους με τον Κοραή όσο και προς την αντίφαση που υπογραμμίσαμε προηγούμενα (παράλληλη αναγνώριση

---

¹⁰⁶ Γ. Πανταζίδης, *Τι συμφέρει εις την ελευθερωμένην από τους Τούρκους Ελλάδα να πράξη, εις τας παρούσας περιστάσεις, διά να μη δουλωθή εις τους χριστιανούς τουρκίζοντας*, Γαλλία 1830, 19.

δύο εντελώς, διαφορετικών μεταξύ τους πολιτικών αντιλήψεων), είναι το γεγονός ό,τι αναγνωρίζουν στο πρόσωπο του Όθωνα την ενσάρκωση των σαινσιμονικών τους πεποιθήσεων. Η έκδοση στον *Ήλιο* του έργου του Κεφαλλονίτη λόγιου Φραγκίσκου Πυλαρινού, του θεωρούμενου πρώτου Έλληνα σοσιαλιστή, *Πολιτικά Μαθήματα*, αλλά και η ύπαρξη Σαινσιμονικής Εταιρείας στο Ναύπλιο, την οποία συγκρότησαν Έλληνες λόγιοι με τη συνδρομή Γάλλων οπαδών του Σαίν-Σιμόν, έπειτα από τη διάλυση της δικής τους Εταιρείας στο Παρίσι, τον Αύγουστο του 1832 (η εν λόγω Εταιρεία ιδρύθηκε αμέσως μετά το θάνατο του Σαίν-Σιμόν, στα 1825), όπως μας πληροφορεί ο Δ. Βικέλας,¹⁰⁷ δε θα πρέπει ν' άφησαν ανεπηρέαστους τους Σούτσους, οι οποίοι, πιθανότατα, να σχετίστηκαν μ' αυτή την κίνηση. Πολλές είναι, άλλωστε, οι άμεσες ή έμμεσες αναφορές σε πρώιμες σοσιαλιστικές απόψεις, που εντοπίζονται στα μυθιστορήματά τους, οι οποίες αναδεικνύουν τις επιδράσεις των συγγραφέων τους από τις θεωρίες του Γάλλου θεωρητικού.¹⁰⁸

Η πιο ξεκάθαρη αναφορά απ' όλες, κοινή στα δύο έργα, που, ταυτόχρονα, πιστοποιεί την ενσάρκωση των ουτοπικών σοσιαλιστικών τους ιδεών στο πρόσωπο του νεαρού βασιλιά, είναι εκείνη στον όρο κοινωτισμός, με τον οποίο μεταφραζόταν τότε ο όρος *socialisme*. Διαβάζουμε στον *Λεάνδρο*: «Αργολίς! στάδιον ευρύ μεγάλων ενθυμήσεων! Φυγάδες Αιγύπτιοι ναυαγήσαντες παρακατέθεσαν το πάλαι εις την παρθένον σου γην την σποράν του κοινωτισμού· εκυοφόρησας, και την πεφωτισμένην Ευρώπην εγέννησας... Εκ των σπλάγχχνων σου η παλαιά Ελλάς εξήλθεν· εκ των σππλάγχχνων σου και η νέα... Ω ενθυμήσεις πρόσφατοι, πλην ωραίοι και μεγάλοι».¹⁰⁹

Παρόμοια είναι η διατύπωση στον *Εξόριστο*: «Επέρασεν (ενν. κάποιος χωρικός) ύστερον από την δενδρόφυτον Τίρυνθα, και ύστερον από τους Αποβάθμους, όπου το πάλαι απέβη ο Δαναός, φέρων εις την Ελλάδα τα πρώτα σπέρματα του κοινωτισμού, και όπου, κατά τα 1833, έμελλε ν' αποβή

---

¹⁰⁷ G. D' Eichthal, *Η Ελλάς του 1833-1835. Μετάφρασις βασικού κειμένου Δ. Βικέλα*, Εισαγωγή, σχόλια, μετάφραση Γ. Τ. Μίρκου, Αθήνα 1968, 26.

¹⁰⁸ Για τις σαινσιμονικές απόψεις των δύο αδελφών, βλ. Ν. Βαγενάς, «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων», στο *Από τον Λεάνδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες...*, ό.π., 43-58· αναδημοσιεύεται στην έκδοση του *Εξόριστου* από τη «Νεφέλη», ό.π., 9-40.

¹⁰⁹ Π. Σούτσος, ό.π., 126.

νέος Δαναός, ο βασιλεύς της Ελλάδος».¹¹⁰ Ο Ν. Βαγενάς, σχολιάζοντας τον παραλληλισμό του Όθωνα με τον Δαναό βασιλιά, θα υποστηρίξει ότι η παρομοίωση αυτή υπαγορεύεται από το πρότυπο του Σαίν-Σιμόν και πιο συγκεκριμένα «από τα δεδομένα της κοινωνικής θεωρίας του, που έβλεπε την ανάπτυξη της γεωργίας ως μία από τις βασικές οδούς προς την κοινωνική τελειοποίηση, αλλά και από τη συνήθεια των συγκριτικών του αναδρομών στην αρχαιότητα. Οι Σούτσοι πίστευαν ότι ο Όθων και η Αντιβασιλεία με τις πρώτες τους ενέργειες, που περιλάμβαναν και μέτρα για την ανάπτυξη της γεωργίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου, ικανοποιούσαν ή επρόκειτο να ικανοποιήσουν τις προϋποθέσεις του μεταβατικού σταδίου, και ως εκ τούτου θα απέβαιναν για τη μελλοντική σοσιαλιστική Ελλάδα ό,τι ο Δαναός για την Ευρώπη του Διαφωτισμού».¹¹¹

Για το λόγο αυτό, οι Σούτσοι χαιρετίζουν μ' ενθουσιασμό την έλευση του Όθωνα και των Βαυαρών, δίχως να θεωρούν ότι αντιβαίνουν τις συνταγματικές τους πεποιθήσεις. Διάκεινται ευμενώς απέναντί τους, ενώ δικαιολογούν, πολλές φορές, τις περιορισμένες τους προσπάθειες αναδιοργάνωσης της κοινωνίας, καθώς τα εμπόδια είναι πολλά και τα έχουν στήσει άλλοι, πριν απ' αυτούς. Το απόσπασμα από τον *Λέανδρο* είναι διαφωτιστικό: «Εις μάτην ο Βασιλεύς της Ελλάδος, υγιούς νοός και καρδίας, όχι ως βασιλεύς, αλλ' ως πρώτος πολίτης της Ελλάδος ζη χωρίς πομπάς και αυλάς· εις μάτην οι Αντιβασιλεύοντες, ουδαμώς εξυβρισταί ανθρώπων, μισούσι την ραδιουργίαν, και ζητούσι να παρεισάξωσι την ευθύτητα».¹¹² Αν αναλογιστούμε, βέβαια, τις μηχανοραφίες του Armandsparg και του Eideck, λίγα χρόνια αργότερα, η ευθύτητα, που προσπαθούν να «παρεισάξωσι» οι Αντιβασιλείς, μάλλον, κρίνεται αμφιβόλου ποιότητας!

Ποιοι είναι, όμως, εκείνοι οι οποίοι ευθύνονται, κατά τους Σούτσους, για τα δεινά που υποφέρει η ελληνική κοινωνία; Αν η Αντιβασιλεία κι ο Όθων δε βαρύνονται με πολιτικές ευθύνες, τότε ποιος θα πρέπει να τις αναλάβει; Η απάντηση για τα δύο αδέλφια, και κυρίως για τον Αλέξανδρο, είναι ξεκάθαρη και διατυπώνεται ευθαρσώς στον *Εξόριστο*: είναι ο Ι. Καποδίστριας και οι

---

¹¹⁰ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 66.

¹¹¹ Ν. Βαγενάς, «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων», στο *Από τον Λέανδρο...*, *ό.π.*, 48.

¹¹² Π. Σούτσος, *ό.π.*, 116.

πολιτικοί ακόλουθοί του. Ανεξάρτητα αν το έργο γράφτηκε για να σπιλώσει τον Κυβερνήτη, το περιβάλλον του ή τη μνήμη του,¹¹³ ή για να εκφράσει το αίτημα μιας ιδεώδους -πραγματοποιήσιμης κατά τον Σούτσο- κοινωνικής ελευθερίας, το πρώτο αποφασιστικό βήμα προς την οποία εμπόδιζε η πολιτική του Καποδίστρια,¹¹⁴ ο συγγραφέας καταφέρεται εναντίον της πολιτικής του, η οποία κατέστησε την ελληνική κοινωνία ανελεύθερη. Ο Παναγιώτης, έχοντας θέσει ως στόχο του να μην προσωποποιήσει, όπως προαναφέρθηκε, την κριτική του, αναδεικνύει ως κύριους υπεύθυνους της τραγικής κατάστασης, στην οποία έχει περιέλθει το ελληνικό κράτος, τους πολιτικούς γενικότερα.

Η άθλια εικόνα των Ελλήνων πολιτικών (τουλάχιστον όσοι είναι υπέρμαχοι των απολυταρχικών καθεστώτων) παρουσιάζεται στα δύο έργα με τρόπο κατηγορηματικό. Χαρακτηριστικό της αντιπάθειας, που τρέφει ο Λέανδρος γι' αυτούς, είναι ο συλλογισμός που κάνει, όταν προσκαλείται να παρευρεθεί στο σπίτι ενός απ' αυτούς: «Δάκνω τα χείλη μου· εγώ εις οίκον πολιτικού!...».¹¹⁵ Πέρα από την ειρωνεία, ο λόγος του ήρωα θα γίνει αυστηρότερος, αντικρίζοντας την διαφθορά, που είναι κυρίαρχη στην ελληνική κοινωνία: «ο σημερινός πολιτικός μας! ω το αστεϊόν! ω το περίεργον ον ο διπλωμάτης ούτος! Φρονών τα κάκιστα περί όλων, δεν κακολογεί κανένα· υπέρ εαυτού μοχθών, ζητεί να παραστήση, ότι ως λύχνος φωτίζων άλλους, καταναλίσκεται· έμβλημα ψεύδους, παρουσιάζεται ως άκακον παιδίον· κυβοπαίκτης της πατρίδος, παρίσταται νέος Φωκίων· διαιρών τον κόσμον του εις πλαστουργήματα και πλαστουργούς, εκείνα μεν ζητεί να υποδουλώση, εις τούτους δε να υποδουλωθεί».¹¹⁶

Παρόμοιος θα είναι ο τρόπος με τον οποίο ο Αλέξανδρος θα καταγγείλει, στον *Εξόριστο*, τη συμπεριφορά των πολιτικών και κρατικών αξιωματούχων της ελληνικής κοινωνίας. Αφού πρώτα τους χαρακτηρίσει κηφήνες, που καρπώνονται τον πλούτο των ελληνικών πόλεων με απόλυτη ελευθερία,¹¹⁷ θα τους αποκαλέσει, γεμάτος αγανάκτηση, «πολιτικούς

---

¹¹³ Λ. Δρούλια, *ό.π.*, 44.

¹¹⁴ Ν. Βαγενάς, *ό.π.*, 50.

¹¹⁵ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 117.

¹¹⁶ *Ό.π.*, 116.

¹¹⁷ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 127.

αγύρτες»,¹¹⁸ οι πράξεις των οποίων μόνο οργή μπορούν να προκαλέσουν. Έπειτα από το θάνατο του Κυβερνήτη, αποκαλύπτεται σ' όλο της το μεγαλείο η φαιδρότητα, που τους χαρακτηρίζει, καθώς, λησμονώντας τάχιστα τον προηγούμενο πολιτικό άρχοντα, καταφεύγουν, για να μη χάσουν τις απαραίτητες δοσοληψίες με την εξουσία, στην αναγνώριση του νέου: «Εις τας παραμονάς πάσης κυβερνητικής αλλαγής παριστώνται πίθηκοι πολιτικοί τόσον ααστείως σοβαροί, τόσον παιγνιωδώς σπουδαίοι, ώστε πρέπει τις να κρατή τα πλευρά του γελών». ¹¹⁹ Παράλληλα, θα τους καταγγείλει ως δειλούς, σε λόγια και σε πράξεις, των οποίων «το ερμαφρόδιτον πρόσωπον εκφράζει ευτελή ουδετερότητα και η φωνήν των δεν έχει ήχον· λαθραία κι αμφίβολα τα βήματά των». ¹²⁰ Οι επάλληλες και αμείλικτες επιθέσεις εναντίον των πολιτικών θα κορυφωθούν με μία αποστροφή του συγγραφέα, η οποία καταδεικνύει το μέγεθος της ανειρήνευτης διαμάχης του Σούτσου με τους εκπροσώπους της απολυταρχίας: «Γελοίοι εν γένει όλης της οικουμένης οι πολιτικοί, γελοιώτεροι ασυγκρίτως οι της Ελλάδος!». ¹²¹

Τα δύο αδέρφια, μολοντί είχαν διαφορετική οπτική από τον Κοραή ως προς το καταλληλότερο για την Ελλάδα πολίτευμα, στο θέμα της αποτίμησης των πολιτικών εκπροσώπων της εποχής, που σχετίζονταν με την πολιτική του Καποδίστρια, εμφανίζονται να συμφωνούν με τις απόψεις του δασκάλου τους. Πράγματι, ο «γέρος των Παρισίων» θα καταδικάσει τους κόλακες πολιτικούς, που παρασιτούσαν πλάι στον Κυβερνήτη, καταλογίζοντας σ' αυτούς τη μεγαλύτερη ευθύνη για τα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας, υπαινισσόμενος, παράλληλα, τα σημαντικότερα λάθη της πολιτικής του Καποδίστρια, δίχως, όμως, να αμφιβάλλει για την τιμιότητά του: «Τίμιο τον ομολογώ κ' εγώ (ενν. τον Καποδίστρια), άνθρωπον όμως, και άνθρωπον περικυκλωμένον από πολλά κολακικά ανδράποδα, οποία ίσχυσαν να μεθύσωσιν αυτόν τον μέγαν Ναπολέοντα, και να τον τυφλώσωσιν, ως εμέθυσε κ' ετύφλωσεν ο πολυμήχανος Οδυσσεύς τον τρομερόν Κύκλωπα...». ¹²² Οι συμβολισμοί του Κοραή υποδηλώνουν, απαραγνώριστα, τη θέση του: οι πολιτικοί τέτοιου είδους είναι ικανοί για το χειρότερο κακό και

---

¹¹⁸ *Ο.π.*, 133.

¹¹⁹ *Ο.π.*, 134.

¹²⁰ *Ο.π.*, 134.

¹²¹ *Ο.π.*, 135.

¹²² Γ. Πανταζίδης, *ό.π.*, 13.

για το λόγο αυτό κρίνονται ως οι πιο επικίνδυνοι για την ευημερία της κοινωνίας.

Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί πως η πολεμική εναντίον των πολιτικών προσώπων της εποχής, που αναδεικνύεται στα μυθιστορήματα των Σούτσων, εναρμονίζεται πλήρως με τις επιθέσεις, στις οποίες προχωρά ο *Ήλιος* δύο χρόνια νωρίτερα, στα 1833, εναντίον των υπουργών της Αντιβασιλείας. Ίσως, μάλιστα, στην αντίληψη των δύο συγγραφέων οι έννοιες «πολιτικός» και «υπουργός» να ταυτίζονται. Στην αρθρογραφία της εφημερίδας, οι ευθύνες για όλα τα λάθη, τις παραλείψεις, τις καθυστερήσεις στην επίλυση προβλημάτων ή τους κινδύνους, που απειλούν το νεοσύστατο βασίλειο, αποδίδονται στους υπουργούς κι όχι στους Βαυαρούς. Αντίθετα, κάθε θετικό μέτρο έρχεται ως απόρροια της ορθής πολιτικής που εφαρμόζει η Αντιβασιλεία. Για την Φουρναράκη, στο σημείο αυτό εντοπίζεται η βασική θέση του *Ήλιου*: «οι υπουργοί δεν έχουν ούτε την ικανότητα ούτε τη διάθεση να εφαρμόσουν τις πολιτικές αρχές της Αντιβασιλείας, που ο *Ήλιος* θεωρεί φιλελεύθερες και ορθές. Βολεμένοι στο σίγουρο και υψηλό μισθό τους, αδιαφορούν για τα ζωτικά εθνικά ζητήματα και δεν είναι σε θέση να παρουσιάσουν τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα να αποξενώνουν την Αντιβασιλεία και τον Όθωνα από το έθνος».¹²³ Αυτός είναι κι ο βασικός λόγος, που επιθυμούσαν οι Σούτσοι να επικρίνουν τους υπουργούς, ώστε να εξασφαλίζεται η εύρυθμη λειτουργία της συνταγματικής μοναρχίας.

Ο έτερος πολιτικός στόχος του *Ήλιου* και, παράλληλα, ο πρωταρχικός του μυθιστορήματος του Αλέξανδρου υπήρξε ο Καποδίστριας. Η κριτική της πολιτικής, που ακολούθησε ο Κυβερνήτης, καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης του *Εξόριστου*, ενώ δεν παραλείπονται ούτε οι εμπαιθείς χαρακτηρισμοί προς το πρόσωπό του. «Εις τους Τούρκους καλύτερα ζη κανείς παρά εις την Καποδιστριακήν Ελλάδα μας...»,¹²⁴ θα αναφωνήσει ο ανώνυμος ήρωας του μυθιστορήματος, ενώ συχνά χαρακτηρίζει το πολίτευμα που εγκαθίδρυσε ο Κερκυραίος ως «τυραννία».¹²⁵ Δίχως να διστάσει, ο συγγραφέας θα προβεί σε παραλληλισμό του Κυβερνήτη με τον Ξέρξη,

---

¹²³ Ε. Φουρναράκη, *ό.π.*, κα'.

¹²⁴ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 51-52.

¹²⁵ *Ό.π.*, 62.

δηλώνοντας, ξεκάθαρα, το μέγεθος της ανειρήνευτης σχέσης που έχουν ορισμένοι Έλληνες (κυρίως συνταγματικοί) μαζί του: «όπως ο βάρβαρος Ξέρξης εις την πυρπόλησιν των Αθηνών είδε την αματάθετον των Ελλήνων γνώμην να μην υποδουλωθώσιν εις τον ζυγόν του, ομοίως κι ο Καποδίστριας είδεν εις την πυρκαϊάν του Πόρου τον αδούλωτο χαρακτήρα του ελληνικού έθνους». ¹²⁶ Μάλιστα, ο «διακαής της ελευθερίας έρωσ, αυτός, όστις το πάλαι ωδήγησε τους προγόνους ημών εις το μηδενικόν πόλεμον, όστις προ δέκα ετών εχειραγώγησεν ημάς αυτούς εις το υπέρ ανεξαρτησίαν αγώνα, όστις και σήμεραν κινεί τας καρδίας ημών κατά σου με παλμούς μαγικής ελπίδος.» ¹²⁷

Ο Σούτσος θα σκληρύνει ακόμα περισσότερο την κριτική του απέναντι στο πρόσωπο του κυβερνήτη, μ' αλλεπάλληλες αναφορές στην έλλειψη ελευθερίας των σύγχρονων Ελλήνων, εξαιτίας των πολιτικών επιλογών του. Θα φτάσει στο σημείο να υποστηρίξει ότι «ήλθεν εις την Ελλάδα ο Ιωάννης Καποδίστριας κι εις τον εμφανισμόν του αρκτώου διπλωμάτου έφυγεν από την Ελλάδα η Ελευθερία». ¹²⁸ Ασφαλώς, ο εξανδραποδισμός των Ελλήνων από την πολιτική του Καποδίστρια στα 1831, φαντάζει σοβαρή επίθεση, καθώς δεν έχουν περάσει παρά λίγοι μήνες από την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους, ενώ οι εμπειρίες από την Επανάσταση (και τον Αγώνα εναντίον των «τυράννων» Τούρκων) είναι νωπές και πρόσφατες.

Η εμμονή στην κριτική του Καποδίστρια, στα 1835, προκαλεί εντύπωση στον αναγνώστη, ιδιαίτερα αν αναλογιστεί ό,τι το θέμα δεν είναι πια επίκαιρο, αν όχι και ξεπερασμένο. Παρόλο που η δολοφονία του Κυβερνήτη πραγματοποιείται στις 27 Σεπτεμβρίου του '31, τόσο η αρθρογραφία του *Ήλιου*, δύο χρόνια αργότερα, όσο και το μυθιστόρημα του Αλέξανδρου, που εκδίδεται τέσσερα χρόνια περίπου μετά απ' αυτή, συνεχίζουν να έχουν υπό το στόχαστρό τους την πολιτική του Κερκυραίου διπλωμάτη. Η οξεία αντικαποδιστριακή πολεμική σίγουρα θα μπορούσε να ερμηνευτεί υπό το πρίσμα των σαινσιμονικών απόψεων του συγγραφέα. Οι συνταγματικές και φιλελεύθερες απόψεις του Σούτσου, σίγουρα, προσέκρουαν στις συντηρητικές ιδέες του Καποδίστρια, οι οποίες επουδενί δεν οδηγούσαν στην ψήφιση και θέσπιση Συντάγματος. Ο Ν. Βαγενάς, προσπαθώντας να ερμηνεύσει το

---

¹²⁶ *Ο.π.*, 70.

¹²⁷ *Ο.π.*, 103.

¹²⁸ *Ο.π.*, 128.

ανεξήγητο για τα δεδομένα της εποχής μέγεθος του πολιτικού πάθους του *Εξόριστου*, θα υποστηρίξει πως «πρόκειται για το πάθος που δεν απορρέει από την αποστροφή προς το πρόσωπο του κυβερνήτη αλλά από έναν ουτοπικό πόθο του απόλυτο»,¹²⁹ εντάσσοντάς το, μ' αυτό τον τρόπο, στις επιδράσεις από τη θεωρία του Γάλλου ουτοπικού σοσιαλιστή.

Η επίμονη, όμως, του Σούτσου δεν καλύπτεται πλήρως απ' αυτή την άποψη, υπό την έννοια ότι συνεχίζει να παραμένει ανερμήνευτη, λόγω της μεγάλης χρονικής απόστασης που χωρίζει την έμπρακτη πολιτική έκφραση του Καποδίστρια από την κυκλοφορία της εφημερίδας ή του *Εξόριστου*. Ασφαλώς, οι σαινσιμονικές απόψεις του συγγραφέα είναι καταλυτικής σημασίας, για να κατανοήσουμε καλύτερα το πολιτικό όραμα του συγγραφέα, ίσως, όμως, τα αίτια της πολεμικής του Σούτσου να εδράζονται σε μία προσπάθεια προφύλαξης και προστασίας του Όθωνα, με απώτερο σκοπό να αποφύγει στο μέλλον παρόμοιες πολιτικές πρακτικές. Αναφερθήκαμε και προηγούμενα στην υιοθέτηση εφάμιλλων τακτικών από τους Έλληνες λόγιους την εποχή αυτή, προκειμένου να συμβουλέψουν το νεαρό βασιλιά για τις μετέπειτα πολιτικές του επιλογές, κυρίως όσον αφορά στο πεδίο της εσωτερικής ανασυγκρότησης.

Παράλληλα, πίσω από τους συνεχείς μύδρους εναντίον της πολιτικής του κυβερνήτη, φαίνεται να επικρίνονται και οι απολογητές της, οι οποίοι θα επανδρώσουν, εν πολλοίς, μετά τη δολοφονία του, το ρωσικό κόμμα. Η Ε. Φουρναράκη, έχοντας επισημάνει, μέσα από τα άρθρα του *Ήλιου*, τη συμπάθεια των Σούτσων προς το γαλλικό κόμμα, το λεγόμενο «συνταγματικό», θα υποστηρίξει ότι: «στο πρόσωπο του Καποδίστρια στιγματίζεται το καποδιστριακό κόμμα του 1833 και μάλιστα μ' ένα πιο εύσχημο τρόπο, αφού η κριτική του παρελθόντος είναι πιο ανεκτή. Η στάση όμως αυτή απλουστεύει τα επιχειρήματα και οξύνει την πολεμική: αφού ο Καποδίστριας προκάλεσε τόσες συμφορές για το έθνος, σύμφωνα με το πνεύμα του *Ήλιου*, είναι επόμενο ότι και οι οπαδοί του απειλούν με τους ίδιους κινδύνους».¹³⁰

Πράγματι, ο Σούτσος, αντιλαμβανόμενος το φιλορωσισμό του κυβερνήτη, θα τον υπαινιχθεί και στον *Εξόριστο*, σε μία σκηνή διάστικτη σε

---

¹²⁹ Ν. Βαγενάς, *ό.π.*, 50.

¹³⁰ Ε. Φουρναράκη, *ό.π.*, κ'.

αυτοβιογραφικά στοιχεία. Ο Φαναριώτης λόγιος θα βρει την ευκαιρία να αντιπαρατεθεί πολιτικά μαζί του, όταν ο ανώνυμος ήρωάς του, οδηγούμενος σιδηροδέσμιος μπροστά του, θα εκφράσει τις ευρύτερα κοινωνικές και πολιτικές ιδέες του, αντιπαραβάλλοντάς τες μ' εκείνες του Κερκυραίου πολιτικού. Σε μία αποστροφή του προς τον ήρωα, ο Καποδίστριας θα αναφέρει χαρακτηριστικά: «δεν είσθε σεις οι αυτουργοί των ταραχών τούτων. Η Αγγλία και η Γαλλία μυστηριωδώς σας υποκινούν, ζητούσαι να μ' εξελέγξωσι ως κυβερνήτην μισούμενον παρά του έθνους, και να με απομακρύνωσιν από την γη αυτήν», υπαινισσόμενος, από τη μια πλευρά, τη συμπίρευσή του με τους Ρώσους, καταδικάζοντας, από την άλλη, τις συνταγματικές και φιλελεύθερες απόψεις των Άγγλων και των Γάλλων.

Οι προοδευτικές ιδέες του Εξόριστου (αλλά και του συγγραφέα του) διαφαίνονται ξεκάθαρα στα λόγια του ίδιου του Καποδίστρια, ο οποίος εμφανίζεται να πρεσβεύει ένα πολίτευμα λιγότερο προοδευτικό, σχεδόν αυταρχικό, για την εγκαθίδρυση του οποίου αναχαιτίζει όλες τις συνταγματικές προσπάθειες: «Αυτάς τας ανατρεπτικές των κοινωνιών αρχάς, αυτές τας γαλλικές ονειροπολήσεις, τας οποίας σεις οι δογματισταί εισάγετε εις την Ελλάδα, τας ωπισθοδρόμησα εγώ αυτός (ενν. ο Καποδίστριας) εις την Ευρώπην... Δεν θέλω σήμερον καταισχύνει τας λευκάς τρίχας της κεφαλής μου, παραδεχόμενος σύστημα, το οποίον κατεπολέμησα τριάκοντα ολόκληρα έτη».¹³¹ Η πρόθεση του Σούτσου είναι ξεκάθαρη: προσπαθεί να αναδείξει με σαφήνεια τη συντηρητική τοποθέτηση του κυβερνήτη, ώστε αφενός να δικαιολογήσει το μένος του προς τον Καποδίστρια (όντας ο ίδιος συνταγματικός), αφετέρου να υπερασπιστεί το δικό του κοινωνικό όραμα στους αναγνώστες του.

Αυτές, όμως, οι «γαλλικές ονειροπολήσεις» των συνταγματικών, στις οποίες αναφέρεται ο Καποδίστριας, αποτελούν το πολιτικό πρότυπο και του Κοραή. Για μία ακόμη φορά οι απόψεις δάσκαλου και μαθητή συγκλίνουν. Ο Χιώτης λόγιος δε θα διστάσει να ομολογήσει την προσωπική του γνώμη, ότι δηλαδή στα 1830 *η παρούσα της Ελλάδος κατάσταση είναι ελεεινή*,¹³² ενώ θα υποδείξει τη γαλλική βοήθεια, ως τη μόνη και ικανή λύση στα πολλά, συσσωρευμένα προβλήματα, τα οποία γέννησε η κερκυραϊκή διακυβέρνηση:

---

¹³¹ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 101.

¹³² Γ. Πανταζίδης, *ό.π.*, 1.

«Η Ελλάς ζητεί οδυρομένη θεραπείαν των πληγών της από τους φιλέλληνας Γάλλους. Χρεωστούν όμως οι γενναίοι Γάλλοι, πριν επιχειρήσωσι την θεραπείαν, να ερευνήσωσιν ακριβώς τας πληγάς της, ζητούντες να τας μάθωσιν από άνθρωπον απόστολον ελευθέρας Ελληνικής Βουλής, και από ελευθέρας Ελληνικής εφημερίδας. Χωρίς την ακριβή ταύτη έρευναν, κινδυνεύουν αντί θεραπείας ν' αυξήσωσι την αρρωστίαν της νοσούσης Ελλάδος».¹³³ Η περιφρόνηση της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά και γενικότερα των δημοκρατικών ελευθεριών, που υπαγορεύει η πολιτική αντίληψη του Κερκυραίου, θα τον φέρει σε ρήξη με τον Κοραή, ο οποίος θα ζητήσει, απ' τη μια μεριά, την άμεση παραίτηση του κυβερνήτη, για να λάβει (ενν. ο Καποδίστριας) *ευτυχή αφορμήν να αποδείξη, ότι όσα άτοπα και δεσποτικά εσυνέβησαν εις την παρελθούσαν του κυβέρνησιν δεν ήσαν έργα ιδικά του, αλλά τον περικύκλω του ανδραπόδων*,¹³⁴ ενώ, απ' την άλλη, αναφερόμενος στην ενδεχόμενη επανεκλογή του, επιθυμεί να γίνει μέσω λαϊκών αρχαιρεσιών, από τις οποίες θα προκύψει νέα Βουλή, η οποία θα έχει αυξημένες υποχρεώσεις και περισσότερη εξουσία, απ' ό,τι είχε πρότινος, και με την προϋπόθεση ότι ο Καποδίστριας θα στραφεί προς τις συνταγματικές αξίες: «Επειδή μέλλει να θερισθή η παρούσα άλαλος και άβουλος αγέλη (ενν. η Βουλή), και να συγκροτηθή εις τόπον αυτής νέα άλλη έχουσαν νουν και γλώσσαν Βουλή, εις ταύτην, ή μάλλον εις τας μελλούσας να την εκλέξωσιν αρχαιρεσίας, ανήκει και του νέου προέδρου ή κυβερνήτου εκλογή».¹³⁵

Κορυφώνοντας την επίθεσή του, ο Σούτσος, δια στόματος του κεντρικού του ήρωα, θα απαριθμήσει ένα προς ένα τα λάθη της Κυβέρνησης, αλλά και τους λόγους, για τους οποίους κάποιοι Έλληνες (για τον ίδιο δυστυχώς όχι όλοι) εναντιώνονται στην πολιτική του: «Μας κατέστησας είλωτας και ζητείς να σιωπώμεν; Την ελευθέραν Βουλήν μας μετεμόρφωσας εις δούλην Γερουσίαν, εις πόρνην αισχράν, υπείκουσαν εις τας θελήσεις σου. Τα Δικαστήρια, αι ιεραί αυταί παρακαταθήκαι της τιμής και της ζωής των πολιτών, έγινον όργανα εκδικήσεών σου ατομικών. Από τα σχολεία μας εξωστρακίσθησαν οι Πλάτωνες και Αριστοτέλεις. Αι πόλεις μας όλοι κατήντησαν θέατρα καταδιωγμών, και εις αυτάς αστυνόμοι και διοικηταί,

---

¹³³ Ο.π., 1-2.

¹³⁴ Ο.π., 18.

¹³⁵ Ο.π., 18.

έκτακτοι και τακτικοί σύμβουλοι σου καταστρώνουσι προγραφικούς πίνακας. Το Ναύπλιον αυτό κατέστη δεσμωτήριον, όπου θρηνεί ματαίως, η αθωότης. Ζητούμεν το εσπέρας, δια ν' αναπνεύσωμεν ολίγον, να εξέλθωμεν από τα τείχη του Ναυπλίου; Υπεράνω της κεφαλής ημών στενάζει δέσμιος ο λευκογένειος μεγαλομάρτυρ της Σπάρτης. Η κατάσταση, εις την οποία μας έφερες, είναι άξια της επιβλέψεως του Θεού... ».¹³⁶

Πρέπει, όμως, να γίνει σαφές ότι απέναντι στο πρόσωπο του κυβερνήτη ο Σούτσος υιοθετεί την αυστηρή κριτική και σπανιότατα την ειρωνική ή σατιρική διάθεση, που θα ακολουθήσει στις περιγραφές των υπόλοιπων πολιτικών ανδρών. Αναγνωρίζοντάς τον ως πολιτικό αντίπαλο, επιλέγει να ξεδιπλώσει τα επιχειρήματά του (κάνοντας, παράλληλα, δριμύτατη κριτική), απ' ό,τι να τον σατιρίσει, αντιλαμβανόμενος πως, αν κατέφευγε στη γελοιοποίηση, ενδεχομένως να μη γινόταν πειστικός στους αναγνώστες του ή να κατηγορείτο για προσωπική εμπάθεια απέναντι στον Κερκυραίο. Για το λόγο αυτό, και γιατί επιχειρεί (μη το ξεχνάμε) να γράψει ιστορία, αφιερώνει πάνω από δύο σελίδες στην ανάλυση του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς του Καποδίστρια, σελίδες επαινετικές κι επικριτικές ταυτόχρονα, επιδιώκοντας να φανεί χωρίς προκατάληψη.

Στην αρχή θα κάνει λόγο για τα προτερήματά του: «Ο ανήρ ούτος, υψηλής διανοίας και σπανίων προτερημάτων, υπήρξεν αναμφισβητήτως ανώτερος όλων των ξένων, όσους είδεν η Ελλάς εις το στάδιον της επαναστάσεως της. Έλλην το γένος, είχεν εκείνον τον σφοδρόν της ψυχής οργανισμόν και τον ακοίμητον εκείνον νουν, όστις διακρίνει τον Έλληνα».¹³⁷ Στη συνέχεια, όμως, θα προβεί στην παρουσίαση των αρνητικών του χαρακτηριστικών: «Μετά τούτου, ζήσας πολύ χρόνον εις μονοκρατορίαν, παρεδέχθη ως υγιείς παλλάς σαθράς αρχάς πολιτικής κι ανεπαισθήτως ενεδύθη φυσιογνωμίαν δεσπότη»,¹³⁸ για να καταλήξει στο αμφίσημο συμπέρασμα ό,τι ο Καποδίστριας, αν και ήταν: «Άθλιος νομοθέτης, αθλιώτερος έτι περί τα διοικητικά και οικονομικά, υπήρξεν αναντιρρήτως ο επιδεξιώτερος της Ευρώπης διπλωμάτης».¹³⁹

---

¹³⁶ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 104.

¹³⁷ *Ο.π.*, 180.

¹³⁸ *Ο.π.*, 181.

¹³⁹ *Ο.π.*, 182.

Στο σημείο, όμως, αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ο σαφέστατος υπαινιγμός του Σούτσου. Φαναριώτης ο ίδιος, δε θα χάσει την ευκαιρία να καυτηριάσει την ανατροφή, την αγωγή και τα ήθη των Επτανησίων. Κάνοντας λόγο για τα αίτια της μεταστροφής του Καποδίστρια, από ένα προοδευτικό πολιτικό άνδρα σ' ένα δεσποτικό κι αυταρχικό τύραννο, θα αναφερθεί στις πολιτικές αξίες που κυριαρχούσαν στα Επτάνησα εκείνη την εποχή: «Ανατραφείς όμως εις βενετικά ήθη κι εις ιταλικάς σχολάς εκπαιδευθείς, δεν έλαβεν ούτε το ύψος εκείνο των αισθημάτων, το χαρακτηρίζον τους μεγάλους άνδρας, ούτε την προς την ανθρωπότητα συμπάθειαν, την οποίαν και γηράσκοντες δεν αποβάλλουσιν οι αληθώς ενάρετοι»,¹⁴⁰ ενώ λίγο παρακάτω: «Η τοιαύτη ανατροφή και συμβίωσις διέστρεψε το ευγενές της φύσεώς του, και ιδού πόθεν αι τόσαι αντίθεται κακία και αρεταί, τας οποίας παραδόξως συνήνωσε».¹⁴¹ Είναι σαφές ότι ο Σούτσος καταδικάζει «το βίο και την πολιτεία» των Επτανησίων, ενώ δεν είναι δύσκολη η ταύτιση των μεγάλων ανδρών του αποσπάσματος με τους Φαναριώτες. Στην ουσία, δηλαδή, ο συγγραφέας εντοπίζει τους λόγους της πολιτικής φθοράς του Καποδίστρια στην επτανησιακή ανατροφή που έλαβε, εξαπολύοντας, ταυτόχρονα, το διακριτικό αλλά καυστικό του βόλι στη «μάχη» ανάμεσα στις σχολές της Αθήνας και των Επτανήσων.

Απ' την άλλη μεριά, την άποψη του Σούτσου για τους Επτανήσιους δε φαίνεται να συμερίζεται ο Πιτζιπίος, ο οποίος, δίχως να αντιλαμβάνεται εαυτόν μέλος της μιας ή της άλλης σχολής, θα παρουσιάσει στην *Ορφανή* μία τελείως διαφορετική εικόνα από εκείνη που παρατηρείται στον *Εξόριστο*. Ο συγγραφέας, επιχειρώντας να αναδείξει τους λόγους, για τους οποίους ο βασικός πρωταγωνιστής του έργου επιθυμεί να διηγηθεί τις περιπέτειες του σε μία παρέα επτανησιακής καταγωγής, θ' αναφερθεί στα ευγενή χαρακτηριστικά, που διέπουν τους Επτανήσιους: «ο ηρωικός και ελεύθερος τρόπος του Κεφαλλήνος Γερασίμου, η οξύνοια και ευγλωπτία του Κερκυραίου Κόμητος, και ο χαρίεις και εράσμιος χαρακτήρ των Ζακυνθίων, υπεχρέωσαν τον Αλέξανδρον εις την διήγησιν των συμβάντων του»,¹⁴² ενώ, κορυφώνοντας την επιδοκιμασία του για τα επιτεύγματα των Επτανήσων, θα σημειώσει ότι:

---

¹⁴⁰ *Ο.π.*, 180-181.

¹⁴¹ *Ο.π.*, 181.

¹⁴² *Ι. Πιτζιπίος, ό.π.*, 229.

«η ωραιότης της φύσεως των Ιονίων νήσων, τα αριστουργήματα της τέχνης, οι δημόσιοι περίπατοι των κατοίκων, η συρροή τόσων ξένων, αι ευθυμιαί του λαού, τα κάλλη και αι χάριτες των νεανίδων, και οι νυκτερινοί κώμοι των νέων ήθελον παρασύρειν οποιονδήποτε άλλον εις το να νομίση ότι ηρπάγη εις τας νήσους των μακάρων».¹⁴³ Ασφαλώς, η αντίληψη περί επτανησιακής ανατροφής δεν αποτελεί τη μόνη πολιτική (και κοινωνική) διαφοροποίηση μεταξύ των δύο συγγραφέων, όπως θ' αναδειχθεί και στη συνέχεια.

Για να σχηματίσουμε, όμως, μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα της πολιτικής διάστασης των μυθιστορημάτων των Σούτσων, θα πρέπει να αναφερθούμε και στην καταδίκη, έκδηλη μέσα στα δύο έργα, της στάσης ορισμένων Ελλήνων, οι οποίοι, αν και δεν αποδέχονται τους χειρισμούς των κρατούντων, εντούτοις δεν προβαίνουν σε κάποια ενέργεια, ώστε να συνδράμουν στην επίλυση των προβλημάτων. Είναι χαρακτηριστική η μελαγχολία και η οργή, που αισθάνεται ο Λεάνδρος, όταν συνειδητοποιεί την απαθή συμπεριφορά ορισμένων συμπατριωτών του: «Άνδρα κι όχι ανδράριον επιθυμώ τον κοινωνικόν άνθρωπον, και μελαγχολία βαθυτάτη με κυριεύει, όταν βλέπω πανταχού ενέδρας, ψεύδη, κολακείας και τύφους· μισώ τότε τους ανθρώπους, τους μεν ως κακούργους, τους δε ως μη καταδιώκοντας την κακουργίαν».¹⁴⁴ Παρόμοια θα είναι και η στάση του αδελφού του. Ο Αλέξανδρος, μ' ακόμα πιο emphaticό τρόπο, θα καταγγείλει τους αδρανείς και πειθήνιους Έλληνες, οι οποίοι παραμένουν άπραγοι, φοβούμενοι τον κυβερνήτη, ενώ θα 'πρεπε να ξεσηκωθούν εναντίον των άστοχων και καταστροφικών, για την ελληνική κοινωνία, επιλογών του.

Δίπλα στους «δειλούς» και υπάκουους στην κερκυραϊκή κυβέρνηση Έλληνες, στον *Εξόριστο* θα καταγγελθεί και η στάση ορισμένων εκπροσώπων των συνταγματικών, οι οποίοι αντί να διεκδικήσουν Σύνταγμα, όταν είχαν την ευκαιρία, επέλεξαν να φιλονικήσουν μεταξύ τους, διεκδικώντας ο καθένας τους να καρπωθεί προσωπικά οφέλη κι αναγνώριση. Έχοντας αναδείξει ήδη, μέσω της αρθρογραφίας του *Ήλιου*, την επαίσχυντη αυτομόληση ορισμένων συνταγματικών στην καποδιστριακή μερίδα,¹⁴⁵ ο Σούτσος θα υπογραμμίσει την απογοήτευσή του και στο μυθιστόρημά του. Γεμάτος αγανάκτηση, θα

---

¹⁴³ *Ο.π.*, 230.

¹⁴⁴ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 117.

¹⁴⁵ Για το θέμα, βλ. Ε. Φουρναράκη, *ό.π.*, ιε'-ιστ'.

καταγγείλει επώνυμα την πολιτική στάση του Κωλέττη, την προσωπική φιλοδοξία του Ζαΐμη και τη λιπόψυχη συμπεριφορά του Σπ. Τρικούπη, υπογραμμίζοντας ότι μ' αυτές τις έριδες χαμένη -για μια ακόμα φορά- βγαίνει η Ελλάδα (μαζί της, ασφαλώς, και η λεγόμενη αντικαποδιστριακή παράταξη): «Αν εχωρίσθη (ενν. ο Ζαΐμης) από τη συνταγματικήν μερίδα, δεν πρέπει ν' αποδώσωμεν την λιποταξίαν του εις μόνην την πειθώ της τρικουπικής ρητορείας, όχι τόσο δεινής, αλλ' εν ταυτώ εις την έχθραν την οποίαν ανέκαθεν έτρεφε κατά του Κωλέττου, ως ο πρώτος των αρχόντων της Πελοποννήσου κατά τον πρώτον των παληκαρίων της Στερεάς Ελλάδος, και εις τον φόβον μήπως υπέρ το δέον ενδυναμωθή ο αντίπαλός του, ως να μην ήτον ο προκείμενος αγών υπέρ της Ελλάδος, αλλ' υπέρ του Κωλέττου· ως να εκίνει την Ελλάδα ο Κωλέττης, και όχι τον Κωλέττην η Ελλάς. Αθλία πατρίς, της οποίας οι λεγόμενοι πρώτοι πολιτικοί, διχνοοούντες πάντοτε δια να υψωθώσιν επί των ερειπίων σου, δεν ηνώθησαν ποτέ δια να σε καταστήσωσιν ελευθέρα και μεγάλην!». ¹⁴⁶

Βέβαια, θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε ότι ο εμπαθής σχολιασμός πραγματικών πολιτικών προσώπων, σε συνδυασμό με την υπονόμηση, μέσω του σαρκασμού και της σάτιρας, των πράξεων ή των επιλογών τους, απομακρύνει τον Σούτσο από το ρόλο του αντικειμενικού κι αμέτοχου παρατηρητή, τον οποίο προλογικά υπογράμμιζε ότι επιθυμούσε ν' αναλάβει. Οι τακτικές παρουσίασης του θέματός του βρίσκονται στον αντίποδα της αμεροληψίας του ιστορικού, ενώ, ταυτόχρονα, υπογραμμίζουν την απόλυτη πολιτική του στάση. Το γεγονός, όμως, δε φαίνεται να ενοχλεί το συγγραφέα, ο οποίος, αντιλαμβανόμενος την ροπή του προς τον υποκειμενισμό, δεν προσπαθεί να συγκαλύψει τις ενδεχόμενες παρεκτροπές του, καθώς έχει την πεποίθηση ότι τα όσα αναφέρει ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα κι ότι η μόνη εμπλοκή του έγκειται, αποκλειστικά, στην καταγραφή των φαινομένων. Μία πίστη, ασφαλώς, η οποία δεν ανταποκρίνεται στο μυθιστορηματικό κόσμο του *Εξόριστου*, καθώς ο Σούτσος παίρνει θέση απαραγνώριστα.

Πέρα, όμως, από τις πολιτικές εκφάνσεις, που εντοπίζονται στο «ιστορικών» μέρος του μυθιστορήματος, παρόμοιες εκδηλώσεις παρεισφρέουν και στο αμιγώς «μυθιστορικών». Ανεξάρτητα, δηλαδή, από το

---

¹⁴⁶ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 209-210.

διαχωρισμό του έργου, τον οποίο επισημαίνει ο συγγραφέας στον πρόλογό του, ο Σούτσος δράττεται της εκάστοτε ευκαιρίας, προκειμένου να υπερτονίσει τις πολιτικές του απόψεις. Όλα, για τον ίδιο, πρέπει να υποτάσσονται στην κριτική και να εξυπηρετούν στον κοινωνικό έλεγχο· ακόμα και η πλοκή του έργου, η οποία, εν πολλοίς, στηρίζεται στον έρωτα μεταξύ δύο νέων, ο οποίος, όμως, λόγω (και) της πολιτικής διαφοροποίησης των εραστών, καθίσταται ατελέσφορος. Ο πατέρας της Ασπασίας, όντας οπαδός του Καποδίστρια,¹⁴⁷ εμφανίζεται επιφυλακτικός μπροστά στην επιλογή της κόρης του να παντρευτεί ένα νέο συνταγματικών φρονημάτων, ο οποίος *μη δυνάμενος να συμμορφωθεί με την κοινωνία, φαίνεται πολλάκις παράξενος εις τα όμματα του κόσμου, και τα φρονήματά του, απaréσκοντα προς πάντων εις τους γέροντας, τον απεξένουν από τα καρδίας των.*¹⁴⁸ Προφανώς, αυτά τα «φρονήματα» να σχετίζονται με τις σαινσιμονικές αντιλήψεις του ήρωα/συγγραφέα, που την εποχή αυτή θα προκαλούσαν έκπληξη σ' όποιον τ' αντιλαμβάνονταν (ιδιαίτερα στους ηλικιωμένους).

Παράλληλα, ο Αυγερινόπουλος, ο έτερος διεκδικητής της Ασπασίας (ή, σωστότερα, *ο λατρευτής του πατρικού της πλούτου*¹⁴⁹), πριν λάβει την απόφαση να σκοτώσει τον Εξόριστο με πληρωμένο δολοφόνο, θα προσπαθήσει να τον εξοντώσει με πολιτικά μέσα, σε μία ακόμα πολιτική εκδήλωση στο «μυθιστορικό» μέρος του έργου. Επικαλούμενος την αντικαθεστωτική δράση του αντιπάλου του και μηχανοραφώντας με τους υπουργούς της κερκυραϊκής κυβέρνησης, ο αγέρωχος και χαμερπής Πελοποννήσιος θα καταφέρει να εκδώσει διάταγμα για τη σύλληψη του ανώνυμου ήρωα, εμπλέκοντας στα συνωμοτικά του σχέδια ολόκληρη την ελληνική Γερουσία.

Όσο, όμως, πολιτικός κι αν κρίνεται ο μυθιστορηματικός λόγος των Σούτσων, τόσο τους απομονώνει από τις υπόλοιπες πεζογραφικές δημιουργίες της δεκαετίας. Στο μυθιστόρημα, για παράδειγμα, του Ι. Πιτζιπίου υπάρχει πλήρης απουσία κοινωνικού πλαισίου, ενώ καμία πολιτική επιλογή

---

¹⁴⁷ Είναι πολύ ενδιαφέρουσα η σκηνή της μύησης του στην καποδιστριακή Εταιρεία, για να αντιληφθεί ο αναγνώστης τον τρόπο με τον οποίο δρούσαν οι άνθρωποι που στελέχωναν το περιβάλλον του κυβερνήτη. Ουσιαστικά, πρόκειται για μύστες κι όχι τόσο για απλούς πολιτικούς ακόλουθους. *Ο.π.*, 139.

¹⁴⁸ *Ο.π.*, 139.

¹⁴⁹ *Ο.π.*, 73.

δε σχολιάζεται. Είτε πιστέψουμε την προκήρυξη του έργου, ότι δηλαδή το μυθιστόρημα ήταν ολοκληρωμένο στα 1834 (λίγα χρόνια από την Κερκυραϊκή διακυβέρνηση), είτε λάβουμε ως δεδομένο την έκδοση της *Ορφανής*, στα 1839 (περίοδος διακυβέρνησης του Όθωνα), δεν εντοπίζεται καμία αναφορά (μήτε υπαινιγμός) στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής, αλλά, αντίθετα, η έμφαση φαίνεται να δίνεται στην ανάδειξη της ηθικής των προσώπων, μέσω των περιπετειών τους. Η απουσία τέτοιου πλαισίου, ίσως, να οφείλεται στο ό,τι η *Ορφανή* διαδραματίζεται σε χώρο εκτός των ορίων της τότε ελληνικής επικράτειας, γεγονός που προσέφερε την ευκαιρία στο συγγραφέα να αποφύγει πολιτικά ή ευρύτερα κοινωνικά φαινόμενα.

Άλλωστε, ακόμα κι αν επιθυμούσε να διολισθήσει με το μυθιστόρημά του στα πεδία της πολιτικής, θα του ήταν αδύνατο να ασκήσει πολεμική, αντίστοιχη με των Σούτσων, καθώς ο ίδιος ο Πιτζιπίος φαίνεται να διατηρούσε άριστες σχέσεις τόσο με την ρωσική αυλή (τουλάχιστον μέχρι τα 1849, όταν, πιθανότατα, στρέφεται προς τον καθολικισμό), αλλά και με τον Έλληνα κυβερνήτη, λίγα χρόνια αργότερα. Ενδεικτικό των καλών σχέσεων του Πιτζιπίου με τις δύο πλευρές αποτελεί ο διορισμός του, από τη ρωσική κυβέρνηση, ως καθηγητής της Φιλολογίας και της Ρητορικής στο Αυτοκρατορικό Λύκειο της Οδησού, γύρω στα 1824. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Οδησό, θα χρηματίσει ενεργό μέλος του Αρχαιολογικού Μουσείου της πόλης, ενώ θα λάβει και πολιτικές θέσεις, ουδέποτε, όμως, στρατιωτικές υπηρεσίες. Παράλληλα, όταν αποσυρθεί, το 1830, από την υπηρεσία της ρωσικής διοίκησης, θα επανέλθει στην Ελλάδα, όπου ο Καποδίστριας θα του αναθέσει διάφορες διπλωματικές αποστολές.¹⁵⁰ Συνεπώς, μία τέτοια συμπάθεια, που, ασφαλώς, στηρίζεται σ' αμοιβαίες πολιτικές θεωρήσεις, οδηγεί τον Χιώτη λόγιο σε διάσταση από τα δύο αδέλφια, η οποία θα φάνταζε ακόμα μεγαλύτερη, αν ο Πιτζιπίος προέβαινε σε πολιτικές αναλύσεις στην *Ορφανή*. Ακόμα και οι όποιες αναφορές, που συναντά ο αναγνώστης στο κείμενο, περί απληστίας, ωμότητας ή κοινωνικής καθυστέρησης των Τούρκων, δε θα πρέπει να εκληφθούν ως μορφές πολιτικής καταδίκης, παρά ως συναισθηματικές και συγκινησιακές εκρήξεις του συγγραφέα, προερχόμενες από τη βίαιη καταστροφή της νήσου του.

---

¹⁵⁰ Αντλώ τα στοιχεία από την εισαγωγή του Δ. Τζιόβα στο Ι. Πιτζιπίος, *Η Ορφανή της Χίου*, ό.π., 11.

Επιπλέον, η απουσία πολιτικής ματιάς στην *Ορφανή* θα απομακρύνει τον συγγραφέα της -για μία ακόμα φορά- κι από την ευρύτερη λογοτεχνική αντίληψη του Παλαιολόγου. Αντίθετα, από τις επιδιώξεις του Πιτζιπίου, ο κωνσταντινοπολίτης συγγραφέας επιθυμεί στο μυθιστόρημά του να ασκήσει πολιτική κριτική, με πιο συγκαλυμμένο τρόπο, όμως, από τους Σούτσους· τον βοηθά, άλλωστε, και η περιπετειώδης πλοκή του *Πολυπαθή*, που απορρέει από τις καλλιτεχνικές συμβάσεις του *ricaresque*. Μέσα από την πληθώρα των γεγονότων που λαμβάνουν χώρα στο μυθιστορηματικό διάκοσμο του έργου, ο Παλαιολόγος δράττεται της ευκαιρίας να σχολιάσει κοινωνικές συμπεριφορές και πολιτικές νοοτροπίες, είτε αυτές εντοπίζονται στην Ανατολή είτε στη Δύση. Το μυθιστόρημά του, όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά αναφέρει στην προκήρυξη του έργου: «εξιστορεί ό,τι μεμπτέον και γελοϊόν απαντά εις τα ήθη και έθιμα των διαφόρων εθνών, καθώς και εις τας Αυλάς και Κυβερνήσεις. Θεατρίζει με επιδεξιότητα την αυθερεσίαν, την δεισιδαιμονίαν, τη θεοβλάβειαν, την ασέλγειαν, [...] καθώς και τας διάφορους καταχρήσεις, τας παρεκτροπές και κυρίως την αγυρτείαν όλων των τάξεων της κοινωνίας, από της ηγεμονίας μέχρι του επαγγέλματος του υπηρέτου».¹⁵¹

Ο σχολιασμός, όμως, των παρεκτροπών όλων των τάξεων, τον οδηγεί σε ευθεία ρήξη με τις απόψεις των Σούτσων, οι οποίοι, πίσω από τις όποιες οπισθόβουλες ενέργειες των απλών Ελλήνων, αναγνωρίζουν την έλλειψη παιδείας, για την οποία ευθύνεται είτε η μακροχρόνια οθωμανική κατοχή είτε η αποπροσανατολισμένη κι, εν πολλοίς, λαθεμένη πολιτική των κρατούντων. Δεν είναι λίγες οι αναφορές στους απαίδευτους κι αναλφάβητους Έλληνες στο μυθιστόρημα του Α. Σούτσου. Όσο σατιρική κι αν φαίνεται η απεικόνισή τους, ο συγγραφέας, εν τούτοις, νιώθει οργή για το γεγονός, καθώς το αποδίδει στη θέληση του Καποδίστρια και στους υποτελείς του, με σκοπό να ελέγχει τους Έλληνες πιο εύκολα.¹⁵² Οι μόνες παρεκτροπές, που πρέπει, κατά τον Σούτσο, να καυτηριάζονται, είναι εκείνες των οικονομικά εύρωστων. Όλοι οι υπόλοιποι πρέπει να δικαιολογούνται -ακόμα και αν σχολιάζονται καυστικά- ως θύματα

---

¹⁵¹ Γ. Παλαιολόγος, *ό.π.*, 248.

¹⁵² Χαρακτηριστικό το σχόλιο του αφηγητή στη σκηνή από τον *Εξόριστο*, όπου οπαδοί του Αυγουστίνου ρίχνουν στην πυρά ένα βιβλίο του Κοραή, *διά να φωτίση, ως φαίνεται, με τας φλόγας του την εις το σκότος της αμαθείας πλανωμένην Ελλάδα, ό.π.*, 231.

του ακούσιου αναλφαβητισμού τους, για τον οποίο το νέο κράτος θα πρέπει να αναλάβει τις ευθύνες του.

Ο Παλαιολόγος, όμως, δεν αντιλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο την ελληνική πραγματικότητα. Εκείνο, που επιθυμεί να αποκαλύψει με τον *Πολυπαθή*, είναι οι ασυνέπειες και οι ματαιοδοξίες, που φωλιάζουν στην ανθρώπινη ψυχή, ανεξαρτήτου οικονομικής επιφάνειας ή πολιτικής ιδεολογίας. Για το λόγο αυτό, η απόλυτη ειλικρίνεια δεν αποτελεί τη βασική αρετή του κεντρικού του ήρωα, αλλά, αντίθετα, ο τελευταίος παρουσιάζεται ως φορέας ελαστικής συνείδησης, που, προκειμένου να επιβιώσει, θα καταλήξει λιποτάκτης, δειλός και ανεξίθρησκος. Είναι, υπό μία έννοια, ένας αντι-ήρωας, πολύ πιο ανθρώπινος, όμως, από τον υψιπέτη Λέανδρο, πολύ πιο ρεαλιστικός από τον στρατευμένο Εξόριστο. Οι αδυναμίες και τα ελαττώματα του Φαβίνη αποτελούν, κατά τον συγγραφέα του, χαρακτηριστικά γνωρίσματα όλων των ανθρώπων, τα οποία, όταν τα αντικρίσει ο αναγνώστης και αντιληφθεί τις συνέπειές τους, είναι ικανά να τον βοηθήσουν να διορθωθεί.

Επιπρόσθετα, ο τρόπος που στοχεύει ο Παλαιολόγος να περάσει τα μηνύματά του προς τον αναγνώστη, περνά μέσα από τα πεδία της σάτιρας. «Διηγούμενος την βιογραφία του (ενν. ο Φαβίνης), παριστάνει με τρόπον συνήθως κωμικόν όλας τας ελλείψεις της κοινωνίαν, τα πάθη και τα παθήματα του ανθρώπου από τη νηπιότητα μέχρι του γήρατος, και από την παιδικήν ανατροφήν μέχρι της τελευταίας των ιατρών επισκέψεως»,¹⁵³ θ' αναφέρει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας, δηλώνοντας με σαφήνεια την πρόθεσή του ν' ασκήσει κοινωνικό έλεγχο. Σε κανένα, όμως, σημείο του μυθιστορήματος δεν εντοπίζεται κάποια ευθεία πολεμική ή, έστω, συγκαλυμμένη καταδίκη των πολιτικών επιλογών της εποχής. Κανένα όνομα δε μνημονεύεται, κανένας πολιτικός χειρισμός της δεκαετίας δε σχολιάζεται. Ο Παλαιολόγος, δηλαδή, φαίνεται να σατιρίζει τα πάντα, εκτός από την εγχώρια πολιτική αρχή. Το γεγονός δε θα πρέπει να προκαλεί εντύπωση, καθώς ο κωνσταντινοπολίτης λόγιος (όπως κι ο Πιτζιπίος) συνεργάστηκε με την ελληνική εξουσία, είτε αυτή βρισκόταν στα χέρια του Καποδίστρια είτε ασκείτο από την Αντιβασιλεία και τον Όθωνα. Επομένως, η σάτιρά του στρέφει τα βέλη της σε γενικότερους κοινωνικούς θεσμούς, καυτηριάζει ευρύτερες νοοτροπίες και δραστηριότητες,

---

¹⁵³ Γ. Παλαιολόγος, *ό.π.*, 247-248.

δίχως να συγκεκριμενοποιεί τους στόχους της: «Εις οποιανδήποτε τάξιν της κοινωνίας ευρίσκεται καθείς [...] θα εύρη τον χαρακτήρα του εις αυτό το βιβλίον, το οποίον όμως δεν αναφέρει ποτέ ονόματα γνωστών υποκειμένων, ούτε ουδένα κατ' ευθείαν αινίττεται».¹⁵⁴ Συνεπώς, ο συγγραφέας, υιοθετώντας μία σάτιρα γενικόλογη, κινείται σ' εντελώς διαφορετική κατεύθυνση τόσο από τη προσωποποιημένη σατιρική υπερδιέγερση, που θα επιδείξει ο Α. Σούτσος στον *Εξόριστο*, αλλά και δύο χρόνια νωρίτερα, στο *Πανόραμα της Ελλάδος*, όσο και από τον Π. Σούτσο, ο οποίος, αν και δεν προβαίνει σ' ονομαστικές πολιτικές καταγγελίες στον *Λεάνδρο*, εντούτοις ασκεί αυστηρότατη κοινωνική κριτική στους ισχυρούς.

Στον αντίποδα των ευρύτερων κοινωνικών προεκτάσεων των μυθιστορημάτων των Σούτσων και του Παλαιολόγου βρίσκεται το *Παλληκάριον*. Στο μυθιστόρημα του Wilson δεν εντοπίζονται πολιτικά σχόλια ή υπαινιγμοί. Δε θα μπορούσε, άλλωστε, να υπάρξουν, καθώς ο κύριος χρόνος δράσης του έργου δεν είναι τα χρόνια της Ανεξαρτησίας, όπου οι Έλληνες διαχειρίζονται μόνοι τους -εν μέρει- τις υποθέσεις τους, και που θα ήταν δυνατόν να υπάρξει κριτική από το συγγραφέα για τους όποιους χειρισμούς, αλλά εκείνα της Επανάστασης. Η μοναδική αναφορά σε πολιτικά πρόσωπα, που εντοπίζεται στο μυθιστόρημα, γίνεται στο πρόσωπο του Καποδίστρια, όπου ο Wilson, μάλιστα, εκφράζοντας την προσωπική του γνώμη, φαίνεται να ανασκευάζει μία εικόνα του κυβερνήτη, η οποία, εν πολλοίς, στηρίζεται στη φημολογία και την προφορικότητα της εποχής: «Και αν η Ελλάς δε χρεωστή πολλές χάριτας εις την σύντομον Καποδιστριακήν διοίκησιν, εις αυτήν τουλάχιστον χρεωστείται η εκκάθαρσις των θαλασσίων εκείνων ληστών από τας νήσους του Αιγαίου Πελάγους».¹⁵⁵

Το έργο, λοιπόν, δε γράφτηκε με σκοπό ν' ασκήσει κριτική σε πολιτικούς ή σε πρόσωπα της εξουσίας· αντίθετα, αποτελεί προϊόν εκπαιδευτικής και θρησκευτικής στόχευσης, και, μάλιστα, προερχόμενο από το χώρο των διαμαρτυρόμενων. Παρόλο, όμως, το αυστηρό προτεσταντικό κήρυγμα του μυθιστορήματος, ο συγγραφέας του δεν είναι διατεθειμένος να προβεί σ' άμεσες συγκρίσεις με τις άλλες θρησκευτικές δοξασίες, ώστε να αποδείξει την ανωτερότητα του δικού του δόγματος, γνωρίζοντας ότι κάτι

---

¹⁵⁴ *Ο.π.*, 248.

¹⁵⁵ S. S. Wilson, *ό.π.*, 135.

τέτοιο θα μπορούσε να προκαταβάλλει απέναντί του αρνητικά ορισμένους αναγνώστες, οι οποίοι, αντιλαμβανόμενοι την προσπάθειά του ως δόλο, θα αδιαφορούσαν για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Αποφεύγοντας, λοιπόν, την ευθεία πολεμική, ο Wilson θα προχωρήσει σε υπαινιγμούς και αιχμές κατά τις Καθολικής Εκκλησίας (και των Ιησουϊτών), πάντοτε όμως συγκρατημένες, ενώ ιδιαίτερα προσεκτικός θα είναι στις αναφορές του προς τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό. Μάλιστα, οι όποιες επικρίσεις των Ορθόδοξων απόψεων γίνονται με τρόπο έμμεσο και συγκαλυμμένο, ενίοτε, όμως, και με ειρωνικό. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα, στο οποίο ένας ορθόδοξος ιερέας δίνει την ευλογία του σε πειρατές, παίρνοντας για αντάλλαγμα μερίδιο από τα λάφυρα(!): «—Δάσκαλε, επρόσθεσαν (ενν. οι πειρατές), κλίνοντες τον αυχένα προς ένα παπά Ιερώνυμον, δάσκαλε ευλογείτε, και δος μας μίαν γενικήν εξομολόγησιν. —Σας εξομολογώ, είπεν ο πλανώμενος παπάς, μεταχειριζόμενος λόγους παρά σεβαστούς διά να τους είπωμεν εδώ, σας εξομολογώ τέκνα μου· ενθυμείσθε όμως ότι θ' έχω διπλάσιον μερίδιον από τα λάφυρα. —Θα τ' έχεις, και θα δώσουμεν και στην παναγίαν όλα τα τσοβαίρια, απεκρίθη ο πλοίαρχος»,¹⁵⁶ ενώ οι ίδιοι πειρατές, την ώρα που σκοτώνουν χωρίς οίκτο, προκειμένου να πλουτίσουν, εμφανίζονται μ' υψηλό θρησκευτικό φρόνημα, κάνοντας νηστεία κι αποφεύγοντας το κρέας τις ημέρες του Πάσχα(!): «—Ευρήκαμεν δέκα βαρέλια αλατισμένα κρέατα (σ' ένα καράβι, έπειτα από επιδρομή). —Κερατά! εφώνησεν ο άλλος, δεν εξεύρεις πως έχομεν εορτήν του Πάσχα αύριον; άφησε τα κρέατα· θέλεις να κολασθώμεν;».¹⁵⁷

Από την άλλη μεριά, ο Α. Σούτσος δε θα είναι το ίδιο προσεκτικός όσο ο Wilson στις επικρίσεις του για τους εκπροσώπους της ελληνικής Εκκλησίας, καθώς οι θρησκευτικές προεκτάσεις, που εντοπίζονται στον *Εξόριστο*, κάθε άλλο παρά εφάμιλλες του *Παλληκαρίου* είναι. Ο κλήρος θα δεχτεί δριμύτατη κριτική από το Φαναριώτη λόγιο, ο οποίος, εν πολλοίς, θα τον αντιμετωπίσει ως φερέφωνο της καποδιστριακής κυβέρνησης κι όργανο προώθησης της νομιμότητας του κυβερνήτη. Η καυστική διάθεση, με την οποία ο Σούτσος αντιμετωπίζει τους ιερείς, θα πρέπει να συσχετιστεί πιθανότατα με τις πεποιθήσεις ορισμένων ανθρώπων της εποχής (μεταξύ των οποίων και ο Ειρηναίος Θύρσιος, Βαυαρός σαινσιμονιστής, το όνομα του οποίου

---

¹⁵⁶ *Ο.π.*, 136.

¹⁵⁷ *Ο.π.*, 139.

μνημονεύεται στον *Εξόριστο*), οι οποίες ήθελαν τον Καποδίστρια να χρησιμοποιεί κληρικούς, για να κατασκοπεύουν το λαό, ενώ δεν παραμελούσε κανένα μέσο για να αυξάνεται ο αριθμός εκείνων των ιερέων που βρίσκονται στη διάθεση της κυβέρνησης. Χαρακτηριστικό της άμεσης εμπλοκής του κλήρου στις πολιτειακές υποθέσεις, και μάλιστα με το μέρος του κυβερνήτη, αποτελεί η Εθνοσυνέλευση του Άργους, στα 1829, όταν στις παραμονές της επρόκειτο να εκλεγούν αντιπρόσωποι απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας. Οι κληρικοί έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις εκλογές, εφόσον η ψηφοφορία γινόταν στις εκκλησίες, μόνο μετά την ομιλία του ιερέα για το πώς έπρεπε αυτές να διεξαχθούν. Το αποτέλεσμα ήταν αναμενόμενο. Σχεδόν όλοι που εκλέχτηκαν ήταν άνθρωποι του Καποδίστρια, ενώ η Εθνοσυνέλευση, που συγκλήθηκε στις 11 Ιουλίου, επαναβεβαίωσε την εκκρεμότητα του Συντάγματος (κύριος στόχος του Καποδίστρια τη δεδομένη χρονική στιγμή) και συμφώνησε ότι όλη η εξουσία θα έπρεπε να συγκεντρωθεί στα χέρια του κυβερνήτη.¹⁵⁸

Έχοντας, λοιπόν, επίγνωση της φιλοκυβερνητικής στάσης, που κράτησε ο κλήρος την εποχή όπου διαδραματίζεται η υπόθεση του *Εξόριστου*, ο Σούτσος θα παρουσιάσει στο μυθιστόρημά του, μ' έντονη σατιρική διάθεση, έναν ιερέα να λαμβάνει μέρος στο υπουργικό συμβούλιο της κυβέρνησης και, μάλιστα, να προΐσταται αυτού, δίνοντας την ευλογία του στις αιμοσταγείς αποφάσεις των υπουργών, εις βάρος των συνταγματικών: «Βαδίζετε εις τον ιερόν αγώνα της Ορθοδοξίας! έκραξεν ο τιαροφόρος σύνεδρος ανεγειρόμενος εις τους πόδας ως θεόπνευστος και τείνων τας χείρας ως αρχιερέυς όστις μέλλει να ευλογήση· βαδίζετε κατά των αιρετικών της Ύδρας! [...] Η θρησκεία το ζητεί· η παιδεία το απαιτεί. Αμήν! Παράσχου, Κύριε!».¹⁵⁹

Η στάση των κληρικών, κατά τον συγγραφέα, υπαγορεύεται από συγκεκριμένα αίτια, που σχετίζονται με το πάθος για πλουτισμό, που επιδεικνύει το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής κοινωνίας, για τ' οποίο ευθύνεται εξολοκλήρου η πολιτική που εφάρμοσε ο Καποδίστριας. Κανείς δεν προβαίνει σε καμία ενέργεια, αν πρώτα δεν εξασφαλίσει το μερίδιό του. Το ίδιο συμβαίνει και με τους εκπροσώπους της Εκκλησίας, η φιλαργυρία των οποίων θα καταγγελθεί από τον Σούτσο και θα προσκρούσει στη σατιρική του

---

¹⁵⁸ Για το θέμα, βλ. C. Frazee, *Η Ορθόδοξος Εκκλησία και η Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1852*, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987, 105-110.

¹⁵⁹ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 80-81.

δεινότητα. Χαρακτηριστική είναι η αγανάκτηση, που θα αισθανθεί ένας ιερέας, όταν ο Εξόριστος θα του ζητήσει να εξομολογήσει μία γυναίκα, για έσχατη φορά, δίχως να λάβει χρήματα, γεγονός που θα οδηγήσει τον περιώνυμο ιερέα στο να προδώσει τον ήρωα στις αρχές, με την ελπίδα ότι θα ανταμειφτεί για τη θεάρεστη πράξη του(!): «Εδίσταξε κατ' αρχάς ο πανοσιώτατος (ενν. ο ιερέας), μην έχων πολλήν διάθεσιν να κάμη τόσον δρόμον χωρίς απόλαυσιν. Στοχασθείς όμως ύστερον ότι τοιαύτη αποποίησης ήθελε προσβάλει την υπόλειψίν του, συγκατένευσεν εις την ζήτησιν του Εξορίστου, και μεμψιμοιρών κατ' ιδίαν εκίνησεν ως κατάδικος», ενώ λίγο παρακάτω, κι αφού ο αστυνόμος του έχει παρουσιάσει το σχέδιο αιχμαλωσίας του Εξορίστου, στο οποίο η συμμετοχή του είναι καταλυτική: «—Ηλί, ηλί, λαμά σαβαχθανί! Εγώ να γενώ προδότης και ψευδαπόστολος! —Τι λέγεις, πάτερ μου; Δεν σέβεσαι τα εντάλματα της Αυτού Εξοχότητος; Απόδος τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ. Συλλογίσου καλά ότι αρχιερατική ράβδος περιμένει την ιεράν δεξιάν σου, αν με ακούσης και συνεργήσης εις την εκτέλεσιν της διαταγής του κυβερνήτου. —Αρχιερατική ράβδος!... Δεν εναντιώνομαι πλέον. Γενηθήτω το θέλημά σου, Κύριε, ως εν ουρανώ και επί της γης!».¹⁶⁰

Όλοι, λοιπόν, κατά τον συγγραφέα, εξαγοράζονται κι όλα έχουν το αντίτιμό τους, το οποίο προσφέρει απλόχερα μία κοινωνία άπληστων και φιλοχρημάτων ανθρώπων, μία κοινωνία τερατούργημα, που νοσεί κάτω από την κερκυραϊκή εξουσία. Το μέγεθος της φιλαργυρίας, που χαρακτηρίζει τους Έλληνες θα παρουσιαστεί σ' όλες του τις διαστάσεις σε μία σκηνή, όπου το χέρι του Σούτσου φαίνεται να τρέμει από οργή, εξαιτίας της κοινωνικής κατάπτωσης και υποκρισίας. Πρόκειται για τη σκηνή που κάνει την εμφάνισή του στο Ναύπλιο έναςπραματευτής, ο οποίος, μεταξύ άλλων, πουλά πατριωτισμό! Η κοινωνία έχει τόσο διαφθαρεί, που όλα γίνονται αντικείμενα προς πώληση. Ακόμα και οι ιδέες και τα ιδανικά της Επανάστασης, που χάρισαν την ελευθερία στους Έλληνες. Ο συγγραφέας αισθάνεται προδομένος. Οι ίδιοι οι Έλληνες έχουν γίνει προδότες των ένδοξων προγόνων τους. Οπραματευτής εκμεταλλεύεται την άγνοια των συμπολιτών του, για να πλουτίσει, σε μια κοινωνία που βασιλεύει η παρακμή: «Να διαπούλημα και ένας χονδρός φάκελος εφημερίδες. Τα φύλλα τους είναι από

---

¹⁶⁰ Ο.π., 97-98.

πατριωτισμόν παραγεμισμένα· από πατριωτισμόν, κύριοι. Πουλώ καλόν πατριωτισμόν· αγοράσετέ τον· είναι τώρα καιρός εθνοσυνελεύσεων, και αν θέλετε, τον μεταπουλείτε. Ποίος παίρνει πατριωτισμόν; Να πέντε λεπτών...να δέκα λεπτών...».¹⁶¹

Μ' αυτό λοιπόν τον τρόπο, οι τρεις από τους τέσσερις Έλληνες συγγραφείς της πρώτης δεκαετίας του ελληνικού κράτους (εξαιρείται ο Ι. Πιτζιπίος, αλλά και ο S. S. Wilson, τα έργα των οποίων δεν απηχούν πολιτικές διαστάσεις) θ' αναδείξουν τις πολιτικές τους θεωρήσεις κι ανησυχίες μέσα από τα μυθιστορήματά τους, σε μία προσπάθεια άσκησης κριτικού ελέγχου των κρατούντων, μ' απώτερο σκοπό τη βελτίωση της εικόνας της ελληνικής κοινωνίας. Μάλιστα, δύο απ' αυτούς θα συσχετιστούν με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία και σε πολιτικό, ιδεολογικό επίπεδο. Ο λόγος, ασφαλώς, είναι για τους αδελφούς Σούτσους και τις σαινσιμονικές τους αντιλήψεις, των οποίων η λογοτεχνική και πολιτική δραστηριότητα της πρώτης τους περιόδου (1830-1840), όπως εύστοχα παρατηρεί ο Βαγενάς, είναι αδιαίρετη κι απορρέει από το ίδιο αίτημα της ελευθερίας, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί στο σημείο συνάντησης του Διαφωτισμού με τον Ρομαντισμού στον ελλαδικό χώρο.¹⁶²

Οφείλουμε, όμως, να ξεκαθαρίσουμε ότι δε θα πρέπει να προκαλεί έκπληξη στον αναγνώστη η ξεκάθαρη πολιτική χροιά, που αποπνέουν ορισμένα από τα μυθιστορήματα της δεκαετίας του '30. Οι συγγραφείς, την εποχή που μελετούμε, παίρνουν ενεργότατο μέρος στις πολιτικές εξελίξεις του ελληνικού κράτους. Ορμώμενοι είτε από καλλιτεχνικό οίστρο είτε από αίσθηση καθήκοντος απέναντι στους Έλληνες, προβαίνουν στο σχολιασμό και την κριτική των πολιτικών επιλογών της εξουσίας, καθιστώντας τα έργα αντιπολιτευτικές ή συμπολιτευτικές προκηρύξεις και μανιφέστα. Στην κατηγορία αυτή των συγγραφέων, οι Σούτσοι αποτελούν την εμπροσθοφυλακή και, ταυτόχρονα, την πρωτοπορία της ελληνικής διάνοησης, τόσο με τα μυθιστορήματά τους όσο και με τις ποιητικές τους δημιουργίες.

Με βάση, λοιπόν, αυτή την πραγματικότητα δε θα πρέπει ο αναγνώστης να καταδικάσει στους πεζογράφους αυτούς τη θέλησή τους να επιτρέπουν να παρεισφρέουν στα έργα τους στοιχεία από το χώρο της πολιτικής. Αντίθετα, θα πρέπει να αξιολογήσει το γεγονός ως έναν τρόπο

---

¹⁶¹ Ο.π., 201-202.

¹⁶² Ν. Βαγενάς, *ό.π.*, 44.

έκφρασης της αγωνίας τους για το μέλλον της πατρίδας. Ο Δημαράς, μελετώντας την τάση αυτή, στο χώρο, όμως, της ελληνικής ποίησης, τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, καταλήγει στα συμπεράσμα ότι: «ο ποιητής, ήδη σ' αυτά τα χρόνια έχει κατεξοχήν πολιτική τοποθέτηση μέσα στην ελληνική κοινωνία. Δεν έχουμε λόγο να εξετάσουμε τι δημιούργησε αυτήν την ιδιαίζουσα τοποθέτηση. Ας θυμηθούμε, όμως, την απαρχή του νέου λυρισμού, το πατριωτικό συναίσθημα, τους ηρωικούς αγώνες που τον εμπνέουν· απ' αυτούς, το πέρασμα στην πολιτική καθοδήγηση, όταν οι καιροί είναι ειρηνικοί, ή κι όταν δεν είναι, γίνεται άνετα και φυσιολογικά. Ύστερα υπάρχει κι άλλος ένας λόγος, που δε θα έπρεπε να μας φανεί ασήμαντος: αμέσως μετά τον Αγώνα η κοινωνία παραμένει ρευστή, οι τάξεις, οι ομάδες δε διακρίνονται καθαρά· καλαμαράδες, λόγιοι, στιχοπλόκοι συμφύρονται με τους πολιτικούς ή και ταυτίζονται μαζί τους. Παρά την προσπάθεια των πιο φωτισμένων, Τύπος, δημοσιογραφία, δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί· το ρόλο τους σε μεγάλο βαθμό θα τον παίξει ο ποιητής, σατιρικός ή ρητορικός, τυπώνοντας φυλλάδια που προσπαθούν να επηρεάσουν την κοινή γνώμη, όπως αργότερα θα την επηρεάζουν τα περιοδικά έντυπα· ο ποιητής έχει ακόμη καθαρά κοινωνική, πολιτική συνείδηση, και η κοινωνία έτσι τον θέλει».¹⁶³

Μολονότι η άποψη του Δημαρά αφορά στους Έλληνες ποιητές, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η θέση του αρμόζει και στους πεζογράφους της περιόδου, καθώς, όπως παρατηρήσαμε και προηγούμενα, ορισμένοι απ' αυτούς τους ποιητές θα αναλάβουν να σηκώσουν το βάρος της ελληνικής πεζογραφίας, κατά την εποχή της ανασυγκρότησης της ελληνικής κοινωνίας.

Πέρα, όμως από τις αναλύσεις ή τις επισημάνσεις των όποιων συγκλίσεων ή αποκλίσεων, που παρατηρούνται στα πρώτα νεοελληνικά μυθιστορήματα της δεκαετίας του '30, και επειδή επιθυμούμε να είμαστε συνεπείς με τις επιδιώξεις μας, προσφέροντας μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα του θέματος, εκείνο, που, επιπρόσθετα, πρέπει να διαφανεί, είναι το κατά πόσο, τελικά, εκπληρώθηκε ο κυριότερος και πρωτεύων στόχος του κάθε συγγραφέα, που δεν είναι άλλος από το να διαβαστεί το έργο του. Ανεξάρτητα, αν τα υπό εξέταση μυθιστορήματα διαπνέονται από το κίνημα

---

¹⁶³ Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, 187.

του ρομαντισμού ή όχι, αν γράφονται για να προσελκύσουν οπαδούς σε πολιτικό ή θρησκευτικό επίπεδο ή αν, απλώς, αποτελούν δημιουργίες πάρεργης καλλιτεχνικής απασχόλησης, ο κάθε συγγραφέας προχωρά στην καταγραφή θεμάτων, επειδή αισθάνεται την ανάγκη να τα συζητήσει δημόσια με τους αναγνώστες του. Κατ' επέκταση ζητά να διαβαστεί το έργο του. Κατά πόσο, όμως, φαίνεται να διαβάστηκαν τα πρώτα μυθιστορήματα του ελληνικού κράτους στην εποχή τους; Σε ποιο αναγνωστικό κοινό απευθύνονταν οι συγγραφείς τους; Σε ποιο βαθμό πέτυχαν (αν πέτυχαν!) τον κυρίαρχο συγγραφικό τους στόχο και τι έπραξαν στη συνέχεια; Ερωτήματα στα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε αμέσως παρακάτω, για να μπορέσουμε να ολοκληρώσουμε τη μελέτη μας.

Δ. Το αναγνωστικό κοινό και η «επικράτηση» της ποίησης.

Μέχρι στιγμής υπογραμμίσαμε τις ενέργειες των συγγραφέων, να καταστήσουν τα έργα τους ενδιαφέροντα στους αναγνώστες τους. Εκείνο που απομένει, είναι να παρακολουθήσουμε την ανταπόκριση του αναγνωστικού κοινού της εποχής στην εμφάνιση των πρώτων εγχώριων μυθιστορημάτων. Οι πεζογράφοι, γνωρίζοντας εκ των προτέρων (ή διαπιστώνοντάς τες κατά τη διάρκεια της συγγραφής) τις δυσκολίες, αλλά και τις δυνατότητες του νέου είδους, σπεύδουν να αποσαφηνίσουν στους μελλοντικούς αναγνώστες τους, είτε μέσω των προλόγων των εκδόσεών τους είτε, πολλές φορές, μέσα στα έργα τους, την καταλληλότητα και την ωφελιμότητα του εγχειρήματός τους. Μάλιστα, οι ίδιοι οι δημιουργοί αποσαφηνίζουν, με ποικίλους τρόπους, σε ποιους απευθύνονταν τα έργα τους, χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει ότι οι εν λόγω αναγνώστες ανταποκρίθηκαν, απαραίτητα, στο κάλεσμά τους.

Πρώτος απ' όλους, ο Π. Σούτσος θα επισημάνει με τρόπο ρητό, στον πρόλογο του *Λεάνδρου*, τη θέλησή του να διαβαστεί το έργο του, κυρίως, από την ελληνική νεολαία, συνοδεύοντας την επιθυμία του από μία παραίνεση προς το πρόσωπό της: «Ω νεολαία της Ελλάδος, διά σε γράφω. Λάβε ανατροφήν υγιεστέραν, και ρίψου μετ' ενθουσιασμού εις το στάδιον της ευφυΐας, αισίως ανοιγόμενον σήμερον. Μέχρι τίνος η Ελλάς θέλει μένει οπίσω των πεφωτισμένων εθνών; η Ελλάς η προορισθείσα να είναι πρόδρομος πάσης μεγάλης ιδέας, και παντός γενναίου έργου; Ω νεολαία της Ελλάδος, ότι εδύνασο ν' απαιτήσης από την ιδικήν μας γενεάν, εξετελέσθη· θαυματουργόν σ' επλασουργήσαμεν μέλλον, σ' εδώκαμεν πατρίδα, και την γην των προγόνων σου ελυτρώσαμεν. Αλλ' ημείς απηυδισμένοι απόμαχοι, έχομεν ν' απαιτήσωμεν από σε το άλλο ήμισυ της εργασίας, την οποίαν εις έκβασιν εφέρομεν, τον φωτισμόν, λέγομεν, της Ελλάδος».¹⁶⁴

Ο λόγος, για τον οποίο ο συγγραφέας στοχεύει σ' ένα αναγνωστικό κοινό νεαρής ηλικίας, είναι προφανής: οι νέοι συμβολίζουν τις φρέσκες ιδέες, την ανανεωτική διάθεση, αλλά κυρίως την ορμή εκείνη, την οποία έχει χρεία η Ελλάδα, για την πραγμάτωση ενός πολιτικού οράματος, θιασώτης του οποίου εμφανίζεται ο Σούτσος. Τα συσσωρευμένα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας μπορούν να ξεπεραστούν, κατά τον ίδιο, βάση της σαινισμονικής

---

¹⁶⁴ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 77.

κοσμοθεωρίας, την οποία, όμως, δύσκολα θα μπορούσαν να αποδεχτούν άνθρωποι είτε μεγαλύτερης ηλικίας είτε μ' αποκρυσταλλωμένες κοινωνικές αντιλήψεις. Για το λόγο αυτό στρέφεται προς την απροκατάληπτη νεολαία, υπενθυμίζοντας το χρέος της· αφενός να συνδράμει στην αναδιοργάνωση του ελληνικού κράτους με τρόπο ριζοσπαστικό, αφετέρου να σχηματίσει *εκ της σήμερον την μέλλουσαν κοινωνίαν της Ελλάδος, κοινωνία ζώσαν και ηχηράν φιλοσόφων, ποιητών, ρητόρων, αρχιτεκτόνων, ζωγράφων και λιθοξόων*.¹⁶⁵ Μία κοινωνία, δηλαδή, όντας επηρεασμένη από τις απόψεις του ουτοπικού σοσιαλισμού, στην οποία θα κυριαρχεί η συνεργασία όλων των τάξεων, ενώ, παράλληλα, οι πεπαιδευμένοι θα παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στις πολιτικές της εκφάνσεις.

Πιστός Φαναριώτης, ο Σούτσος δε θα μπορούσε να μην υπερτονίσει το ρόλο της πεφωτισμένης δεσποτείας, στα πλαίσια ενός εν δυνάμει (κι όχι εν ενεργεία) κράτους. Άλλωστε, μην ξεχνάμε ότι πρόκειται για κοινωνό της διδασκαλίας του Κοραή, ο οποίος με κάθε ευκαιρία υπογράμμισε τον καταλυτικό ρόλο της παιδείας για την οριστική απόκτηση της ελευθερίας: «Τοιούτον κτίριον επιθυμώ, εις το οποίον να διδάσκωνται και να ποτίζωνται παιδιόθεν τα Ελληνικά μειράκια τα σωτήρια νουθετήματα των προγόνων φιλοσόφων, και εξαιρέτως του Σωκράτους, νουθετήματα σύμφωνα με της ιεράς ημών θρησκείας τα παραγγέλματα περί της προ αλλήλους αδελφικής ισονομίας, να αγαπώσι πολιτείαν ισόνομον, και να βδελύσσωνται τους δεσπότης, ως ανατροπέας και της πολιτείας και της θρησκείας, ως φθορέας πάσης αρετής, και γεννήτορας πάσης κακίας. Μόνη η ελευθερία είναι γεννήτρια της αρετής, επειδή μόνη αυτή γεννά την μητέρα της φιλότητος ισότητα, ΙΣΟΤΗΣ ΦΙΛΟΤΗΣ».¹⁶⁶

Ταυτόχρονα με τους νέους, ο Λέανδρος φαίνεται να απευθυνόταν σ' ένα ελληνικό κοινό με ευρωπαϊκή παιδεία ή, τουλάχιστον, με γνώσεις ευρωπαϊκών γλωσσών. Είναι χαρακτηριστικό πως, όταν ο Σούτσος παρατηρούσε για τον Όρτις και τον Βέρθερο, σε μία προσπάθεια να προλάβει τυχόν επικρίσεις για το έργο του,·: «...όντα δε τα βιβλία ταύτα εις χείρας των αναγνωστών, δύνανται υπέρ ημών να ομιλήσωσιν»,¹⁶⁷ απευθυνόταν,

---

¹⁶⁵ Ο.π., 146.

¹⁶⁶ Γ. Πανταζίδης, *ό.π.*, 30-31.

¹⁶⁷ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 77.

καταφανέστατα, όπως ορθά παρατηρεί ο Βελουδής, μόνο σ' εκείνους τους Έλληνες αναγνώστες, οι οποίοι μπορούσαν να τα διαβάσουν σε μια ξένη ευρωπαϊκή γλώσσα,¹⁶⁸ καθώς, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένα, το έργο του Foscolo θα μεταφραστεί στα ελληνικά και θα κυκλοφορήσει στα 1838, ενώ του Γκαίτε, μόλις στα 1843. Συνεπώς, εκείνοι που θα μπορούσαν να αντιληφθούν δάνεια, μίμηση, ακόμα και πειρατεία ή συγνή αντιγραφή των έργων αυτών από τον συγγραφέα (βαρύτατες κατηγορίες, που απαγγέλλονται στον Σούτσο, από μερίδα της κριτικής¹⁶⁹), θα τα είχαν διαβάσει -πιθανόν- από πρωτότυπο, από τη στιγμή που η έκδοσή του *Λέανδρου* υπήρξε προγενέστερη της ελληνικής τους απόδοσης.

Παρόμοια, ο Α. Σούτσος, στον πρόλογο του δικού του μυθιστορήματος, θα καταστήσει σαφές, ότι ο έτερος στόχος της συγγραφής του *Εξόριστου* ήταν να γίνει «τοίς πάσι καταληπτός», καθώς «η μεγίστη μερίς του έθνους, του οποίου τόσον αθλίως παραμελήθη μέχρι τούδε η εκπαίδευσις, δε δύναται να εννοήση σήμερον, ειμή τας απλὰς και ψηλαφητάς ιδέας».¹⁷⁰ Για το λόγο αυτό, εκφράζεται με μία γλώσσα απλή, η οποία στα αφηγηματικά μέρη του μυθιστορήματος πλησιάζει την λόγια καθομιλουμένη, ενώ, στ' αντίστοιχα διαλογικά, αποδίδει τον προφορικό και ιδιωματικό λόγο των προσώπων που τη χρησιμοποιούν. Η υιοθέτηση μίας τέτοιας γλώσσας από μέρους του συγγραφέα υποδηλώνει, σαφέστατα, τον πόθο του Σούτσου να διαβαστεί το έργο του απ' όλους, ώστε να επιτευχθεί η πλήρωση του πρωτεύοντα στόχου του, που δεν είναι άλλος από το να προκαλέσει την αποστροφή του αναγνώστη για τα απολυταρχικά καθεστώτα και την παράλληλη συμπάθεια για το Σύνταγμα.

Ο Φαναριώτης λόγιος φαίνεται πως γνώριζε πολύ καλά ότι το επιτηδευμένο ύφος και οι βερμπαλισμοί, αποκυήματα μίας ματαιόδοξης γλωσσομάθειας, δε θα βοηθούσαν καθόλου στην εκπλήρωση των στόχων του. Αντίθετα, εκείνο που, κατά τον ίδιο, πρέπει να επιδιώκει ο κάθε

---

¹⁶⁸ Γ. Βελουδής, από την εισαγωγή της έκδοσης του *Λέανδρου*, *ό.π.*, 62.

¹⁶⁹ Είναι χαρακτηριστική η κριτική της εφ. *Αθηνά*, με ημερομηνία 8 Ιουνίου 1834, στην οποία ο ανώνυμος συντάκτης ψέγει τον συγγραφέα για πειρατεία: «Εάν ο Λαμαρτίνος, ο Ρασίν, ο Φόσκολος και η Στάελ εκίνουν αγωγήν, βεβαίως ήθελον γυμνώσει τον *Λέανδρον* αφ' όλας τας ιδέας του με τας οποίας ενεδύθη». Βλ. «Ο *Λέανδρος* του Κ. Π. Σούτσου», εφημ. *Αθηνά*, αρ. 151, (1834), 604 [608]. αναδημοσιεύεται στην έκδοση του έργου από το ίδρυμα Ουράνη, *ό.π.*, 180.

¹⁷⁰ Α. Σούτσος, *ό.π.*, 45.

συγγραφέας δεν είναι η *ματαία πολυμαθείας επίδειξις προς τους ολίγους*, αλλά το *δυνατόν όφελος προς τους πολλούς*,¹⁷¹ άποψη στην οποία διαφαίνεται ότι το αναγνωστικό κοινό της εποχής, πέρα από το υψηλά μορφωμένο, δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί, ενώ, παράλληλα, οι διανοούμενοι θα πρέπει να σταθούν αρωγοί στην προσπάθεια ανασυγκρότησής του.

Πληροφορίες, όμως, για τους αναγνώστες της περιόδου δεν αντλούμε μόνο από τον πρόλογο του *Εξόριστου*, αλλά κι από τις πολλές παρεμβάσεις του αφηγητή, οι οποίες είναι διάστικτες στο μυθιστόρημα. Σε μία, μάλιστα, εξ αυτών υποδηλώνεται η ύπαρξη γυναικείου κοινού στα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης του Όθωνα: «Χαριτόβρυτοι κυρίαί, όσας ο κεστός της Αφροδίτης, τον οποίον περιζώνεσθε, δεν ηδυνήθη να προφυλάξη από τα διαπεραστικά βέλη του σκληρού της βρέφους, αν ενθυμήσθε τα ερωτικά σας βάσανα και κινήσθε εις οίκτον διά την δυστυχή Ασπασία, μείνατε μίαν στιγμήν πλησίον της και προσφέρετέ την μικράν τινά παρηγορίαν. Ημείς με άκραν δυσαρέσκειαν σας αφήνομεν, και στρεφόμεθα προς τους φλεγματικούς αναγνώστας μας, όσοι ολίγον φροντίζουν περί τρυφερών αισθημάτων και, ως αυτοί λέγουν, μόνην των ερωμένην έχουν την πολιτικήν...».¹⁷²

Η ειρωνική διάθεση του Σούτσου στο παραπάνω απόσπασμα είναι έκδηλη. Εκτός από ένα γυναικείο κοινό, το οποίο είναι ικανό να αντέξει τις ρομαντικές εξάρσεις του συγγραφέα, υπάρχουν κι εκείνοι, οι οποίοι διαβάζουν, κατά το συγγραφέα, το μυθιστόρημα, επειδή τους ενδιαφέρει το πολιτικό του σκέλος. Ασφαλώς, ο Φαναριώτης λόγιος τάσσεται, έστω και υπαινικτικά, με το μέρος του γυναικείου του κοινού κι όχι με τους αποκαλούμενος «φλεγματικούς αναγνώστες», οι οποίοι δεν επιδεικνύουν καμία συμπάθεια για τα συναισθήματα, ακόμα και για τα πιο δυσάρεστα. Ο Σούτσος, βέβαια, δε φαίνεται, κατά τη γνώμη μας, να πιστεύει στο διαχωρισμό των αναγνωστών του σε τυποποιημένες ομάδες ανδρών και γυναικών, καθώς, όντας στρατευμένος συγγραφέας, επιδιώκει το έργο του να διαβαστεί απ' όλους, ανεξαιρέτως, τους Έλληνες. Εκείνο, όμως, στο οποίο στοχεύει, μέσω της διάκρισης αυτής, είναι να σατιρίσει -για μία ακόμα φορά- την ψυχρότητα των πολιτικών ανθρώπων της εποχής και τη σκληρότητα του χαρακτήρα, όσων διαπλέκονται με την κερκυραϊκή διοίκηση. Πολιτικά,

---

¹⁷¹ *Ο.π.*, 45.

¹⁷² *Ο.π.*, 227.

δηλαδή, τα κίνητρά του, ωστόσο μας πληροφορεί για την ύπαρξη γυναικείου κοινού στα 1834-'35.

Σε γλώσσα εξίσου απλή και διόλου εξεζητημένη είναι γραμμένο και το *Παλληκάριον*. Βέβαια, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πολέμης, το κείμενο βαρύνεται από αμέτρητες γλωσσικές τραχύτητες και από πληθώρα αδόκιμων λέξεων και φράσεων,¹⁷³ γεγονός που φαντάζει, μάλλον, αναμενόμενο, από τη στιγμή που ο Wilson δεν ήταν Έλληνας, ενώ τα ελληνικά του, τα οποία πρέπει να τα είχε ενισχύσει κατά τις επισκέψεις του στην Ελλάδα, ιδιαίτερος ικανοποιητικά σε προφορικό επίπεδο, στο γραπτό λόγο, πιθανόν, να τον δυσκόλευαν. Η φυσικότητα, όμως, της γλώσσας του μυθιστορήματος θα εξυπηρετήσει τον Άγγλο κληρικό, καθώς, γνωρίζοντας ότι απευθύνεται σ' ανθρώπους, των οποίων η μορφωτική στάθμη βρίσκεται ακόμα σε χαμηλά επίπεδα, χρειάζεται όσο το δυνατόν λιγότερη επιτηδευμένη γλώσσα, προκειμένου να περάσει το προπαγανδιστικό, θρησκευτικό του κήρυγμα.

Παράλληλα, ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας του *Παλληκαρίου* το συνδέει στενά με τα υπόλοιπα έργα, που εξέδωσε το *Τυπογραφείο της εν Λονδίνο Αποστολικής Εταιρείας* στη Μάλτα, από το οποίο κυκλοφόρησαν δεκάδες ελληνικών βιβλίων, που διοχετεύθηκαν σε περιοχές, όπου κατοικούσαν Έλληνες, με σχετικά χαμηλό κόστος. Τα περισσότερα απ' αυτά ήταν θρησκευτικού και εποικοδομητικού χαρακτήρα και σύμφωνα με τις αντιλήψεις και τις δοξασίες της Βρετανικής Προτεσταντικής Εκκλησίας. Απόρροια, λοιπόν, μιας τέτοιας πνευματικής δραστηριότητας θα πρέπει να θεωρηθεί το μυθιστόρημα του Wilson, το οποίο, προφανώς, ο συγγραφέας προόριζε για την ελληνική νεολαία και, κυρίως, για τα παιδιά των ανώτερων τάξεων των σχολείων, στους κύκλους των οποίων θα μπορούσε, ίσως, πιο εύκολα να κερδίσει οπαδούς.¹⁷⁴

Ιδιαίτερο, όμως, ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της *Ορφανής*, την οποία ο Πιτζιπίος θα σπεύσει να αφιερώσει στη *μεγαλειοτάτη, πρώτη βασίλισσα της αναγεννηθείσης Ελλάδος, Αμαλία*. Μάλιστα, ο συγγραφέας θα συνθέσει κι ένα ποίημα προς τιμήν της βασίλισσας, υπό τον τίτλο *Μεγαλειοτάτη*, την οποία επιθυμεί να καταστήσει προστάτιδα της μυθιστορίας

---

¹⁷³ Δ. Ι. Πολέμης, *ό.π.*, 23.

¹⁷⁴ Για την εκδοτική δραστηριότητα του εν λόγω Τυπογραφείου, βλ. Δ. Ι. Πολέμης, *ό.π.*, 12-14.

του: «Πλην την Μυθιστορίαν μου πριν να κοινοποιήσω, Ποίον κατάλληλον αυτής Προστάτην να ζητήσω;... Ω ευκλής Βασίλισσα! ω Σεβαστή Κυρία! Μουσοστεφής, χαρίτροφος, ωραία Αμαλία! Πολλών χηρών και ορφανών εκούφισας τον πόνον, και τας πικρίας 'γλύκανας του θλιβερού των βίου, προστάτευσον και σήμερον την *ορφανήν της Χίου*»¹⁷⁵.

Η έμφαση, αλλά και η επίκληση στο πρόσωπο της βασίλισσας, θα μπορούσε να εκληφθεί ως μία έκρηξη της μεγαλομανίας του συγγραφέα, η οποία φαίνεται πως τον χαρακτήριζε, αν αναλογιστούμε τη διεκδίκηση της πρωτοπορίας στην προκήρυξη της *Ορφανής* ή στον υπότιτλο του *Πίθηκου Ξούθ* (*σύγγραμμα πρωτοφανές*, το χαρακτηρίζει), ενέργειες, που υποδηλώνουν άτομο με πάθος για την εισαγωγή καινούριων κι εντυπωσιακών θεμάτων στην ελληνική πνευματική ζωή. Πολύ περισσότερο, όμως, θα πρέπει να συνδεθεί με τις υψηλές βλέψεις και προσδοκίες, τις οποίες, δικαιολογημένα, διατηρούσε ο Πιτζιπίος, λόγω του ενθουσιασμού του για την ολοκλήρωση της πρωτότυπης και, ταυτόχρονα, πρώτης (κατά τον ίδιο), χρονολογικά, μυθιστορίας του ελληνικού κράτους, ό,τι το έργο του θα διαβαστεί από ένα ανώτερο (μορφωτικά και οικονομικά) αναγνωστικό κοινό.

Ο Πιτζιπίος, όμως, δε φαίνεται να επιθυμεί την ανάγνωση του έργου του μόνο από τους πλούσιους και τους πεπαιδευμένους. Αντίθετα, στην προκήρυξή του εμφανίζεται διατεθειμένος να μην αποκλειστεί καμία ομάδα υποψήφιων αναγνωστών, εξαιτίας ενδεχόμενων δυσκολιών στην ανάγνωση του έργου. Για το λόγο αυτό, θα υπογραμμίσει το *ικανώς εύληπτον* ύφος της *Ορφανής*, ενώ θα προσθέσει, σε μορφή Σημειώσεων στο τέλος του έργου, «τινάς καινοφανείς λέξεις, αίτινες αν και εσχηματίσθησαν κατά την παλαιάν ελληνικήν, και εισήχθησαν εις την καθομιλουμένη γλώσσαν παρά των Λογίων του Έθνους, δεν απαντώνται όμως εις τους Αρχαίους Έλληνας συγγραφείς· και άλλας ευρισκομένας μεν εις τα συγγράμματα εκείνων, των οποίων όμως η χρήσις δεν είναι πολλά κοινή, εις την καθομιλουμένην μας γλώσσαν· τας οποίας και εξηγώ διά μιξοβαρβάρων και αντιστοιχούντων γαλλικών λέξεων, ώστε να είναι εύληπτος η ανάγνωσίς του και εις τους μη σπουδάσαντας την

---

¹⁷⁵ Ι. Πιτζιπίος, *ό.π.*, 99.

παλαιάν ελληνικήν Ομογενείς μας, και εις τους ξένους ελληνιστάς οίτινες δε γνωρίζουσι ακριβώς τη γλώσσα μας».¹⁷⁶

Οι σημειώσεις, βέβαια, αυτές ουδέποτε κυκλοφόρησαν. Η συνολική έκταση του μυθιστορήματος, σε συνδυασμό με τον όγκο των εν λόγω σημειώσεων (μη μας διαφεύγει της προσοχή πως ο Πιτζιπίος προαναγγέλλει ότι το έργο του θα δημοσιευτεί σε τρεις τόμους), ενδεχομένως, να επιβάρυνε οικονομικά τον συγγραφέα και να τον απέτρεψε από την έκδοσή τους. Η πρόθεσή του, όμως, καταγράφηκε· το έργο μπορεί να διαβαστεί είτε από Έλληνες είτε από ξένους, που γνωρίζουν ελληνικά, ενώ παράλληλα με τους υψηλά μορφωμένους, μπορούν να το διαβάσουν άνθρωποι, οι οποίοι γνωρίζουν, απλώς, ανάγνωση, σε μία προσπάθεια να διαφανεί το μέγεθος και η ποικιλία του αναγνωστικού κοινού της *Ορφανής*.

Επιπλέον, ο Χιώτης λόγιος, αντιλαμβανόμενος τη μυθιστορία του ως βασικό εργαλείο διαφύλαξης της ηθικής, θα υπογραμμίσει την καταλληλότητα ανάγνωσής της από τους νέους ανθρώπους. Ο Πιτζιπίος, μέσω των συχνών ρητορικών του αποστροφών, τις οποίες, σε προηγούμενο υποκεφάλαιο, εντάξαμε στην προσπάθεια ανάδειξης του ψυχωφελούς χαρακτήρα του έργου, προσπαθεί να προστατέψει τους νεαρούς του αναγνώστες τόσο από την επίδειξη υπερβολικής ευαισθησίας, προσήνειας και καλοσύνης, όσο και από τις μεθυστικές, συναισθηματικές εκρήξεις του έρωτα, τις οποίες επιδεικνύουν οι ήρωές του, κι εξαιτίας τους κατατρύχονται: «Νέοι και Νέαι! όσοι ελάβετε από την φύσιν το ολέθριον δώρον της την ευαισθησίαν! ο έρωσ γνωρίζων το φοβερόν της ίδιας αυτού μορφής, παρουσιάζεται πάντοτε υπό την τερπνήν εκείνης εικόνα· σπανίως εμπορεί η άφροντις και απονήρευτος νεότης ν' ανγνωρίση εκ πρώτης όψεως τον υπό το εράσμιον τούτο κάλυμμα υποκεκρυμμένον αδιάλλακτον αυτής εχθρόν! [...] Χαλινώσατε την ορμήν των αισθημάτων της καρδίας και της φιλαυτίας σας!... ο έρωσ γεννάται από την αχαλίνωτον ευχαρίστησιν εις την θέαν του εραστού υποκειμένου, και τρεφόμενος ακολούθως εκ της ιδέας της δυσκόλου απολαύσεώς του, αποκαθίσταται ανεπαισθήτως η θανατηφόρος μάστιξ της ανθρωπίνου ησυχίας! Φύγετε το απατηλόν αυτού μειδίαμα».¹⁷⁷

---

¹⁷⁶ Φ. Ηλιού, *ό.π.*, 91.

¹⁷⁷ Ι. Πιτζιπίος, *ό.π.*, 124-125.

Ασφαλώς, αυτού του είδους οι διδακτικές αποστροφές δε θυμίζουν σε τίποτα τις σατιρικές παρεμβάσεις του Α. Σούτσου στον *Εξόριστου*, ούτε, όμως, οι παραινέσεις ηθικού χαρακτήρα σχετίζονται με τις πολιτικές προτροπές του Π. Σούτσου προς τη νεολαία, στον πρόλογο του *Λέανδρου*. Εκείνο που κάνει ο ηθικολόγος Πιτζιπίος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Φαρινού-Μαλαματάρη, είναι από τη μια μεριά να δίνει μια ιστορία αγάπης με απόλυτα ηθικούς ήρωες, που διέπονται από φιλανθρωπία και δείχνουν υπερβολική ευσυγκινησία απέναντι στα πάθη των άλλων, και από την άλλη μεριά να κηρύττει στους αναγνώστες και στις αναγνώστριες την αποφυγή αυτής της υπερβολικής ευαισθησίας. Κατά μία έννοια δηλαδή, οι αποστροφές στον αναγνώστη μοιάζουν να ακυρώνουν το πάθος των ηρώων που παρουσιάστηκε στη μυθιστορία, προς όφελος της ηθικής διαπαιδαγώγησης.¹⁷⁸

Παρά, όμως, τις ευέλπιδες και ενθουσιώδεις προσπάθειες των πρώτων Ελλήνων πεζογράφων του ελληνικού κράτους, τα μυθιστορήματά τους δε γνώρισαν ιδιαίτερη εκδοτική επιτυχία, ενώ, παράλληλα, το αναγνωστικό κοινό της δεκαετίας δε φαίνεται ν' ανταποκρίθηκε ή να συμμαρίστηκε τις καλλιτεχνικές τους ανησυχίες. Μ' εξαίρεση το μυθιστόρημα του Πιτζιπίου, το οποίο θα γνωρίσει απανωτές εκδόσεις, αλλά και διασκευές για το θέατρο (που φτάνουν μέχρι το θέατρο σκιών και τον Καραγκιόζη),¹⁷⁹ τα υπόλοιπα μυθιστορήματα δεν τράβηξαν την προσοχή των αναγνωστών της περιόδου. Μάλιστα, συνέχισαν να μη συγκινούν και στις κατοπινές δεκαετίες. Ο Α. Πολίτης, μελετώντας τον κατάλογο ενός βιβλιοπωλείου της Αθήνας (*Βιβλιοπωλείον Φώτιος ο Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Β. Νάκη*, Μάιος 1864), παρατήρησε ότι το παλαιότερο μυθιστόρημα που απογράφεται (μεταξύ 74 πεζογραφικών έργων, από τα οποία 12 μόνον είναι ελληνικά) είναι ο *Λέανδρος* του Π. Σούτσου, γεγονός που σημαίνει πως μέσα στα 30 χρόνια, που προηγήθηκαν της πρώτης έκδοσης του μυθιστορήματος, το βιβλίο δεν είχε εξαντληθεί.¹⁸⁰

Παρόμοια, θα πρέπει να στάθηκε και η τύχη του *Εξόριστου*, μολονότι το έργο, όπως μας πληροφορεί ο Σ. Διαλησμάς, μεταφράστηκε στα γερμανικά

¹⁷⁸ Γ. Φαρινού-Μαλαματάρη, *ό.π.*, 232.

¹⁷⁹ Για το θέμα, βλ. την εισαγωγή του Δ. Τζιόβα *ό.π.*, 40-41.

¹⁸⁰ Α. Πολίτης, «Αναζητώντας την πεζογραφία...», *ό.π.*, 95.

(ο μεταφραστής του έργου διατήρησε την ανωνυμία του) και εκδόθηκε στο Βερολίνου, στα 1837, υπό τον τίτλο *Der Verbannte von 1831*.¹⁸¹ Αν και το έργο είναι το πρώτο που μεταφράζεται σε ξένη γλώσσα, και, μάλιστα, σχετικά γρήγορα (δύο χρόνια, μόλις, από την ελληνική του εκδοχή), εντούτοις δε φαίνεται να έπεισε το αναγνωστικό κοινό της εποχής, ώστε ο συγγραφέας του να προχωρήσει, σύντομα, σε δεύτερη έκδοση, την οποία, όμως, το μυθιστόρημα θα γνωρίσει τελικά στα 1876, δεκατρία χρόνια, δηλαδή, μετά το θάνατο του δημιουργού του. Ο εκδότης, ο οποίος, προφανώς, με την ενέργειά του θέλησε να τιμήσει τη μνήμη του αποθανόντα Σούτσου, δε θα προβεί σε καμία τροποποίηση του βασικού κορμού του μυθιστορήματος, μ' εξαίρεση την αλλαγή του υπότιτλου, από *Κωμικοτραγικόν ιστορήμα σε Δράμα κωμικοτραγικόν*,¹⁸² σε μία προσπάθεια να το καταστήσει, ίσως, περισσότερο προσφιλές και θελκτικό στους αναγνώστες (αν και οι όροι της αλλαγής έχουν αρχίσει να διαφαίνονται), καθώς έχουν παρέλθει 40 και πλέον χρόνια από τη διακυβέρνηση του Καποδίστρια και το έργο έχει χάσει τον επικαιρικό του χαρακτήρα, ενώ, παράλληλα, με την επιλογή του συγκεκριμένου υπότιτλου, υπογραμμίζεται το ερωτικό/μυθιστορικό μέρος του έργου, με το αντίστοιχο πολιτικό/ιστορικό να υποχωρεί στο βάθος.

Στον αντίποδα της ισχνής εκδοτικής δραστηριότητας των μυθιστορημάτων των Σούτσων, βρίσκεται η *Ορφανή*, η οποία φαίνεται πως είχε καλύτερη μοίρα. Ο Πιτζιπίος, πιο τυχερός από τα δύο αδέρφια, θα δει το έργο του να εκδίδεται ακόμα δύο φορές, στα 1863 και 1869, ενώ, και μετά το θάνατό του, το μυθιστόρημα θα συνεχίσει να εκδίδεται, ώσπου θα καταλήξει να γίνει λαϊκό έργο και να περάσει στο ρεπερτόριο του Καραγκιόζη. Αρκετές πληροφορίες, όμως, μπορούμε να αντλήσουμε από τον δεκατριών σελίδων κατάλογο των συνδρομητών, ο οποίος συνοδεύει την πρώτη έκδοση του έργου. Οι συνδρομητές της *Ορφανής*, σύμφωνα με τον κατάλογο, προέρχονται από ποικίλα μέρη, εντός και εκτός Ελλάδας. Οι περισσότεροι εντοπίζονται στην Ερμούπολη (προφανώς! Πρόκειται για την πόλη, στην οποία θα πραγματοποιηθεί η έκδοση), όπου καταγράφονται 164 άτομα (και

---

¹⁸¹ Σ. Διαλησμάς, «Αλέξανδρος Σούτσος», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας...*, ό.π., 72.

¹⁸² Α. Σούτσος, *Ο Εξόριστος του 1831. Δράμα κωμικοτραγικόν*, υπό Ν. Ρωμανίδου, Τύποις Τέκνων Δράκου, Αθήνα 21876, 1.

οργανισμοί), που μεταφράζονται σε 211 βιβλία, καθώς ορισμένοι παρήγγειλαν περισσότερο του ενός· στη συνέχεια, ακολουθεί η Οδησσός (πόλη, όπου ο Πιτζιπίος είχε παραμείνει για περίπου επτά χρόνια, από τα 1824-1830, κι από την οποία θα προκηρύξει την έκδοση της *Ορφανής*, στα 1834), με 95 παραγγελίες και 173 βιβλία και το Ταϊγανρόκ (ρωσική πόλη, στην οποία φαίνεται πως υπήρχε δραστήρια ελληνική παροικία), με 64 παραγγελίες και 71 βιβλία. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ό,τι στις δύο μεγάλες εμπορικές πόλεις, Αθήνα και Κωνσταντινούπολη, δε σημειώνεται αξιόλογη κινητικότητα του αναγνωστικού κοινού προς την *Ορφανή* (αναλογικά με τον πληθυσμό τους), καθώς στη μεν Αθήνα εντοπίζονται 109 παραγγελίες και 111 βιβλία, στη δε Κωνσταντινούπολη, μόλις, 70 βιβλία για 54 παραγγελίες. Να σημειωθεί, πάντως, ότι μεταξύ των συνδρομητών της Αθήνας εντοπίζονται τα ονόματα τόσο του Α. Ρ. Ραγκαβή όσο και του Π. Καλλιγά.¹⁸³

Μ' επιτυχία, όμως, αντίστοιχη της *Ορφανής*, δε στέφθηκε ούτε το έργο του Γ. Παλαιολόγου, το οποίο θα κυκλοφορήσει την ίδια χρονιά με το μυθιστόρημα του Πιτζιπίου. Ο *Πολυπαθής* δεν επρόκειτο να γνωρίσει δεύτερη έκδοση, είτε όσο ζούσε ο συγγραφέας του είτε μετά το θάνατό του (1844), μονάχα ανατυπώσεις, κι αυτές όψιμα, τον 20^ο αιώνα. Μελετώντας, όμως, το έργο, από την έκδοση του 1839, ο ερευνητής μπορεί να εντοπίσει, στο τέλος του δεύτερου τόμου, έναν εξασέλιδο κατάλογο συνδρομητών, παρόμοιο μ' εκείνο της *Ορφανής*, υπό το καυστικό σχόλιο του συγγραφέα: «όσοι επρόφτασαν»,¹⁸⁴ εκπληρώνοντας, μ' αυτό τον τρόπο, τη δέσμευσή του στην προκήρυξη του *Πολυπαθή*, ειπωμένη κι αυτή σε ύφος ειρωνικό/σατιρικό, όταν ζητούσε τη συνδρομή των αναγνωστών του: «Η τιμή των δύο τόμων προσδιορίζεται εις δραχμάς 5, πληρωτέας αμέσως μετά την παραλαβήν του βιβλίου. [...] Τα ονόματα των συνδρομητών θα τυπωθούν εις το τέλος του βιβλίου. Ποίος δεν εξαγοράζει με εν πεντάδραχμον τηλικαύτην απαθανασίαν;».¹⁸⁵

Επιπλέον, στον κατάλογο συνδρομητών του *Πολυπαθή* καταγράφονται μόνον άτομα από διάφορες πόλεις της Ελλάδας, αλλά και του εξωτερικού, κι

¹⁸³ Πλήρης ο κατάλογος των συνδρομητών δημοσιεύεται στο τέλος της πρώτης έκδοσης του έργου, Ι. Πιτζιπίος, *Η Ορφανή της Χίου...*, εκ της τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη, Ερμούπολη 1839, α'-ιγ'.

¹⁸⁴ Γ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, εκ της τυπογραφίας Κ. Αντωνιάδου, Αθήνα 1839, 296.

¹⁸⁵ Γ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, Αθήνα 2000, ό.π., 248.

όχι υπηρεσίες ή οργανισμοί, όπως στο μυθιστόρημα του Πιτζιπίου, ενώ δεν αναφέρεται ο αριθμός των αντιτύπων που παρήγγειλε ο κάθε αναγνώστης, ώστε να γνωρίζουμε, επακριβώς, πόσα βιβλία αγόρασε. Εκείνο, όμως, που αξίζει να σημειωθεί είναι ό,τι, παρά τις όποιες πολιτικές και λογοτεχνικές διαφωνίες μεταξύ των Σούτσων και του Παλαιολόγου (τις οποίες επιχειρήσαμε να σχολιάσουμε σε προηγούμενο κεφάλαιο), τα δύο αδέρφια φαίνεται πως αγόρασαν το μυθιστόρημα, καθώς τα ονόματά τους μνημονεύονται στον κατάλογο συνδρομητών της Αθήνας, μαζί με τους Θ. Κολοκοτρώνη, Α. Ρ. Ραγκαβή, Κ. Παπαρηγόπουλο κ.α.¹⁸⁶

Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι οι σύγχρονοι, με τους συγγραφείς, αναγνώστες δεν τίμησαν τα τέσσερα από τα πέντε πρώτα μυθιστορήματα του νεόδητου ελληνικού κράτους, δεδομένου ότι ούτε το *Παλληκάριον* θα γνωρίσει δεύτερη έκδοση· αντίθετα, ο Wilson θ' αρκεστεί στα 1450 αντίτυπα του έργου του, τα οποία, μετ' εμποδίων, κατάφερε να εκδώσει, ασκώντας πίεση, όπως παρακολουθήσαμε προηγούμενα, στους ανωτέρους του, στο Λονδίνο. Το μοναδικό πεζογραφικό έργο, που φαίνεται να προσέλκυσε το ενδιαφέρον και την προσοχή του αναγνωστικού κοινού της εποχής του, είναι το μυθιστόρημα του Ι. Πιτζιπίου, το οποίο, όμως, δεν αποτελεί ένα αμιγώς μυθιστορηματικό κείμενο, καθώς, πλάι στ' αφηγηματικά του μέρη, εντοπίζονται άσματα, συνεχείς επικλήσεις κι ολόκληρα ποιήματα, τα οποία, διαρκώς, διακόπτουν τη ροή της αφήγησης. Βέβαια, το γεγονός δεν εκδηλώνεται μόνο στην *Ορφανή*, αλλά παρόμοια άσματα (κυρίως από το χώρο της ελληνικής αρχαιότητας) εντοπίζονται και στον *Λεάνδρο*.

Με αφορμή το γεγονός, ο Αγγέλου διερωτάται *αν όλα αυτά πρέπει να μας βάλουν σε υποψία, ότι η προσχώρηση των συγγραφέων μυθιστορημάτων στο πεζό λόγο δε γίνεται και με πολύ πρόθυμη καρδιά, για να καταλήξει, πολύ σωστά, ότι αυτή η συνεχής ερωτοτροπία με τον στίχο ίσως να φανερώνει τη δυσκολία να απαγκιστρωθούν από την ποίηση.*¹⁸⁷ Βέβαια, ο Πιτζιπίος, ήδη από την προκήρυξή του, έχει αναφερθεί στην ύπαρξη ποιημάτων στο έργο του κι αιτιολογεί την παρουσία τους με το εφεύρημα της ευρωπαϊκής ποιητικής μυθιστορίας, σε μία προσπάθεια να διαχωρίσει τη μορφή από το περιεχόμενο· ως προς το περιεχόμενο ηθική μυθιστορία κι ως προς τη μορφή

¹⁸⁶ Γ. Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, Αθήνα 1839, ό.π., 292-293.

¹⁸⁷ Α. Αγγέλου, ό.π., 110.

ποιητική μυθιστορία: «Το σύγγραμμά μου (πλην τινών ωδών) είναι όλον γεγραμμένον εις πεζόν μεν λόγον, αλλ' εις ύφος ποιητικόν, ως εκείνα τα οποία οι Ευρωπαίοι ονομάζουσι Ποιητικές Μυθιστορίας».¹⁸⁸ Παρά το ευφυές τέχνασμα του συγγραφέα, οι ενστάσεις παραμένουν δικαιολογημένες: το μυθιστόρημα του Πιτζιπίου βρίθει ποιητικών αναφορών.

Ποιητική χροιά, όμως, αποπνέουν και οι επιστολές του *Λέανδρου*, το ύφος των οποίων είναι επιφωνηματικό και κραυγαλέο, γεμάτο θαυμαστικά κι επικλήσεις. Ο Π. Μουλλάς, μελετώντας αυτή την πτυχή του πεζογραφικού έργου του Σούτσου, θα υποστηρίξει ότι: «με τον *Λέανδρο* βρισκόμαστε στο χώρο του λυρισμού· σχεδόν στην περιοχή του πεζού ποιήματος»,¹⁸⁹ ισχυρισμός, ο οποίος θα μπορούσε να ενισχυθεί με την παράλληλη ανάγνωση των ποιητικών χωρίων, που εντοπίζονται στο μυθιστόρημα.

Βέβαια, η ύπαρξη αποσπασμάτων, αντλημένα από έργα αρχαίων Ελλήνων δημιουργών, θα μπορούσε να εκληφθεί ως μέρος της συνολικότερης προσπάθειας του Σούτσου να συνδέσει το μεγαλείο του ένδοξου αρχαιοελληνικού παρελθόντος με τη ζοφερή εικόνα της ελληνικής κοινωνίας του 1833, ώστε, μέσω της προκλητικής σύγκρισης, οι νεότεροι Έλληνες να επιδιώξουν να μιμηθούν τους λαμπρούς προγόνους, ξεφεύγοντας από την παρακμή και την κατάρπωση, στην οποία έχουν περιέλθει. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ό,τι τις περισσότερες ποιητικές αναφορές, ο αναγνώστης τις συναντά είτε στις παραμονές κάποιας περιπλάνησης του ήρωα σ' ένα αρχαιοελληνικό χώρο, είτε κατά την επιστροφή του απ' αυτή: «Πλησιάζουσα προς τας Θήβας η φαντασία μου, ενθυμήθη κατ' αρχάς την επί των Ομηρικών αιώνων πολιορκίαν της, και τους *Επτά επί Θήβας*: Άνδρες γαρ επτά θούριοι λοχαγέται, ταυροσφαγούντες ες μελάνδετον σάκκος και θιγγάνοντες χερσί ταυρείου φόνου, ωρκομότησαν λαπάξειν άστυ Καδμείων βία».¹⁹⁰ Σ' όποια, όμως, ανάλυση ή ερμηνεία αυτής της τακτικής του Σούτσου κι αν προβούμε, δε θα μπορούσαμε ν' ακυρώσουμε την ποιητικότητα, που αποπνέει ο *Λέανδρος*.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι η ελληνική διάνοηση αυτή τη δεκαετία θα βρεθεί - και πάλι- σε μία καμπή· αυτή τη φορά λογοτεχνικής υφής. Η αιφνίδια εισβολή

---

¹⁸⁸ Φ. Ηλιού, *ό.π.*, 91.

¹⁸⁹ Π. Μουλλάς, «Η ελληνοποίηση του Βέρθερου», *ό.π.*, 224.

¹⁹⁰ Π. Σούτσος, *ό.π.*, 140.

του έντυπου λόγου, είτε μέσω των μεταφράσεων είτε μέσω του μυθιστορηματικού είδους, θα οδηγήσει ποίηση και πρόζα σ' ανταγωνισμούς, με τους συγγραφείς να ακροβατούν αμήχανα, και -οπωσδήποτε- μουδιασμένα, ανάμεσα στα δύο είδη. Ορισμένοι απ' αυτούς, επιθυμώντας να ξεφύγουν από την ιδιότυπη και, εν πολλοίς, πρωτόγνωρη, για τους ίδιους, διλημματική κατάσταση, θα προσπαθήσουν να συγκεράσουν τους δύο διαφορετικούς λογοτεχνικούς τρόπους έκφρασης. Στην κατηγορία αυτή των συγγραφέων ανήκουν, απαραγνώριστα, οι Π. Σούτσος και Ι. Πιτζιπίος, τα μυθιστορήματα των οποίων αντιπροσωπεύουν, όπως ορθά παρατηρεί ο Δ. Τζιόβας, ένα είδος μετάβασης από την ποίηση στην πρόζα και από το θεατρικό διάλογο στην τριτοπρόσωπη διήγηση. Η ενσωμάτωση ασμάτων σε αφηγηματικά κείμενα, όπως *Η Ορφανή της Χίου* ή *Ο Λέανδρος*, ενδεχομένως δείχνει κάποια αμφιταλάντευση ανάμεσα στην προφορικότητα ή ακροαματικότητα του άσματος ή του στίχου και την κειμενικότητα του μυθιστορήματος.¹⁹¹

Επιπρόσθετα, αν δεχτούμε την παρατήρηση του Αγγέλου ότι: «το κοινό, ευθύς μετά τον Αγώνα, εξακολουθούσε να είναι σε μεγάλο ποσοστό ακροαματικό κι όχι αναγνωστικό»,¹⁹² θα μπορούσαμε, αφενός, να ερμηνεύσουμε την έλλειψη ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για τα μυθιστορήματα της περιόδου, ενώ, παράλληλα, θα ήταν -ίσως- δυνατό να δικαιολογήσουμε την ύπαρξη ποιητικών χωρίων στις πεζογραφικές απόπειρες της δεκαετίας. Η παρείσφρηση, όμως, τέτοιων στοιχείων μαρτυρά, ταυτόχρονα, την αδυναμία ορισμένων συγγραφέων ν' απαλλαγούν από τις ποιητικές τους καταβολές, μ' αποτέλεσμα, πολύ γρήγορα, να επιστρέψουν στον καλλιτεχνικό χώρο από τον οποίο ξεκίνησαν, δηλαδή την ποίηση.

Υπ' αυτό το πρίσμα, θα μπορούσε να εξηγηθεί η ιδιαίτερη μέριμνα, που επιδεικνύει ο Π. Σούτσος, αμέσως μετά την έκδοση του *Λέανδρου*, για το «δραματικόν» του *Οδοιπόρο*, τον οποίο θα επεξεργαστεί συστηματικά (ο Δημαράς μας πληροφορεί ότι η σύγχρονη έρευνα έχει υπόψη της έξι διαφορετικές γραφές του έργου, καμωμένες μέσα σε, συνολικώς, 33 χρόνια¹⁹³), αλλά κι ο αφειδώλευτος ζήλος του Αλέξανδρου, τον οποίο θα

---

¹⁹¹ Δ. Τζιόβας, *ό.π.*, 37.

¹⁹² Α. Αγγέλου, *ό.π.*, 112.

¹⁹³ Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, 181.

επιδείξει από τα 1839 και μέχρι το θάνατό του, για το ποιητικό του έργο Ο *Περιπλανώμενος* (το έργο θα εκδοθεί για δεύτερη φορά, στα 1858, επεξεργασμένο κι εμπλουτισμένο, με την προσθήκη ενός τέταρτου άσματος, ενώ θα ανατυπωθεί στα 1874). Θα πρέπει να περάσουν τριάντα ολόκληρα χρόνια, για να αποτολμήσει ο Π. Σούτσος να συγγράψει για δεύτερη φορά μυθιστόρημα, τ' οποίο θα τυπώσει στην Αθήνα, υπό τον τίτλο *Η Χαριτίνη ή Το κάλλος της Χριστιανικής θρησκείας* (1864), με το emphaticό σχόλιο, εν είδει υπότιτλου, *Αντίδοτον των κατά της θεότητος του Ιησού Χριστού ληρημάτων του Ερνέστου Ρενάν*, την ώρα που ο πρεσβύτερος αδελφός του θα περιοριστεί σε σατιρικές και πολιτικές ποιητικές δημιουργίες, αποφεύγοντας την ενασχόλησή του με το πεζογραφικό είδος.

Από την άλλη πλευρά, με τα μυθιστορήματά τους να έχουν γνωρίσει καλύτερη υποδοχή από εκείνα των Σούτσων, Πιτζιπίος και Παλαιολόγος θα επιδοθούν στη συγγραφή νέων μυθιστορημάτων· ο μὲν πρώτος θα δημοσιεύσει τον ημιτελή *Πίθηκο Ξούθ* στην *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων* σε επτά συνέχειες, στα 1848, ο δε Παλαιολόγος, μόλις τρία χρόνια μετά τον *Πολυπαθή*, θα ολοκληρώσει και θα εκδώσει το έτερο -και τελευταίο- μυθιστόρημά του *Ο Ζωγράφος* (1842). Η δεύτερή τους, όμως, πεζογραφική απόπειρα δε θα χαιρετηθεί από το αναγνωστικό κοινό, με τον ίδιο ενθαρρυντικό τρόπο, όπως συνέβη με τα πρώτα τους μυθιστορήματα. Η ποίηση θα κερδίζει συνεχώς έδαφος (αν το είχε χάσει και ποτέ) στη συνείδηση της ελληνικής διάνοησης, ενώ οι ποιητικοί διαγωνισμοί, που θα αρχίσουν από το 1850, θα αυξήσουν το κύρος της.

Βέβαια, καταλυτικό ρόλο για την επικράτηση της ποίησης θα παίξει και η αντίληψη περί ανηθικότητας του νέου είδους, λόγω της αθρόας μεταφραστικής δραστηριότητας, που, όπως παρακολουθήσαμε παραπάνω, κάνει αισθητή την παρουσία της, στα μέσα της δεκαετίας του '40, μ' ερωτικά, περιπετειώδη και, συχνά, «πονηρού» χαρακτήρα μυθιστορήματα, τα οποία, όμως, φαίνεται να προσελκύουν το αναγνωστικό κοινό, την ώρα που οι λόγιοι προβαίνουν σ' επικρίσεις: «Εάν ποτέ, μας είπε ο Γεροστάθης, κερδοσκόποι Έλληνες εισάξωσι και εις το έθνος μας την Ευρωπαϊκὴν αὐτὴν ψώραν των μυθιστοριῶν, ἢ εἰάν ποτέ μάθετε, ως ελπίζω, γλώσσας ευρωπαϊκάς, θερμῶς σας συσταίνω να αποφεύγεται, και να αποστρέφεσθε μάλιστα την ανάγνωσιν

των ολεθρίων μυθιστορημάτων»,¹⁹⁴ θα υποστηρίξει χαρακτηριστικά ο Λ. Μελάς στον *Γεροστάθη* του. Ας μην ξεχνάμε, επίσης, ότι το μυθιστορηματικό είδος, όπως αναφέρει ορθά ο Α. Πολίτης, πάρα τις αρχαίες καταβολές του, δεν είχε καταξιωθεί ποτέ στην κλασική ελληνική γραμματεία: ήταν ένα μοντέρνο είδος – κι αυτό σήμαινε πρόσθετες δυσκολίες στην προσπάθεια να νομιμοποιηθεί στην εθνική συνείδηση.¹⁹⁵

Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι η εγκαθίδρυση της ελληνικής πεζογραφίας στα λογοτεχνικά δεδομένα της περιόδου στάθηκε, ιδιαίτερα, δύσκολο εγχείρημα. Οι εκδηλώσεις ενθουσιασμού των πρώτων εγχώριων πεζογράφων, που διαφαίνονταν στους προλόγους και τις προκηρύξεις των μυθιστορημάτων τους, δεν θα έχουν μεγάλη διάρκεια, καθώς το αναγνωστικό κοινό της περιόδου δεν θ' ανταποκριθεί στις προσδοκίες τους. Η δεκαετία του 1830 θα παραμείνει πολύ φτωχή στο εντελώς καινούριο για την Ελλάδα αφηγηματικό είδος, ενώ, η προσπάθεια δημιουργίας πρωτότυπης μυθιστορηματικής παράδοσης θ' αποτύχει, με την ελληνική διανόηση να αναζητεί -ξανά- την έκφραση των καλλιτεχνικών της ανησυχιών στα πεδία της ποίησης.

---

¹⁹⁴ Λ. Μελάς, *Ο Γεροστάθης ή αναμνήσεις...*, ό.π., 180.

¹⁹⁵ Α. Πολίτης, «Αναζητώντας την πεζογραφία...», ό.π., 89.

Ε. Αντί Επιλόγου

Πλησιάζοντας, λοιπόν, προς το τέλος, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ορισμένα συμπεράσματα που προέρχονται από την παράλληλη μελέτη των πρώτων νεοελληνικών μυθιστορημάτων του ελληνικού κράτους. Αρχικά, θα πρέπει να υπογραμμιστεί η προσπάθεια δημιουργίας εθνικής παράδοσης για το μυθιστόρημα από την ελληνική διάνοηση στις αρχές της δεκαετίας του '30. Οι Έλληνες λόγιοι, οι οποίοι προεπαναστατικά εκφράζονταν, κυρίως, μέσω της ποίησης, φαίνεται ότι θα συνειδητοποιήσουν, με το τέλος του Αγώνα, το κενό, που είχε δημιουργηθεί στο χώρο της πεζογραφίας, και θα σπεύσουν να το καλύψουν, είτε με τη συγγραφή εγχώριων μυθιστορημάτων είτε με μεταφράσεις ευρωπαϊκών έργων, τα οποία είχαν γνωρίσει ιδιαίτερη επιτυχία στις χώρες τους.

Οι Έλληνες συγγραφείς, όμως, από πολύ νωρίς, θα αντιληφθούν την απουσία εγχώριων πεζογραφικών προτύπων, καθώς το είδος δεν είχε καλλιεργηθεί, ουσιαστικά, ούτε από τους ένδοξους προγόνους ούτε από την προηγούμενη γενιά συγγραφέων, με αποτέλεσμα να στρέψουν την προσοχή τους προς τη Δύση, στην οποία ήταν προσανατολισμένη ολόκληρη η ελληνική κοινωνία, στα πλαίσια ανασυγκρότησής της. Παρά το πλήθος των επιδράσεων που θα δεχτεί από την ευρωπαϊκή λογοτεχνική παραγωγή, η ελληνική διάνοηση της δεκαετίας δεν εμφανίζει την εικόνα ενός ενιαίου και συμπαγούς συνόλου καλλιτεχνικής έκφρασης, καθώς οι συγγραφείς, που την αποτελούν, δεν υιοθετούν τα ίδια καλλιτεχνικά θέματα, ούτε σχετίζονται με τον ίδιο τρόπο με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία της εποχής τους.

Το στοιχείο, που εμφανίζεται κοινό στους πρώτους πεζογράφους, είναι ο ενθουσιασμός και η αισιοδοξία με την οποία είτε προλογίζουν είτε προκηρύσσουν τα μυθιστορήματά τους, στα οποία, όμως, παρατηρείται ένας ιδιότυπος ανταγωνισμός μεταξύ τους, για την πατρότητα του είδους. Οι διαμάχες αυτές, όπως παρατηρήσαμε και παραπάνω, σχετίζονται αφενός με τη μεγαλομανία και την αίσθηση πρωτοτυπίας, που φαίνεται ότι χαρακτήριζαν τους Έλληνες συγγραφείς, καθώς γνώριζαν πολύ καλά ότι δεν υπήρχε πρόσφατη πεζογραφική δραστηριότητα τις προηγούμενες δεκαετίες, αφετέρου με την ορμητικότητα των δημιουργών, οι οποίοι αντιλαμβάνονταν ότι το

εγχείρημά τους οδηγεί προς την καταξίωση του είδους στα ελληνικά καλλιτεχνικά δεδομένα.

Οι διαφοροποιήσεις τους, όμως, υπήρξαν περισσότερες. Η κυριαρχία του ρομαντισμού στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία, αλλά και στις ευρύτερες κοινωνικές δομές, οδήγησε ορισμένους εγχώριους συγγραφείς στην υιοθέτηση θεματικών μοτίβων από το νέο αισθητικό ρεύμα, σε μία προσπάθεια εναρμόνισης με τις δυτικές καλλιτεχνικές συμβάσεις. Μέσα από την παρουσίαση των δύο -ίσως- πιο σημαντικών ρομαντικών θεμάτων, που παρεισφρέουν στα ελληνικά πεζογραφήματα της περιόδου, της σκιαγράφησης, δηλαδή, των μυθιστορηματικών ηρώων και της περιπλάνησης τους σε χώρους μακριά από την τύρβη των πόλεων, στις οποίες πρυτανεύει η αδικία και η διαφθορά, προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τις συγκλίσεις και τις αποκλίσεις των Ελλήνων συγγραφέων τόσο από το ορμητικό πνεύμα του καλλιτεχνικού κινήματος, όσο κι από εκείνων που σημειώνονται μεταξύ τους.

Οι τρεις από τους πέντε συγγραφείς, που δημοσιεύουν μέσα στη δεκαετία τα μυθιστορήματά τους και που επηρεάζονται περισσότερο από τη ρομαντική αισθητική, θα έρθουν αντιμέτωποι με πρωτοφανείς δυσκολίες, στην προσπάθειά τους να φέρουν «εις τα καθ' ημάς» την πρωτοπορία της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Να θυμηθούμε το παράδειγμα του *Λεάνδρου* του *Εξόριστου* και της *Ορφανής*, όπου η θρησκευτικότητα των Σούτσων (κυρίως του Παναγιώτη) και του Πιτζιπίου τους έφερνε σε διάσταση από τα καλλιτεχνικά τους πρότυπα, αδυνατώντας να παρουσιάσουν ήρωες είτε μοιχούς είτε δολοφόνους είτε φορείς βαριάς αμαρτίας στο αναγνωστικό κοινό της εποχής. Το αντιστάθμισμά τους, ιδιαίτερα του Π. Σούτσου και του Ι. Πιτζιπίου, στη ρομαντική αθεΐα θα είναι η διαφύλαξη της ηθικής, ως το ανώτερο αξίωμα της αρετής, που θα πρέπει να επιδιώκει ο κάθε άνθρωπος, καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του, είτε αυτή τον οδηγεί -ενίοτε- στο θάνατο (βλ. *Λεάνδρος*) είτε στην επιβράβευση και το θρίαμβο (βλ. *Ορφανή*). Από την άλλη μεριά, στην περίπτωση του *Πολυπαθή*, ο Παλαιολόγος δεν αντιμετώπισε τέτοιου είδους προβλήματα, καθώς τα πρότυπά του απηχούν άλλου είδους συμβάσεις, μακριά από εκείνες του ρομαντισμού και των Ελλήνων συναδέλφων του, αλλά πάντοτε προσανατολισμένα προς την Ευρώπη.

Επιπλέον, η διαφύλαξη της ηθικής, αλλά και, γενικότερα, η βελτίωση της προσωπικότητας του ανθρώπου, οδηγούσε τους πρώτους τολμητές του

είδους στην υιοθέτηση ενός ακόμα ιδεώδους ευρωπαϊκής προέλευσης, με αρχαιοελληνικές, βέβαια, και ρωμαϊκές καταβολές, του τερπνό κι ωφέλιμο αναγνώσματος. Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν έγινε ιδιαίτερη αναφορά στη διαφωτιστική αυτή επιδίωξή τους, αλλά και στις διαφορετικές αποδόσεις των όρων, που στελεχώνουν το αξίωμα, από τους εγχώριους συγγραφείς. Είτε το αντιλαμβάνονταν ως ευρωπαϊκή πρόκληση, που θα έπρεπε να καλυφθεί (όπως στην περίπτωση του *Λέανδρου* και του *Πολυπαθή*), είτε ως μέσο πολιτικής προπαγάνδας (*Εξόριστος*), είτε προσέδιδαν σ' αυτό διαπαιδαγωγική χροιά (*Ορφανή* και *Παλληκάριον*), οι συγγραφείς θα υποστηρίξουν, μ' ένθερμο τρόπο μάλιστα, το ωφέλιμο των δημιουργιών τους, ενώ, παράλληλα, θα αποδώσουν τα θέματά τους με τρόπο, ο οποίος θα προκαλεί έντονες ψυχικές (συγκινησιακές) καταστάσεις, μέσω των περιπετειών που περνούν οι ήρωες (όπως το μυθιστόρημα του Π. Σούτσου ή του Πιτζιπίου κι εν μέρει του Α. Σούτσου), αλλά και ιλαρότητα, κατά την ανάγνωση (όπως ο *Πολυπαθής* κι εν μέρει ο *Εξόριστος*).

Η υιοθέτηση, βέβαια, από ορισμένους συγγραφείς της δεκαετίας (π.χ. Ι. Πιτζιπίος ή Π. Σούτσος), του καλλιτεχνικού αξιώματος, που αποτελούσε την αιχμή του δόρατος κάθε λογοτεχνικής δημιουργίας του αιώνα, που προηγήθηκε αυτών, με την παράλληλη αποδοχή λογοτεχνικών μοτίβων από μία καλλιτεχνική τάση, η οποία, εν πολλοίς, ερχόταν σε σύγκρουση με το εν λόγω αξίωμα, δικαιολογημένα, να προκαλεί εντύπωση. Αν, όμως, εντάξουμε την αντινομία αυτή στα πλαίσια της προσπάθειας των εγχώριων συγγραφέων, αμέσως μετά την Απελευθέρωση, να αντλήσουν όσο το δυνατόν περισσότερα ευρωπαϊκά καλλιτεχνικά πρότυπα, με σκοπό τη στελέχωση της δικής τους πρωτότυπης λογοτεχνίας, τα πράγματα, ίσως, να απλοποιούνται, καθώς από επίδειξη ιδιαίτερου ζήλου για την πραγμάτωση της λογοτεχνικής τους αυτοτέλειας κι όχι από αφέλεια, θα ενστερνιστούν, από τη μια πλευρά, καλλιτεχνικές αξίες, που στην Ευρώπη είχαν ήδη ξεπεραστεί ή είχαν φανεί τα πρώτα σημάδια αμφισβήτησής τους, ενώ, ταυτόχρονα, θα αποδεχτούν τις πρωτοπόρες αισθητικές τάσεις του ρομαντισμού. Μην ξεχνάμε, επίσης, ότι το ελληνικό κράτος βρίσκεται υπό διαμόρφωση και κατ' επέκταση κάθε ενέργεια πρέπει να στοχεύει στο συλλογικό συμφέρον και να υποτάσσεται στην εθνική υπόθεση. Για το λόγο αυτό, η ελληνική πεζογραφία, θεωρώντας ότι το διαφωτιστικό αξίωμα του τερπνού κι ωφέλιμου αναγνώσματος μπορεί να

ικανοποιήσει το αίτημά της για ηθική ανάπτυξη του αναγνωστικού της κοινού, στα πλαίσια μιας κοινωνίας σ' εξέλιξη, έπρεπε να δεχτεί κάποιες συμβάσεις, στα πρώτα της βήματα, που στην Ευρώπη τις είχαν αποδεχτεί πολύ νωρίτερα και τις είχαν, πλέον, αναιρέσει, αντικαθιστώντας τις με καινούριες.

Επιπρόσθετα, ιδιαίτερη αναφορά έγινε για την πολιτική τοποθέτηση των Ελλήνων συγγραφέων της πρώτης δεκαετίας του ελληνικού βασιλείου, αλλά και της θέλησής τους να περάσουν τα κοινωνικά τους μηνύματα μέσα από τα μυθιστορήματά τους. Οι εξελίξεις στο πολιτειακό επίπεδο, είτε θετικές είτε αρνητικές, φαίνεται πως απασχόλησαν την εγχώρια διάνοηση, η οποία αυτόκλητα προχωρούσε σε επικροτήσεις ή επικρίσεις των επιλογών της πολιτικής εξουσίας, μέσα από τα λογοτεχνήματά της, είτε επρόκειτο για ποιήματα είτε για πεζογραφήματα. Οι αντιλήψεις τους, βέβαια, δεν εμφανίζουν κάποια έκδηλη ομοιογένεια, μ' εξαίρεση εκείνες των αδελφών Σούτσων, οι οποίοι φαίνεται πως στις αρχές της δεκαετίας διατηρούσαν επαφές με την σαινσιμονική Εταιρεία, που είχαν δημιουργήσει στο Ναύπλιο ορισμένοι ομοεθνείς οπαδοί του Γάλλου θεωρητικού, σε μία ακόμη ένδειξη των σχέσεων των δύο αδελφών με την ευρωπαϊκή πρωτοπορία της εποχής τους.

Τόσο στον *Λέανδρο* όσο και στον *Εξόριστο* εντοπίζεται η έντονη επιθυμία των συγγραφέων τους να ασκήσουν δριμύτατη κριτική στις πολιτικές επιλογές της εξουσίας, μολοντί στην περίπτωση του Παναγιώτη Σούτσου, οι επιθέσεις είναι περισσότερο γενικόλογες και στρέφονται εναντίον των πολιτικών προσώπων της εποχής, οι οποίοι αποτελούν, κατά τον συγγραφέα, τους βασικούς υπαίτιους της ζοφερής εικόνας που παρουσιάζει η ελληνική κοινωνία. Παρόμοια θα είναι και η στάση του πρεσβύτερου Αλέξανδρου, ο οποίος, όμως, θα συγκεκριμενοποιήσει τους στόχους της πολεμικής του στο πρόσωπο του Καποδίστρια, τη διακυβέρνηση και το πολιτικό περιβάλλον του οποίου θα λοιδορήσει στο μυθιστόρημά του. Μέσω της εκτενούς παρουσίασης των κεντρικών και των επιμέρους πολιτικών στόχων του Αλέξανδρου, προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τους λόγους του παράδοξου (σχεδόν υπερβολικού) πολιτικού πάθους, που επιδεικνύει ο συγγραφέας στο πρόσωπο του κυβερνήτη, συνδέοντάς το, αφενός, με τις ουτοπικές σοσιαλιστικές του ιδέες, πολύ περισσότερο, όμως, με την επιδίωξή του να πραγματοποιηθεί το κοινωνικό του όραμα, εμπόδια στο οποίο στήνουν οι θιασώτες της κερκυραϊκής πολιτικής. Για τους ίδιους λόγους άλλωστε, τα δύο

αδέλφια είχαν στο παρελθόν εξαπολύσει, μέσω της εφημερίδας *Ήλιος*, αντίστοιχους πολιτικούς μύδρους τόσο εναντίον του κυβερνήτη, όσο κι εναντίον των πολιτικών του ακολούθων, αλλά και των μετέπειτα υπουργών της βαυαρικής Αντιβασιλείας.

Αντίθετα, ο Παλαιολόγος δεν εμφανίζεται στον *Πολυπαθή* το ίδιο λάβρος με τους Σούτσους. Ο κωνσταντινοπολίτης λόγιος, διατηρώντας άριστες σχέσεις με την εκάστοτε πολιτική αρχή, δεν προβαίνει σε κανενός είδους κριτική σε βάρος των κρατούντων, ενώ, με όπλο τη σάτιρα, θα καυτηριάσει ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές συμπεριφορές, ποτέ, όμως, την εγχώρια εξουσία. Για το λόγο αυτό, μάλιστα, θα γίνει αντικείμενο ειρωνικών σχολίων, όπως παρακολουθήσαμε και παραπάνω, από τον Α. Σούτσο στον *Εξόριστο*.

Η εμπλοκή, ασφαλώς, της ελληνικής διανόησης στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου, όπως καταδείχτηκε και στο αντίστοιχο υποκεφάλαιο, υπήρξε αναμφισβήτητη. Η υποτυπώδης παρουσία της δημοσιογραφίας στη δεκαετία του '30 ωθούσε αρκετούς λόγιους στην άσκηση πολιτικού, αλλά και ευρύτερου κοινωνικού, ελέγχου της εξουσίας, συχνά μέσω των λογοτεχνικών τους έργων, αναλαμβάνοντας το ρόλο του ηθικού και κοινωνικού αναμορφωτή και, συνάμα, του εκπροσώπου της αδιαμόρφωτης, για τα δεδομένα της εποχής, κοινής γνώμης. Τα λόγια του Α. Σούτσου, λίγα χρόνια πριν το θάνατό του, στον αδελφό του Παναγιώτη είναι χαρακτηριστικά του τρόπου, με τον οποίο οι Έλληνες συγγραφείς αντιλαμβάνονταν το δημόσιο ρόλο τους: «Υπήρξα, ως γράφεις, η πέτρα της σφενδόνης, ην έρριπεν ο ύψιστος επί της κεφαλής δύο τυράννων»,¹⁹⁶ εννοώντας τους Καποδίστρια κι Όθωνα, υπογραμμίζοντας με τον πλέον σαφή τρόπο την αυτογνωσία του ως προς το καλλιτεχνικό του έργο συνολικά.

Παρ' όλες, όμως, τις ενθουσιώδεις υποσχέσεις και προσπάθειες της ελληνικής διανόησης, το αναγνωστικό κοινό της εποχής δε θ' ανταποκριθεί στις καλλιτεχνικές της ανησυχίες. Μόλις ένα, από τα πέντε στο σύνολο μυθιστορήματα της δεκαετίας, θα γνωρίσει ιδιαίτερη αποδοχή και, ταυτόχρονα, απανωτές εκδόσεις (μην ξεχνάμε ότι η *Ορφανή*, με βάση και των δεκατριών σελίδων κατάλογο των συνδρομητών της, θα πρέπει να

---

¹⁹⁶ Α. Σούτσος, *Το Πανόραμα της Ελλάδος*, μετά συνοπτικής βιογραφίας του εθνικού ποιητού, υπό Ε. Ιωαννίδου, Ερμούπολη 1875, λ'.

προπαγανδίστηκε συστηματικά), ενώ τα υπόλοιπα φαίνεται πως στοιβάζονταν στα ράφια των βιβλιοπωλείων της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης. Τους Έλληνες αναγνώστες θα κερδίζουν, σταδιακά, οι μεταφράσεις ξένων μυθιστορημάτων, κυρίως των γαλλικών από το 1840 κι έπειτα, δηλώνοντας, με τρόπο ρητό και σαφή, την προτίμησή τους για έργα γεμάτα έρωτες, ίντριγκες και περιπέτειες, γυρίζοντας την πλάτη, ταυτόχρονα, στο διδακτισμό και την ηθικολογία των εγχώριων πεζογραφικών πειραματισμών.

Από την άλλη μεριά, οι Έλληνες συγγραφείς, αντιλαμβανόμενοι τις δυσκολίες του εγχειρήματός τους, θα στραφούν ξανά προς τον έμμετρο λόγο, αφήνοντας ημιτελή την προσπάθειά τους για την παγίωση του μυθιστορήματος στα ελληνικά καλλιτεχνικά δρώμενα. Ο Α. Πολίτης, κάνοντας λόγο για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880, θα υποστηρίξει χαρακτηριστικά: «Ως τα 1840-1845 οι λόγιοι της Αθήνας, ιδίως, προσπαθούν να δημιουργήσουν μίαν εθνική παράδοση, με πρωτότυπα και προσεγμένες μεταφράσεις σημαντικών έργων. Δεν το πετυχαίνουν, και ένας λόγος είναι ίσως ότι στις εμπορικές πρωτεύουσες, τη Σμύρνη, την Ερμούπολη, την Κωνσταντινούπολη, αρχίζουν να μεταφράζονται μυθιστορήματα που δύσκολα θα μπορούσαν να ενταχθούν, κυρίως λόγο του θέματος, στην «εθνική λογοτεχνία»- έτσι οι λόγιοι της Αθήνας στρέφονται πάλι προς την ποίηση. Όσοι ασχολούνται με τον πεζό λόγο, ή το κάνουν πάρεργα, ή προσπαθούν μάταια να αντιστρέψουν, κάπως, το ρεύμα. Πεζογραφική παράδοση δε θα δημιουργηθεί».¹⁹⁷

Βέβαια, το «ρεύμα» δε θα αντιστραφεί ούτε την επόμενη δεκαετία. Αντίθετα, θα πρέπει να περάσουν αρκετά χρόνια, για να αναζωογονηθεί και πάλι το ενδιαφέρον της ελληνικής διανόησης για την πεζογραφία, μ' ένα μυθιστόρημα που σηματοδοτεί την απαρχή μίας νέας πνευματικής δραστηριότητας, με θέματα πιο οικεία και -κατ' επιλογή- πιο «αντιηρωικά», μακριά από τον ρητορισμό, την ακυρολεξία και το στομφώδες ύφος του ρομαντισμού. Ο λόγος, ασφαλώς, είναι για τον *Λουκή Λάρα* του Δ. Βικέλα (1879). Μέχρι τότε, όμως, η ελληνική κοινωνία, διχασμένη ανάμεσα στα μεγαλόπνοα οράματά της από τη μια, και στην πεζή εμπορική πραγματικότητα της από την άλλη, θα εκφραστεί ανάλογα και στις λογοτεχνικές της επιδιώξεις:

---

¹⁹⁷ Α. Πολίτης, «Αναζητώντας την πεζογραφία...», ό.π., 95.

ποίηση, υψηλή, μεγαλόστομη, με στόχο το εθνικό μεγαλείο, και παράλληλα μεταφράσεις με έρωτες και περιπέτειες, ξενότροπες υποτίθεται, αλλά που φανερώνουν τις πραγματικές κρυφές επιθυμίες.¹⁹⁸

---

¹⁹⁸ Ο.π., 96.

ΣΤ΄. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

- ❖ Βαγενάς Ν., «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός των αδελφών Σούτσων», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Εκδ. ΠΕΚ, Ηράκλειο 1997.
- ❖ Βελουδής Γ., *Μονά-Ζυγά. Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992.
- ❖ Γεωργαντά Α., *Αιών Βυρωνομανής. Ο κόσμος του Byron και η ελληνική ποίηση*, Εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1992.
- ❖ Δημαράς Κ.Θ., *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Εκδ. Ερμής, Αθήνα 2004.
- ❖ Δήτσα Μ., «Samuel Sheridan Wilson», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές ως τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Γ', Εκδ. Σοκόλης, Αθήνα 1996.
- ❖ Διαλησμάς Σ., «Αλέξανδρος Σούτσος», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές ως τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Γ', Εκδ. Σοκόλης, Αθήνα 1996.
- ❖ Eichthal G.D'., *Η Ελλάς του 1833-1835. Μετάφρασις βασικού κειμένου Δ. Βικέλα*, Εισαγωγή, σχόλια, μετάφραση Γ. Τ. Μίρκου, Αθήνα 1968.
- ❖ Ηλιού Φ., *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθήκες-Συμπληρώσεις*, ΚΝΕ, Τετράδια Εργασίας, 4, Αθήνα 1983.
- ❖ Κατσιγιάννη Α., «Ένας άνισος αγώνας δρόμου. Εκδοτικές πληροφορίες για τα πρώτα ελληνικά μυθιστορήματα», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Από τον Λέανδρο στο Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Εκδ. ΠΕΚ, Ηράκλειο 1997.
- ❖ Λέφας Γ., *Ο Αλέξανδρος Σούτσος και οι επιδράσεις του έργου του στους συγχρόνους του*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1979.
- ❖ Λέφας Γ., *Παναγιώτης Σούτσος*, Αθήνα 1991.

- ❖ Μελάς Λ., *Ο Γεροστάθης ή αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, εκ του Τυπογραφείου Λ. Δ. Βιλαρά, Αθήνα 1858.
- ❖ Μουλλάς Π., *Ο λόγος της απουσίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992.
- ❖ Μουλλάς Π., *Ρήξεις και Συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1993.
- ❖ Ντενίση Σ., *Το ελληνικό μυθιστόρημα και ο Sir Walter Scott (1850-1880)*, Εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1994.
- ❖ Πανταζίδης Γ., *Τι συμφέρει εις την ελευθερωμένην από τους Τούρκους Ελλάδα να πράξῃ, εις τας παρούσας περιστάσεις, διά να μη δουλωθῇ εις τους χριστιανούς τουρκίζοντας*, Γαλλία 1830.
- ❖ Παλαιολόγος Γ., *Ο Ζωγράφος*, εισαγωγή Α. Αγγέλου, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1989.
- ❖ Παλαιολόγος Γ., *Ο Πολυπαθής*, εκ της τυπογραφίας Κ. Αντωνιάδου, Αθήνα 1839.
- ❖ Παλαιολόγος Γ., *Ο Πολυπαθής*, Α. Αγγέλου (επιμέλεια), Εκδ. Εστία [NEB], Αθήνα 2000.
- ❖ Πολίτης Α., «Αναζητώντας την πεζογραφία και τους πεζογράφους. 1830-1880», Αστέριος Αργυρίου κ.ά. (επιμέλεια), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, Α', Εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999.
- ❖ Πολίτης Α., «Η μετάφραση της *Κορίννας* στα 1835», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Εκδ. Π.Ε.Κ, Ηράκλειο 1997.
- ❖ Πολίτης Α., «*Κορίννα*, ή περί πεζογραφίας λόγος. Αθήνα, 1835. Σχολιάζοντας στις εφημερίδες τη μετάφραση του Ε. Α. Σίμου», *Μνήμων*, 23 (2001= Νοε.2002).
- ❖ Πολίτης Α., *Ρομαντικά χρόνια, Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Εκδ. Ε.Μ.Ν.Ε-Μνήμων, Αθήνα ³2008.

- ❖ Πιτζιπίος Ι., *Η Ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής*, εκ της τυπογραφίας Γ. Πολυμέρη, Ερμούπολη ¹1839.
- ❖ Πιτζιπίος Ι., *Η Ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής*, επιμέλεια Δ. Τζιόβας, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1995.
- ❖ Σαχίνης Α., *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα*, Εκδ. Εστία, Αθήνα ⁶1991.
- ❖ Σούτσος Α., *Ο Εξόριστος του 1831. Δράμα κωμικοτραγικόν*, υπό Ν. Ρωμανίδου, Τύποις Τέκνων Δράκου, Αθήνα ²1876.
- ❖ Σούτσος Α., *Ο Εξόριστος του 1831*, επιμέλεια Ν. Βαγενάς, Εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996.
- ❖ Σούτσος Α., *Ο Εξόριστος του 1831*, εισαγωγή Λ. Δρούλια, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1994.
- ❖ Σούτσος Α., *Ο Περιπλανώμενος. Ποίημα εις άσματα τρία*, Αθήνα ¹1839.
- ❖ Σούτσος Α., *Το Πανόραμα της Ελλάδος ή συλλογή ποικίλων ποιημάτων*, Λειψία 1835.
- ❖ Σούτσος Α., *Το Πανόραμα της Ελλάδος*, μετά συνοπτικής βιογραφίας του εθνικού ποιητού, υπό Ε. Ιωαννίδου, Ερμούπολη 1875.
- ❖ Σούτσος Π., *Ο Λέανδρος*, επιμέλεια Γ. Βελουδής, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1996.
- ❖ Σούτσος Π., *Ποιήσεις, Α'*, Ναύπλιο ¹1831.
- ❖ Tonnet H., *Η Ιστορία του Ελληνικού Μυθιστορήματος*, μτφ. Μ. Καραμάνου, Εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2001.
- ❖ Tonnet H., «Sources europeenes de Leandre (1834), de Panyotis Soutsos», Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1995.
- ❖ Φαρινού-Μαλαματάρη Γ., «Ιάκωβος Πιτζιπίος», στο Ν. Βαγενάς (επιμέλεια), *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές ως τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Γ', Εκδ. Σοκόλης, Αθήνα 1996.

- ❖ Φουρναράκη Ε., *Η Εφημερίδα Ήλιος του Π. Σούτσου.(1833). Περιλήψεις και ευρετήρια*, Ε.Μ.Ν.Ε., Αθήνα 1986.
- ❖ Frazee C., *Η Ορθόδοξος Εκκλησία και η Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1852*, Εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987.
- ❖ Wilson S.S., *Το Παλληκάριον*, εισαγωγή Δ. Ι. Πολέμη, Εκδ. Ουράνη, Αθήνα 1990.